

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUÂVİYE b. EBÎ SÜFYÂN'A YÖNELTİLEN
ELEŞTİRİLER

Adem DEMİR

Danışman
Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Muâviye B. Ebi Süfyân’a Yöneltilen Eleştiriler” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../..... /2019

Adem DEMİR

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler
Adem DEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi Programı

İslam tarihinin en önemli kişilerinden birisi hiç şüphesiz Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. Gerek Şam valiliği gerekse halifeliği dönemindeki faaliyetleri ile Muâviye b. Ebî Süfyân günümüze kadar konuşula gelmiştir ve konuşulmaya da devam edecektir.

İslam tarihçilerinin yaşamış olduğu dönemin sosyo-ekonomik ve politik şartlarının, eserlerine yansıdığı şüphesizdir. Ayrıca ilgi duydukları siyasi ve itikadi oluşumların bakış açıları da bu eserlere etki etmiştir. Araştırmamızda bu durum dikkate alınarak Muâviye b. Ebî Süfyân'a yöneltilen eleştiriler incelenmeye ve dönemin olaylarına bir nebze ışık tutmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muâviye b. Ebî Süfyân, İslam, halife, Sıffîn, eleştiri.

ABSTRACT
Master Thesis
Critics Against Muawiyah ibn Abi Sufyan
Adem DEMİR

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Islamic History and Arts
Islamic History and Arts Program

There is no doubt that Muawiyah ibn Abi Sufyan is one of the most important people of the history of Islam. He has been so popular and will be in the future due to his position as governorate of Damascus and the activities during his caliphate.

It is certain that the socio-economic and socio-political conditions of the era that the Islamic historians lived in had repercussions in their work. Besides, the political thoughts and Islamic theology views that they are interested in have influences on their works. In our research, the criticisms that were directed to Muawiyah will be analyzed considering this fact and we will try to shed light to the events of the period.

Keywords: Muawiyah ibn Abi Sufyan, Islam, caliph, Siffin, critic.

MUÂVİYE b. EBÎ SÜFYÂN'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM VALİLİĞİ DÖNEMİ

1.1. VALİLİĞİ SÜRECİNDEKİ UYGULAMALARI	22
1.1.1. Hz. Ömer Dönemi	22
1.1.2. Hz. Osman Dönemi	25
1.2. HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ SÜRECİNDE MUAVİYE	29
1.3. HZ. ALİ DÖNEMİ VE MUAVİYE'NİN MEŞRUIYET SORUNU	33

İKİNCİ BÖLÜM HALİFELİĞİ DÖNEMİ

2.1. UYGULAMALARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER	47
2.1.1. Ziyâd b. Ebîh'i Nesebine Katması	47
2.1.2. Hucr b. Adîyy'i Öldürmesi	52
2.1.3. Veliaht Tayin Etmesi	61
2.1.4. Hz. Ali'yi Kötülemesi	73

2.1.5.Taraftar Toplama Gayreti	77
2.2. SİYASİ CİNAYETLER	93
2.2.1.Hasan b. Ali	93
2.2.2.Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd	94
2.2.3.Mâlik el-Eşter en-Nehaî	95
2.3. SÜRGÜNLER	96
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	105

KISALTMALAR

bkz.	bakınız
b.	ibn veya bin
bt.	binti
c.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	hicri
MEBİA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İSTEM	İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi
Krş.	Karşılaştırınız
m.	miladi
nşr.	neşreden
s.	sayfa
(SAV)	Sallallahü aleyhi vesellem
thk.	tahkik
trc.	tercümesi
trz.	tarihsiz

GİRİŞ

Araştırmanın Metodu

İslâm tarihinin en önemli kişilerinden birisi hiç şüphesiz Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. Gerek Şam valiliği gerekse halîfeliği dönemindeki faaliyetleri ile Muâviye b. Ebî Süfyân günümüze kadar konuşula gelmiştir ve konuşulmaya da devam edecektir.

İslâm toplumunun gruplara ayrılmasında Hz. Osman döneminde cereyan eden olaylar etkili olmuştur. Akabinde Hz. Ali döneminde vuku bulan iç savaşlar ayrılıkları netleştirmiş ve grup isimleri zikredilmeye başlamıştır. Bu dönemdeki iç savaşlarda Muâviye b. Ebî Süfyân oldukça etkili olmuş, örneğin Sıffin'de başrolü oynamıştır. İslâm tarihinin bu çalkantılı dönemlerinin derinlemesine ve tarafsız olarak incelenmesi, dini ve siyasî nitelikli fırkaların oluşum süreçlerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için de önem arz etmektedir.

Tarih çalışmaları, tutarlı ve makul analizlere ihtiyaç duyar. İsabetli ve mantıklı analizler ise ancak olayların arka planını kavramakla mümkün olabilir.¹ Geleceğe yön verebilmek için geçmişle olan bağın sağlam, tarafsız ve olayların derinliklerine vakıf olan bir gözle kurulması gerekmektedir. Ancak İslâm tarihinin özellikle Hz Osman'la başlayan süreci ele alındığında bunun pek de kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu dönemleri ele alanlar ya sahabenin bir insan olduğu gerçeğini göz ardı ederek, sorgulanamaz bir dönem oluşturmuşlar, yanlış bir şey yapsalar bile bir hikmetinin olduğunu düşünerek olaylara yaklaşmışlar, ya da Muâviye b. Ebî Süfyân'ın sahabi olması² Hz. Peygamber'in (SAV) bazı mektuplarını kaleme alması, Hz. Peygamber'in kayın biraderi olması ve başarılı bir yönetici portresi çizmesi gibi gerekçelerle Emevî tarafgirliğiyle hareket etmişlerdir. Buna karşılık Emevî karşıtları da bu dönemde yapılan her şeye olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşmışlar, böylece olayların iç yüzünün anlaşılması oldukça güç bir hal almıştır.

¹ Mubahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s.8.

² Sahabi tanımları için ve kimlerin sahabi sınıfına dâhil edilebileceğiyle alakalı farklı yaklaşımların analizi için bkz. Bünyamin Erul, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016, ss. 1-13; Mehmet Efendioğlu, "Sahabe", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:35, ss.491-500.

Tarih boyunca bazı alimler ve bazı tarihçiler, kendi inandıkları değerler doğrultusunda ve kendi davalarını meşrulaştırmak adına, zaman zaman Hz. Peygamber ve diğer önemli isimleri konuşturma yoluna gitmişler, bazen aralarında zaman farkı bulunan ayrı rivayetleri, aynı anda olmuşçasına, bir metinde toplamışlar, bazen de şahsiyetleri herkesçe bilinen insanlara zıt denebilecek vasıflar yüklemişlerdir. Bu anlayışın, doğru ve ilmi çalışmalar yapmak isteyen tarihçiler için büyük bir engel olduğu aşîkardır.³Kaynaklarımızda Muâviye merkezli birbirine tamamen zıt, çok çeşitli haberler yer almaktadır. Tarih ve hadis kaynaklarında geçen bazı rivayetlere göre Muâviye Allah katındaki eminlerdendir.⁴Hatta bazı rivayetlere göre neredeyse nebi olarak gönderilecekti.⁵Yine bazı rivayetlere göre Muâviye sevgisi farzdır ve Muâviye cennetliktir.⁶Bazı rivayetlere göre ise Muâviye cehennemliktir,⁷Hz. Peygamber'in minberinde görüldüğünde boynu vurulmalı ve öldürülmelidir.⁸Öldüğü zaman ise İslâm dini üzere ölmeyecektir.⁹Bu rivayetler incelendiğinde bazılarının birbirine tamamen zıt bir şekilde Ebû Hureyre'den rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Siyasî gerekçelerle uydurulduğunu düşünebileceğimiz ve azımsanamayacak sayıda olan bu gibi rivayetler, birçok eski ve yeni kaynakta doğruluğundan şüphe edilmez rivayetler olarak sunulmaktadır. Hal böyle olunca sağlıklı değerlendirme yapmak bir tarihçi için hiç de kolay olmamaktadır.

Emevî Devleti tarihi büyük ölçüde Abbâsîler döneminde yazılmıştır. İslâm tarihinin ilk müelliflerinin tamamı Abbâsîler döneminde yaşamış ve İslâm

³ Bazı örnekler ve detaylı bir analiz için bkz. İrfan Aycan ve Mahfuz Söylemez, **İdeolojik Tarih Okumaları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.

⁴ İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî (354/965), **Kitâbü'l-Mecrûhîn**, I-III, thk. Mahmud İbrahim Zâhid, Dârü'l-Va'y, Halep, 1396/1992, Cilt:1, s.146; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (748/1348), **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risale, 1405/1985, Cilt:3, ss.129-130; İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer (774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, thk. Ali Şîrî, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988, Cilt:8, s.129; İrfan Aycan, **Saltanat Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s.39.

⁵ Zehebî, Cilt:3, s.128; Aycan, **Saltanat**, s.39.

⁶ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279-892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikî, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1417/1996, Cilt:5, ss.127-128; İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1176), **Târîhu Dimaşk**, I-LXXX, thk. Ömer b. Garâme el-Umrevî, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1915, Cilt:59, s.74; Zehebî, Cilt:3, ss.130-131; Aycan, **Saltanat**, s.42.

⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.128; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), **Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk**, Daru't-Türâs, Beyrût, 1387/1967, Cilt:10, s.58; İbn Asâkir, Cilt:59, s.101; Aycan, **Saltanat**, s.43.

⁸ Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827), **Vak'atu Sıffîn**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1382/1962, ss.216,221; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.128-130; İbn Hibbân, **Kitâbü'l-Mecrûhîn**, Cilt:1, ss.157,250; Taberî, Cilt:10, s.58; İbn Kesîr, Cilt:8, ss.141-142.

⁹ Minkarî, s.217; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.126-127; Taberî, Cilt:10, s.58; Aycan, **Saltanat**, s.44.

tarihçiliğine yön vermişlerdir. Sonraki tarihçiler İslâm'ın ilk üç asrı hakkında aktardıkları bilgileri hep bu dönem kaynaklarına borçludurlar.¹⁰Bilindiği üzere Abbâsî hanedanı bir dizi kanlı ihtilal sonucunda kurulmuştur. Abbâsîler'in, selefleri olan Emevîler hakkındaki tavırları ise herkesçe malumdur. Abbâsî halîfeleri ve devlet erkânı arasında Emevîler'e yönelik husumetin uzun yıllar devam ettiği tarihi bir hakikattir. H. 132/m. 750'de kurulan Abbâsî Devleti'nin halîfelerinden Memun döneminde 828 yılında çıkarılan bir fermanla Muâviye'yi hayırla ananların cezalandırılacağına belirtilmesi bu anlamda bir fikir vermesi açısından önemlidir.¹¹

Halk arasında, İslâm tarihini İslâm'la özdeş gören anlayış neticesinde, birbiriyle savaşıp sahabe neslinin de, insan olduğu ve hata yapabileceği göz ardı edilmiş bu gibi olayların incelenmesi hoş karşılanmamıştır. Bu durumda İslâm tarihini mümkün mertebe objektif ölçütlerle incelemeye çalışan araştırmacılar ve ortaya koydukları çalışmalar “*sahabeye dil uzatıyor*” söylemiyle değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımlar neticesinde iç savaşlar içtihat farkı kavramıyla açıklanmaya çalışılmış, böylece siyasî nitelikli olaylar dini karaktere bürünmüştür. Anlaşılan İslâm tarihinin İslâm'ın tarihi, dolayısıyla hatasız olması gerektiği anlayışı sürdüğü müddetçe de bu yanlışlar sona ermeyecektir.

Müelliflerin yaşamış olduğu dönemin sosyo-ekonomik ve politik şartlarının, eserlerine yansıdığı şüphesizdir. Ayrıca ilgi duydukları siyasî ve itikadî oluşumların bakış açıları da bu eserlere etki etmiştir. Çalışmamızda bu durumun farkında olarak Muâviye b. Ebî Süfyân'a yöneltilen eleştiriler incelenmeye ve dönemin olaylarına bir nebze ışık tutmaya çalışılmıştır.

Bazı kaynakların tamamı okunurken, bazı kaynakların konumuzla alakalı bölümleri tedkik edildi. Konumuzla ilgili rivayetler değerlendirilirken, farklı bakış açısına sahip müelliflerin, üzerinde ittifak ettikleri anlatımlar tercih edildi. Bazı rivayetler de tarihi gerçekliğe daha uygun olduğunu düşünerek tercih edildi.

Tarihi rivayetlerin tarih metodolojisi çerçevesinde ele alınması gerektiği bilinen bir husustur. Bu nedenle çalışmamızda, ilk bakışta doğru olmadığı izlenimini

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, **DİA**, Cilt:1, s.46.

¹¹ Taberî, Cilt:8, s.618; Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966), **Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh**, I-VI, neşr. Mektebetü's-Sekkâfâ, Beyrût, trz., Cilt:6, s.112; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232), **el-Kâmil fi't-Tarih**, I-X, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrût, 1417/1997, Cilt:5, s.553.

veren rivayetlerin de, tarihi anlamda dönemin genel özellikleri hakkında ipuçları verebileceği gerçeği göz önünde bulundurulmaya gayret edilmiştir.

Aslında bu konu daha önce de ele alınmıştı. 2007’de aynı isimle yapılmış bir yüksek lisans tezi önemli bir çalışma olarak önümüzde durmaktadır.¹² Ancak İslâm tarihinin önemli kaynaklarından olan İbn İshâk, İbn Hişâm, İbn Sa’d gibi klasik kaynaklara ilgili tezde müracaat edilmemiş olması, dönemin en önemli olayı olan Sıffîn savaşı hakkında klasik tek eser olma özelliğini koruyan Minkarî’nin Vak‘at-u Sıffîn’inden istifade edilmemiş olması ve o tarihten bugüne çok kıymetli araştırmacıların ortaya koyduğu yeni bilgi ve dökümanların ortaya çıkması gibi nedenler konunun yeni bir bakış açısıyla ve Muâviye’nin Hicaz siyasetiyle bağlantılı olarak ele alınması zorunluluğunu doğurmuştur.

Araştırmamız bir giriş, bir sonuç ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yöntem ve kaynaklardan bahsedildikten sonra Muâviye’nin hayatı kısaca ele alındı. Birinci bölümde valiliği dönemindeki faaliyetleri nedeniyle muhatap olduğu eleştiriler incelenmeye çalışıldı. İkinci bölümde ise halîfeliği dönemindeki icraatları nedeniyle karşı karşıya kaldığı eleştiriler ele alındı. Siyasî cinayetler ve sürgünler irdelenerek çalışma sonlandırıldı.

Kaynaklar ve Araştırmalar

Araştırmamız geniş bir dönemi ele aldığı için hemen her türlü İslâm tarihi eserinden faydalandığımızı söyleyebiliriz. Bu kaynakların tamamından bahsetmek mümkün olmadığı için en çok faydalandığımız kaynaklar hakkında özet bilgiler vermeye çalışacağız.

Çalışmamızda Hz. Peygamber dönemi olayları için siyer ve megâzi eserlerinden yararlanıldı. Vâkıdî (207/823)’nin Kitâbü’l Megâzi’si,¹³ İbn İshâk

¹² Osman Nuri Dural, **Muâviye b. Ebî Süfyan’a Yöneltilen Eleştiriler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

¹³ Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), **Kitâbü’l-Megâzi**, I-III, thk. Marsden Jones, Beyrût, 1409/1989.

(151/768)'ın es-Sîre'si,¹⁴bu eseri yeniden inşa eden İbn Hişâm (218/833)'ın es-Sîret'ün-Nebeviyye'si¹⁵ bunlar arasında öne çıkmaktadır.

Nasr b. Müzâhim el-Minkarî (212/827)'nin Kitâbu Vak'atü's-Sıffîn'i¹⁶ Hz. Ali ile Muâviye arasında Sıffîn'deki mücadeleye dair en önemli kitaplardan biridir. İbn Müzahim, eserinde bazı mevzu hadislerle yer vermiş ve Şîî eğilimi sebebiyle bazı abartılı ifadeler kullanmıştır. Bununla birlikte, Sıffîn'deki olayları tarafsız bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Rivayetleri Taberî ve Belâzürî'nin rivayetlerinde gördüğümüz bilgilerle büyük ölçüde uyum içersindedir. Bu sebeple eserden azami ölçüde istifade edilmeye çalışılmıştır.

İran'lı bir soydan gelen Belâzürî (279/892), Abbâsîler döneminde yaşamış ve Fütûhu'l-Büldân¹⁷ adlı eserini yazmıştır. Bu eseri yazarken dayandığı belgelerin doğruluğunu sağlamak için gayret ettiği anlaşılan Belâzürî'nin, kendisinden önce yazılan eserleri incelediği, bizzat duyduğu rivayetlerin birbirleriyle ve bu eserlerle karşılaştırılması konularında büyük bir özen gösterdiği görülmektedir. Muâviye ile Hz. Hasan arasındaki anlaşmayla alakalı oldukça geniş bilgiler de bu eserde bulunmaktadır.

Aynı müellifin diğer bir eseri ise Ensâbü'l-Eşrâf¹⁸ adlı tabakâtıdır. Eser, Hz. Peygamber'in hayatı ile raşit halîfeler, Emevî ve Abbâsîler'in ilk dönemleri için önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Ancak Belâzürî, bu eserinde, bir tabakât kitabı yazarından ziyade, bir tarihçi gibi hareket etmiş; ele aldığı şahıs eğer bir halîfe ise, onun dönemindeki gelişmeleri ve olayları, genişçe aktarmıştır. Bu bakımdan İbn Sa'd'dan ayrılan yazar, tarih, tabakât ve ensâb tarzındaki kitapların yöntemlerini birleştirerek farklı bir üslup ortaya koymuştur.

¹⁴ İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed (151/768), **es-Sîre**, thk. Süheyl Zekkâr, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978.

¹⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), **es-Sîret'ün-Nebeviyye**, I-II, thk. Mustafa es-Sekâ vd., Mısır, 1375/1955.

¹⁶ Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827), **Vak'atu Sıffîn**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, el-Müessetü'l-Arabiyye, 1382/1962.

¹⁷ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279-892), **Fütûhu'l-Büldân**, nşr. Daru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût, 1988.

¹⁸ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279-892), **Ensâbu'l-Eşrâf**, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikli, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1417/1996.

Belâzürî'nin çağdaşı olan Dîneverî'nin¹⁹ rivayetleri genellikle İran kaynaklıdır. Genel tarih kitabı niteliğinde kaleme almış olduğu eserinde müellifin, Hz. Osman dönemi olayları, Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadelelere ve Emevîler dönemi olaylarına önem verdiği anlaşılmaktadır. Hz. Ali dönemi olayları hakkında bilgiler verirken oldukça tarafsız davranmaya çalışan Dîneverî'nin, Cemel ve Sıffin savaşları esnasında yaşanan diyalogları ve taraflar arasındaki mektuplaşmaları yorum yapmadan aktardığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde Sâsânîler ve Irak üzerine yapılan seferler ile Harzem ve Mâverâünnehir bölgesinde ki Türkler hakkında da bilgiler bulunur.

Aslen Şîî kökenli olmakla birlikte ılımlı bir müellif olarak öne çıkan Ya'kûbî (292/905)'nin²⁰ Târîhu'l-Ya'kûbî²¹ adlı eseri önemli bir dünya tarihi kaynağıdır. Bu yönüyle Ya'kûbî'nin Taberî ve Mes'ûdî gibi dünya tarihi yazarlarına örnek teşkil ettiği söylenebilir. Bununla beraber o, kendi döneminde yaygın olan isnat zinciri kullanma akımına uymamıştır. Eserinde dayandığı kaynakları isim isim saymakla beraber, olayları genellikle isnatsız olarak, tercih ettiği rivayeti almak suretiyle aktarmıştır. Bu yönüyle Taberî başta olmak üzere birçok İslâm tarihçisinden farklı bir yöntem uygulamıştır. Rivayetlerini senetlerle desteklemediği için, benzer olaylarda farklı rivayetler aktararak, kendi Şîî bakış açısını yansıttığı söylenebilir. O, yapmış olduğu seyahatler neticesinde, insanları ve memleketleri detaylı bir şekilde gözlemlemiş ve gözlemlerini eserine yansıtmıştır.

Taberî (310/920)'nin Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk adlı eseri²² Hz. Adem'den başlayarak h. 302 yılına kadar olan olayları içermektedir. Bu tarih ise müellifin vefatından yaklaşık sekiz yıl öncesine tekabül eder. Genelde olayların yorumunu okuyucuya bırakan eserde konumuzla ilgili önemli bilgiler vardır. Örneğin Muâviye

¹⁹ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895). **el-Ahbâru't-Tivâl**, thk. Abdülmen'am Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kâhire, 1960.

²⁰ Murat Ağarı, "Ya'kûbî", **DİA**, Cilt:43, s.287.

²¹ Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb (292/905). **Târîhu'l-Ya'kûbî**, I-II, thk. Abdülemîr Mühennâ, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, Beyrût, 1431/2010.

²² Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), **Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk**, Daru't-Türâs, Beyrût, 1387/1967.

ile Hz. Ali arasında h. 40 yılında imzalanan anlaşmaya dair bilgiler, çok kısa da olsa, diğer kaynaklarda karşımıza çıkmamıştır.²³

el-Kâmil fi't-Târîh²⁴ isimli eserin müellifi İbnü'l-Esîr (630/1232), eserinde büyük ölçüde Taberî'yi kopya etmiştir. Eser Taberî'ye nispetle biraz daha özet ve biraz daha sağlıklı rivayetleri ihtiva eder. Benzer özelliklere sahip olan İbn Kesîr (774/1373)'in el-Bidâye ve'n-Nihâye'si²⁵ ve önemli bir genel tarih eseri olan Mes'ûdî (346/956)'nin Mürûcû'z-Zeheb'i²⁶ de kaynaklarımız arasındadır.

Birçok alanda eser vermiş olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (597/1201), biyografi tarzında yazmış olduğu el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem²⁷ adlı genel tarih eserinde, insanların bilmesinde fayda olduğunu düşündüğü rivayetleri dikkate almış, bu nedenle rivayetleri değerlendirirken seçici davranmıştır. Sahih olmadığını düşündüğü ve faydasız gördüğü rivayetleri nakletmemeye çalışmıştır. Ortaya koymuş olduğu bu yöntemiyle kendisinden sonraki birçok alimi etkilemiştir. Torunu ve öğrencisi olan Sıbt İbnü'l-Cevzî (654/1256)'nin, dedesinin metodunu takip ederek, yaradılıştan kendi dönemine kadar olan olayları ele aldığı Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân²⁸ adlı hacimli eseri de çalışmamızda faydalanan kaynaklar arasında yer almaktadır.

İbn Asâkir'in seksen ciltlik hacimli eseri Târîhu Dımaşk²⁹ Dımaşk'la bir şekilde ilgisi bulunan kişilerle alakalı önemli bilgiler vermektedir. Bu anlamda bir Suriye tarihi olarak değerlendirilebilecek olan eserde, günümüze ulaşmayan bazı kaynaklarda yer alan bilgileri bulabilmek mümkündür. Şehir tarihi tarzında kaleme alınmakla beraber eserde, Hz. Peygamber döneminden, Eyyûbîler'in ilk dönemine

²³Hasan Yaşaroğlu; "Sıffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek:Ali Muâviye Mütarekesi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter 2014**, ss.624-626.

²⁴ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232), **el-Kâmil fi't-Tarih**, I-X, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrût, 1417/1997.

²⁵ İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer (774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, thk. Ali Şîrî, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.

²⁶ Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/956), **Mürûcû'z-Zeheb**, I-IV, thk. Kemâl Hasan Mer'î, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1425/2005.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201). **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, I-XIX, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992,

²⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (654/1256), **Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân**, I-XXIII, thk. Muhammed Berekât vd., Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, Dımaşk, 1434/2013.

²⁹ İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1176). **Târîhu Dımaşk**, I-LXXX, thk. Ömer b. Garâme el-Umrevî, Daru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1915.

kadar birçok önemli bilgiye ulaşılabilir. Bu sebeple adı geçen eser ve bu eseri özetleyerek daha kolay kullanılabilir hale getiren İbn Manzûr'un Muhtasâr-u Târih-i Dimaşk³⁰ adlı eseri de çalışmamızda faydalanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe³¹ isimli diğer eseri, önemli bir tabakât kitabı olarak müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Diğer tabakât ve terâcim eserleri olarak İbn Sa'd (230/844)'ın et-Tabakâtü'l Kübra'sı,³² İbn Abdilberr (463/1071)'in el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb'ı³³ ve Zehebî'nin (748/1347) Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ'sı da ³⁴ kaynaklarımız arasındadır. Bunlardan Zehebî'nin eseri oldukça hacimli olup, asr-ı saâdetten 700/1301 yılına kadar kırka yakın tabaka hakkında bilgiler verir. Yazar eserinde başta hadis ravileri olmak üzere meşhur şahsiyetleri tabakalar halinde tanıtmaktadır. Ayrıca Muâviye'nin aşırı taraftarlarının uydurduğu hadislerin büyük bir kısmını vermektedir.³⁵ İbn Hacer el-Askalânî (852/1448)'nin el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe³⁶ isimli tabakâtı da müracaat edilen kaynaklar arasındadır.

Hiz. Ali'nin hutbe, mektup ve vecizelerinin yer aldığı Nehcü'l-Belâga,³⁷ Hiz. Ali'nin vefatından yaklaşık üç buçuk asır sonra kaleme alınmıştır. Bu sebeple Hiz. Ali'nin hutbe ve mektuplarını aynen yansıttığı söylenemez.³⁸ Bununla beraber eserde

³⁰ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (711/1311). **Muhtasâr-u Târih-i Dimaşk**, I-XIX, thk. Riyâd Abdülhamîd Murâd vd., Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1402/1984.

³¹ İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232), **Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe**, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

³² İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (230/845), **et-Tabakâtü'l Kübrâ**, I-VIII, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990.

³³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilah b. Muhammed (463/1071), **el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-Ceyl, Beyrût, 1412/1992.

³⁴ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (748/1348). **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.

³⁵ Bkz. Zehebî, Cilt:3, ss. 127-131.

³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448), **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

³⁷ İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî (656/1258). **Şerhü Nehcü'l-Belâga**, I-XX, thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998.

³⁸ Faris Çerçi, bu eseri derleyen eş-Şerîf er-Radî (v.406/1015)'nin kaynakları arasında yer alan önemli isimlerden bahseder. Zeyd b. Vehb gibi, Hiz. Ali'nin dönemini idrak eden bu kişilerin eserlerinin yazılı olarak eş-Şerîf er-Radî dönemine kadar geldiğini ifade eder. Bkz. Faris Çerçi, "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-Name'ye Göre Hiz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007, Sayı:28, ss.93-95. Ayrıca bkz. İsmâil Durmuş, "Nehcü'l-Belâga", **DİA**, Cilt:32, ss.538-540.

yer alan bilgiler, el-İmâme ve's-Siyase'de³⁹ yer alan mektup ve yazışmalarla ve Minkarî'nin eseriyle muhteva açısından uyum içindedir. Bu yönüyle, incelediğimiz konuyla alakalı önemli bilgi ve fikir elde edilebilecek bir kaynaktır.

Memlükler döneminde yaşamış ve devlet yönetiminde de etkili olmuş tarihçi Nüveyrî'nin tek eseri olan Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnü'l-Edeb⁴⁰ beş bölüme ayrılmış olup, ikinci bölümünde Hz. Peygamber ve ashabından bahsedildikten sonra önemli Arap ediplerinin söz ve vecizelerine yer verilmiştir. Cesaret, tevazu, cömertlik, yiğitlik gibi temaları olan bu vecizelerin incelediğimiz dönemin anlaşılmasına katkısı yadsınamaz.

Çalışmamızda P. Hitti, Wellhausen, Cahen ve Watt başta olmak üzere batılı müsteşriklerin eser ve makalelerinden de istifade edilmiştir. Bu anlamda MEB İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan ilgili tüm maddeler incelenmiş, ayrıca konumuzla alakalı bulunan TDV İslâm Ansiklopedisi maddeleri de dikkatle tedkik edilmiştir. Kaynakça bölümünde verdiğimiz için burada ayrıca zikretmiyoruz.

Tezimizin oluşmasında çağdaş araştırmaların da büyük desteği olmuştur. Özellikle İrfan Aycan'ın "Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân"⁴¹ isimli eseri çalışmamıza önemli ölçüde katkı sağlamış ve kaynaklara ulaşmamıza da yardımcı olmuştur. Merhum İbrahim Sarıçam'ın "İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri"⁴² isimli eserinden de istifade edilmiştir. Vecdi Akyüz,⁴³ Mehmet Azimli, Adnan Demircan, Adem Apak, Şaban Öz gibi çağdaş araştırmacıların eser ve makaleleri de sık müracaat edilen çalışmalar arasındadır.

Makale boyutunda olup çalışmamıza katkı sağlayan araştırmalar da mevcuttur. Sabri Hizmetli'nin "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın

³⁹ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). **el-İmâme ve's-Siyase**, Dâru'l-Edva, Beyrût, 1990. el-İmâme ve's-Siyase'nin İbn Kuteybe'ye ait olup olmadığı tartışmalı olup, müellifinin meçhul olduğu görüşü ağır basmaktadır. Bkz. M. Bahaüddin Varol, "el-İmâme ve's-Siyase İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?", **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, 2003, Cilt:16, Sayı:2, ss.308-321. Ahmet Önkâl, bu eserin esasen İbn Kuteybe'nin olmadığını ve Ehl-i Sünnet tarafınca muteber kabul edilmesi için kendi ismini gizleyerek, İbn Kuteybe'nin ismini kullanmayı kendi düşüncesine daha uygun gören, sonraki dönemlerde yaşamış Şîî bir yazara ait olduğu şeklinde bir görüş olduğundan bahseder. Bkz. Ahmet Önkâl, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", **Marife Dergisi**, Bahar 2005, s.258.

⁴⁰ Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333). **Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnü'l-Edeb**, I-XXXIII, nşr. Dâru'l-Kütüb, Kâhire, 1423/2002.

⁴¹ İrfan Aycan, **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

⁴² İbrahim Sarıçam, **İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

⁴³ Vecdi Akyüz, **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.

Öldürülmesi”,⁴⁴ Melek Yılmaz Gömbeyaz’ın “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”,⁴⁵ Mustafa Demirci’nin “Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları”,⁴⁶ Kenan Ayar’ın “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa’d”,⁴⁷ Ahmet Turan Yüksel’in “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer” gibi makaleleri⁴⁸ bu anlamda öne çıkan çalışmalardır.

Müslüman Olmadan Önce Muâviye

Tam adı Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusay, künyesi ise Ebû Abdurrahman’dır.⁴⁹ Doğum tarihinin m. 602 veya 603 olduğu konusunda farklı görüşler vardır.⁵⁰ Buna karşılık ölüm tarihinin h. 60/m. 680 yılının Recep ayı olduğu hususunda neredeyse ittifak vardır.⁵¹ Babası Ebî Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusay, annesi Hind bt. Utbe b. Rebîa b. Abdişems b. Abdimenâf b. Kusay’dır.⁵² Annesi ve babasının soyu dört kuşak yukarıda, Abdişems’te birleşir.

Hiz. Peygamber’in mensup olduğu Hâşimoğulları ile Muâviye’nin mensup olduğu Ümeyyeoğulları’nın nesebi Abdimenâf’a dayanmaktadır. Abdimenâf’ın oğullarından Abdişems ve Hâşimoğulları arasında meydana gelen anlaşmazlık İslâm’ın gelişine kadar devam etmiş, Hiz. Peygamber’in Hâşimoğulları’nın içinden

⁴⁴ Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre Hiz. Osman’ın Öldürülmesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, Cilt:27, Sayı:1, ss.149-176.

⁴⁵ Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt:19, Sayı:1, ss.301-332.

⁴⁶ Mustafa Demirci, “Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları”, **İslâmiyat Dergisi**, Yıl:7(2004), Sayı:1, ss.155-170.

⁴⁷ Kenan Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa’d”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 2005, Sayı:20-21, ss.113-167.

⁴⁸ Ahmet Turan Yüksel, “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss. 21-42.

⁴⁹ İbn Sa’d, Cilt:7, s.285; İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed el-Hâşimî (245/860). **el-Muhabber**, thk. Eliza Lechten Stetter, Dârü’l-Âfâki’l-Cedîde, Beyrût, trz., s.19; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1416; İbn Asâkir, Cilt:59, s.57; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt:5, s.201; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt:7, s.15; Ebû’l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil (732/1331). **el-Muhtasar fî Ahbâri’l-Beşer**, I-IV, Matbaatü’l-Hüseyniyye, Mısır, trz., Cilt:1, s.184; İbn Hacer, Cilt:6, s.120.

⁵⁰ Bu konudaki farklı rivayetler ve hesaplamalar için bkz. Aycan, **Saltanat**, s.25.

⁵¹ İbn Sa’d, Cilt:7, s.285; İbn Abdilberr, Cilt:3, ss.1419-1420; İbn Asâkir, Cilt:59, s.57; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt:5, s.201; İbn Hacer, Cilt:6, s.122; Dural, s.5.

⁵² İbn Sa’d, Cilt:7, s.285; İbn Habîb, s.19; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1416; İbn Asâkir, Cilt:59, s.57; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt:5, s.201; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt:7, s.15; Ebû’l-Fidâ, Cilt:1, s.184.

çıkmasını hazmedemeyen Emevî ailesinin büyük çoğunluğu gibi⁵³ Muâviye de İslâm'ı oldukça geç sayılabilecek bir dönemde, Mekke'nin fethi sırasında, kabul etmiştir.⁵⁴

Ebû Süfyân ailesinden ilk Müslüman olan kişi onun kızı, daha çok Ümmü Habîbe olarak bilinen, Remle bt. Ebî Süfyân'dır.⁵⁵ Kocasını Ubeydullah b. Cahş ile birlikte Müslüman olup Habeşistan'a hicret eden Remle bt. Ebî Süfyân, kocasının Hristiyan olup bir süre sonra ölmesine rağmen dininde sebat etmiş, Hz. Peygamber de 7/629 yılında Habeşistan kralı Necaşi'ye haber göndererek, bu sebaatkar hanımı nikâhlamıştır.⁵⁶

Bedir savaşı bir taraftan Ümeyye ailesi üzerine derin yaralar açarken, diğer yandan Ebû Süfyân'ın Mekke reisliğinin önünü açmıştır.⁵⁷ Bu savaşta Muâviye'nin ağabeyi Hanzala, anne tarafından dedesi Utbe b. Rabia, annesinin amcası Şeybe b. Rabia, dayısı Velîd b. Utbe öldürülmüş, diğer bir kardeşi Amr b. Ebî Süfyân da esir alınmıştır.⁵⁸ Bu savaşta müşriklerin lideri konumundaki insanların ve de özellikle Ebû Cehil'in öldürülmesi üzerine Ebû Süfyân'ın siyasî nüfuzu artmış ve Mekke'nin yeni reisi olmuştur.

⁵³ Abdîşems'in oğlu Ümeyye ile amcası Hâşim arasında başlayan rekabet, Abdülmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye arasında devam etmiştir. Hz. Peygamber'in karşısına en güçlü düşmanlardan birisi olarak çıkan Ebû Süfyân'ın duruşunda da bu rekabetin tek taraflı olarak devam ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Ebû Leheb ile Ebû Süfyân'ın kızkardeşi Ümmü Cemil'in evliliği bu anlamda bir farklılık oluşturur. Watt, Ebû Süfyân'ın kızkardeşinin Hâşimoğulları'na mensup birisi ile evlenmesini "*Belki de bu evlilik, Hâşimilerin geleneksel siyasasından ayrılması için Ebû Leheb'e verilmiş bir rüşvetti.*" şeklinde değerlendirir. Bkz. W. Montgomery Watt, **H. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı**, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.95. Hz. Ali ile Muâviye'nin ve Hz. Hüseyin ile Yezîd'in mücadelelerinde de bu hususun etkisi dikkate alınmalıdır. Emevî-Hâşimi ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, **İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

⁵⁴ İbn Sa'd, Cilt:7, s.285; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1416; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.201. Muâviye'nin Hudeybiye barışından sonra Müslüman olduğu yönündeki rivayetler tarihin akışına uygun değildir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:7, s.285. Umretü'l-Kaza yılına işaret eden rivayetler için de durum aynıdır. Bkz. İbn Asâkir, Cilt:59, s.57; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.201.

⁵⁵ İbn Sa'd, Cilt:8, s.76; İbn Abdilberr, Cilt:4, s.1843; İbn Asâkir, Cilt:69, s.130; Aynur Uraler, "Ümmü Habîbe", **DİA**, Cilt:42, ss.318-319.

⁵⁶ İbn İshâk, s.259; İbn Hişâm, Cilt:2, ss.362-363; İbn Sa'd, Cilt:8, ss.76-78; İbn Habîb, ss.76,88; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). **el-Maârif**, thk. Servet Akâşe, Kâhire, 1992, s.136; Taberî, Cilt:3, s.165; İbn Asâkir, Cilt:69, s.135; Ebû'l Fidâ, 141; Aycan, **Saltanat**, s.30.

⁵⁷ Watt, **H. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı**, s.153.

⁵⁸ Dedesi Utbe b. Rabia, dayısı Velîd b. Utbe ve kardeşi Hanzala Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürülmüştür. Diğer kardeşi Amr b. Ebî Süfyân'ı da Hz. Ali esir almıştır. Bkz. Vâkıdî, Cilt:1, ss.147-148; İbn Hişâm, Cilt:1, ss.625,650,708,709.

Bedir'in intikamını almak isteyen Mekke'li müşrikler, Ebû Süfyân'ın komutanlığında bir ordu hazırlayarak bu kez Uhud'a gelmişler, onun eşi Hind bt. Utbe de bu orduda, def çalarak askerleri Müslümanlara karşı kışkırtan kadınlar arasında yer almıştır.⁵⁹Hind savaş sırasında olanca gücüyle mücadele etmiş ve kaybettiği yakınlarının intikamını almak için şehit olan Müslümanlara müsle yapmıştır. Kölesi Vahşi aracılığıyla Hz. Hamza'yı katlettirmiş ve göğsünü yarıp ciğerini çiğnemıştır.⁶⁰Böylece Hz. Peygamber'in ashabına ilk defa müsle uygulayan kişi olmuştur. Hind, müsle yapmakla kalmamış, beraberindeki kadınlara da müsle yapmalarını emretmiştir.⁶¹Muâviye, annesinin bu davranışı sebebiyle muhalifleri tarafından sık sık "İbnü âkileti'l-ekbâd" (ciğerleri yiyenin oğlu) hitaplarına maruz kalmıştır.⁶²

Bedir ve Uhud savaşlarında ismine rastlamadığımız Muâviye b. Ebî Süfyân'ın müşriklerin safında Hendek savaşına katıldığı anlaşılmaktadır. Müşriklerin ordusuna casus olarak gönderilen sahabi Huzeyfe b. Yeman bir aralık yanındakini kontrol etmek için elini tutup onun kim olduğunu sorunca Muâviye b. Ebî Süfyân cevabını almıştır.⁶³Muâviye Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olduğu için⁶⁴ Tulekâ'dan⁶⁵ olup Müslüman olduktan sonra, yaklaşık iki buçuk yıl civarında Hz. Peygamber'in döneminde yaşama fırsatı bulmuştur.

Mekke'ye giren Hz. Peygamber, endişe içersinde kendileri hakkında verilecek kararı beklemekte olan Mekkeliler'e, "Sizin hakkınızda ne karar vereceğimi düşünüyorsunuz?" şeklinde sormuş, "Senden iyilik bekliyoruz, çünkü sen hayırlı bir kardeşsin" cevabını almıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara Hz. Yusuf'un kardeşlerine karşı hitabını hatırlatarak "Bugün sizler azarlanıp kınanmayacaksınız. Hepiniz serbestsiniz" (Tulekâ) buyurmuştur.⁶⁶Sonraki yıllarda

⁵⁹ İbn Hişâm, Cilt:2, ss.67-68.

⁶⁰ Vâkıdî, Cilt:1, s.286; İbn Hişâm, Cilt:2, s.91.

⁶¹ Vâkıdî, Cilt:1, s.274.

⁶² Minkarî, ss.357,366; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.189; Dîneverî, s.219; İbn Asâkir, Cilt:63, s.209; Aycan, **Saltanat**, s.29.

⁶³ Vâkıdî, Cilt:2, s.489; İbn Hişâm, Cilt:2, s.232; İbn Kesîr, Cilt:4, s.130; Aycan, **Saltanat**, s.29.

⁶⁴ İbn Sa'd, Cilt:7, s.285; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1416; İbn Asâkir, Cilt:59, s.57; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.201; İsmâil Yiğit, "Emevîler", **DİA**, Cilt:11, s.88.

⁶⁵ Sözlükte "azat edilmiş, serbest bırakılmış" anlamındaki talikin çoğulu olan Tulekâ kelimesi, Hz. Peygamber tarafından Mekke'nin fethinde Kureyşliler'e hitaben söylenmesinin ardından terim manası kazanmıştır. Bkz. S. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", **DİA**, Cilt:41, ss.361-362.

⁶⁶ Taberî, Cilt:3, s.61; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.125; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.144; İbn Kesîr, Cilt:4, s.344; S. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", **DİA**, Cilt:41, ss.361-362.

bu isimlendirme ile anılan kişiler, zoraki ve menfaat gereği Müslümanlığı kabullenmiş olanlar anlamında sürekli kullanılır olmuştur.⁶⁷

H. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn savaşında elde edilen ganimeti paylaştırırken Ebû Süfyân kendisi için ihsanda bulunmasını istemiş, bunun üzerine H. Peygamber müellefe-i kulûbdan kabul ettiği Ebû Süfyân'a 100 deve ile kırk ukıyye gümüş vermiştir.⁶⁸ Ebû Süfyân, oğulları Yezîd ve Muâviye için de talepte bulununca H. Peygamber onları da bu gruptan kabul etmiş ve aynı oranda ihsanda bulunmuştur.⁶⁹ Mekke şehir devletinin başkanıyken sıradan bir vatandaş konumuna düşen Ebû Süfyân'ın, kendisine ve oğullarına gösterilen bu ilgiden oldukça hoşnut olduğu anlaşılmaktadır. F. Buhl Ebû Süfyân'ın bu durumunu; *“Kendisine ayrılan ganimet öyle külliyetli idi ki, ne kadar memnun olsa yeri vardı.”*⁷⁰ şeklinde ifade etmektedir.

Müslüman Olduktan Sonra Muâviye

H. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra, Müslüman olan müşriklerin konumuna ve yeteneğine göre onlara bazı görevler vermiştir. Muâviye'nin de bu bağlamda birkaç kez H. Peygamber'e katiplik yaptığı anlaşılmaktadır.

Ancak bu katiplik meselesi Sünni dünyanın, Şia'nın aşırı sövgülerine karşı geliştirdiği bir refleksle vahiy katipliğine dönüştürülmüş ve böylece Muâviye'ye kutsallık atfedilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım gerçeği yansıtmamaktadır.⁷¹ Muâviye hakkında kapsamlı bir doktora çalışması yapmış olan İrfan Aycan bu konudaki rivayetleri dikkatli bir şekilde değerlendirdikten sonra şöyle demektedir: *“Sonuç olarak Muâviye'nin H. Peygamber'in katipleri arasında yer almış olduğu, hiç değilse bu görevi birkaç defa üstlenmiş bulunduğunu kesinlikle tespit etmiş*

⁶⁷ Mehmet Azimli, **Farklı Okumak-Hasan-Muâviye**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s.99.

⁶⁸ İbn Abdilberr, Cilt:2, s.714; İbn Asâkir, Cilt:23, s.432, İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:3, s.9; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.29; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.509, Zehebî, Cilt:2, s.105; İbn Tağrîberdî, Cemâlüddîn Ebû'l-Mehâsin Yusuf (874/1469), **en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire**, I-XVI, Dârü'l-Kütüb, Mısır, trz., Cilt:1, s.88

⁶⁹ İbn Abdilberr, Cilt:2, s.714; İbn Asâkir, Cilt:23, s.432; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:3, s.9; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.29; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.509.

⁷⁰ F. Buhl, “Ebû Süfyân”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (MEBİA)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt:4, s.51; İrfan Aycan, “Ebû Süfyân”, **DİA**, Cilt:10, s.231; Adem Apak, **H. Osman**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s.63.

⁷¹ Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.101.

bulunmaktayız. Bununla birlikte kendisinin vahiy katibi olduğu konusundaki rivayetlerin, yazmış olduğu öne sürülen Ayet’el-Kürsi’nin nüzul tarihi dikkate alındığında asılsızlığı ortaya çıkmaktadır.”⁷²

Muâviye’nin katiplik görevi yeni hükümet sisteminin bütün kurumlarını ve aynı zamanda sonradan birlikte çalışacağı veya mücadele edeceği kimseleri tanımasına vesile olmuştur. Bu iki yönlü yetiştirme tarzı Muâviye’nin erken yaşlardan itibaren olgunlaşmasına ve geleceği için hazırlanmasına katkı sağlamıştır.⁷³

Hiz. Peygamber döneminde, konumu gereği, pek ön plana çıkamayan Muâviye’nin, Hiz. Ebû Bekir’in hilâfeti döneminde (632-634) Suriye’nin fethi için görevlendirilen dört ordudan birisinin komutanı olarak tayin edilen ağabeyi Yezîd’in öncü birliklerinin komutanı olmasıyla siyaset sahnesine çıkmaya başladığı görülür.⁷⁴ Muâviye bu görevi sırasında Ürdün sahil şehirlerinin fethinde başarılarıyla göz doldurmuş, bunun üzerine Hiz. Ömer 638’de onu Ürdün bölgesine yönetici olarak görevlendirmiştir.⁷⁵

Ağabeyi Yezîd’in bir yıl sonra vebadan ölümü Muâviye’nin siyasî hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Hiz. Ömer Yezîd’in ölümü üzerine Şam valiliğine kardeşi Muâviye’yi tayin etmiştir. Bu görev onun siyasî kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Hiz. Ömer’in ardından halife olan ve Emevî ailesine düşkünlüğü ile tanınan Hiz. Osman, Muâviye’yi 24/645 yılında Suriye genel valisi yaparak yetkilerini oldukça genişletmiştir. Hiz. Osman’ın halîfeliğinin başlarında sadece Şam civarını yönetmekte olan Muâviye; Cezire, Kınnesrin, Hama, Hıms ve Havran bölgesinin valisi olan Umeyr b. Sa’d’ın hastalığından dolayı görevi bırakması neticesinde adı geçen yerlerin de valisi olmuştur. Akabinde Filistin valisi Abdurrahman b. Alkame’nin vefatıyla bu bölge de Muâviye’ye bağlanmıştır.⁷⁶ Anlaşıldığı üzere asıl nüfuzunu bu dönemde kazanan Muâviye, bu görevi Hiz. Osman’ın öldürülmesine

⁷² Aycan, **Saltanat**, s.49.

⁷³ Henri Lammens, “Muâviye”, **MEBİA**, Cilt:8, s.438.

⁷⁴ Apak, **Hiz. Osman**, ss.74-80; Yiğit, “Emevîler”, **DİA**, Cilt:11, s.88.

⁷⁵ Apak, **Hiz. Osman**, s.80.

⁷⁶ Adem Apak, “Hiz. Osman’ın Hilâfeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:7, Bursa, 1998, s.503.

kadar (35/656) sürdürmüş ve Suriye’de kendisine oldukça bağlı bir halk ve ordu oluşmasını sağlamıştır.⁷⁷

Bundan böyle Suriye’yi yarı bağımsız bir eyalet gibi yönetmeye başlayan Muâviye, bölgenin en büyük kabilelerinden olan Kelb kabilesinden Meysun’la evlenerek gücüne güç katmıştır. Araştırmacı Yunus Akyürek, bu evliliğin sonucunda ortaya çıkan durumu; “*Muâviye, siyasî ve askerî anlamda asıl gücünü Kelb kabilesinden almıştır.*”⁷⁸ şeklinde yorumlamıştır.

Valiliği döneminde halka karşı oldukça cömert davranan Muâviye, başarılı yönetimiyle insanların gönlünü kazanmıştır. Ayrıca kendisine oldukça bağlı ve disiplinli bir ordu kurmayı da başarabilmiştir. Bu sayede, sivil gücü ve askerî gücü arkasına alarak, çift taraflı bir otoriteye sahip olmuş ve bölgedeki hakimiyetini sağlamlaştırmıştır.⁷⁹

Halîfeliği Dönemi

Muâviye’nin valiliği dönemindeki icraatlarından son derece rahatsız olan Hz. Ali, halîfe olur olmaz onu görevden alarak yerine Abdullah b. Abbâs’ı tayin etmiştir. Abdullah b. Abbâs başta olmak üzere bazı kişiler Muâviye’yi hemen görevden almamasını, devlet hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra bu hareketi yapmasının daha doğru olacağını telkin etmişlerse de, Hz. Ali onun günahlarına ortak olamayacağını söyleyerek görüşünde ısrar etmiştir.⁸⁰ Bunun üzerine Muâviye Hz. Ali’ye biat etmemiş ve onu Hz. Osman hakkında ilgisiz kalmakla ve isyancıları ordusunda barındırarak bir nevi onların suç ortağı olmakla itham etmiştir. Hatta yeni halîfeye biat etmemekle kalmamış, Hz. Osman’ın velisi olarak hukuken onun intikamını isteme hakkına sahip olduğu iddiasıyla Şam halkından biat almıştır.

Bu esnada Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr’in öncülüğünde, mazlum olarak öldürülen Halîfe Osman’ın kanını istemek amacıyla Mekke’de toplanan gruplarla, bu konunun zamana bırakılması düşüncesinde olan Hz. Ali arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış, bu anlaşmazlık neticesinde İslâm’da ilk iç savaş olan Cemel Vak‘ası

⁷⁷ Yiğit, “Emevîler”, **DİA**, Cilt:11, s.88.

⁷⁸ Yunus Akyürek, “Muâviye b. Ebî Süfyan’ın Siyasî Kararlarında Kelb Kabilesinin Rolü”, **İSTEM**, Yıl:14(2016), Sayı:27, s.87.

⁷⁹ İrfan Aycan, “Muâviye b. Ebî Süfyan”, **DİA**, Cilt:30, s.332.

⁸⁰ Taberî, Cilt:4, s.439; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.559; Nüveyrî, Cilt:20, s.19.

yaşanmıştır. Muâviye, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını istediğini her fırsatta dile getirmesine rağmen, her biri farklı hedeflere sahip olan Cemel ashâbı ve Hz. Ali arasındaki mücadeleye fiilen katılmamış, mücadelenin sonucunu beklemeyi kendi siyaseti için daha uygun görmüştür.⁸¹

Hz. Ali Cemel Vak'ası'nda galip geldikten sonra Muâviye b. Ebî Süfyan'ı tekrar kendisine biat etmeye çağırmış, Muâviye ise Halife Osman'ı öldürenleri kendisine vermesini ve halîfeliği şuranın seçimine bırakmasını teklif etmiştir. Muâviye'nin bu tutumu Müslümanları Sıffin'de karşı karşıya getirmiştir. Müslümanlar arasında yaşanan bu ikinci iç savaş, zaman zaman durarak, yaklaşık üç ay sürmüştür. Şiddetli çarpışmaların yaşandığı son günde savaşın Hz. Ali lehine sona ermek üzere olduğunu görerek savaş meydanını terketmeye hazırlanan Muâviye, Amr b. Âs'ın önerisiyle beş yüz kadar Kur'an sayfasını mızrakların ucuna astırmış, bu sayede savaşın sona ermesini ve sorunun hakemlere havale edilmesini sağlamıştır.⁸² Bu sayede ordusunu kesin bir hezimetten kurtarmakla kalmamış, çözüm için hakem tayin edilmesine karşı çıkan on iki bin civarında Hâricî'nin ortaya çıkmasına ve Hz. Ali'nin ordusunun parçalanmasına zemin hazırlamıştır. Şu halde Hakem olayının sorunu çözmek yerine iyice içinden çıkılmaz hale getirdiği ve bu durumun sadece Muâviye'nin işine yaradığı söylenebilir.

Hz. Ali'nin, hakemlerin aracı olmasını kabul etmek durumunda kalması, Hâricîler'i huzursuz etmiştir. Onlar, meşru halîfeye karşı isyan eden Muâviye ile savaşılması gerektiğinde ısrarcı olmuşlardır. Hz. Ali ise verilen sözden dönülemeyeceği belirtip, onların bu taleplerini reddetmiştir. Bunun üzerine Hâricîler, ona karşı cephe alıp ayrı bir grup oluşturmuşlardır.⁸³ Hakem görüşmelerinden netice çıkmayınca, Hâricîler tavırlarını sertleştirmişler ve şiddeti tırmandırmışlardır. Bu durumda Hz. Ali Hâricîler'le uğraşmak zorunda kalarak güç kaybetmiştir. Muâviye ise Hz. Ali'nin bu durumundan istifade ederek, konumunu sağlamlaştırmıştır. Hz. Ali'nin ordusu her şeye itiraz eden bir yapıda olmasına rağmen, Muâviye'nin

⁸¹ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt:30, ss.332-333.

⁸² Clement Imbault Huart; "Ali b. Ebî Talib", **MEBİA**, Cilt:1, s.307...Mushafların kaldırılma şekli hakkındaki farklı rivayetler için bkz. Minkarî, ss.478,481; İbn Sa'd, Cilt:4, s.255; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, s.135; Dîneverî, s.189; Taberî, Cilt:5, s.48; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (354/965). **es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, I-II, neşr. Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrût, 1417/1997, Cilt:2, s.542; İbnü'l Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.667; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, ss.290-291; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.176; İbn Kesir, Cilt:7, s.302; Ahmet Önkâl, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", **İSTEM**, Yıl:1(2003), Sayı:2, s.39.

⁸³ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâricîler", **DİA**, Cilt:16, ss.169-175.

ordusunun ise kendisine çok sadık ve itaatkar olduğu anlaşılmaktadır. Onun en büyük eseri, emirlerine koşulsuz itaat eden birliklerden oluşturduğu Suriye ordusu olmuştur.⁸⁴Güçlü ordusu sayesinde Mısır başta olmak üzere, Hz. Ali'ye bağlı bazı önemli bölgeleri ele geçiren Muâviye, 40/661 yılında İbn Mülcem isimli bir Hâricî tarafından Hz. Ali'nin şehid edilmesi üzerine, “*emirü'l-mü'minin*” ünvanıyla Suriyelerin biatını almıştır.

Hz. Ali'den sonra halife olarak biat edilen Hz. Hasan taraftarlarına güvenememiş ve ordugâhının kendi askerleri tarafından yağmalanması gibi bazı sebeplerle mücadeleden vazgeçmek durumunda kalmıştır.⁸⁵Esasen Hz. Ali gibi bir komutanın sevk ve idare etmekte zorlandığı bir orduya, oğlunun komuta edememesi şaşılacak bir durum değildir. Hz. Hasan'ın biat etmesiyle birlikte Muâviye, 25 Rebîülevvel 41/Temmuz 661'de ülkenin tamamına egemen olmuş ve böylece yaklaşık doksan yıl sürecek olan Emevî Devleti'ni kurmuştur. Muâviye'nin halîfeliğini resmen Hakem Olayı'nın ardından veya Hz. Ali'nin ölümünden sonra ilan ettiği yönünde farklı rivayetler bulunmakla birlikte genel kabul, onun halîfeliğinin Hz. Hasan'ın kendisine biat etmesiyle resmîyet kazandığını yönündedir.⁸⁶Muâviye'nin halîfe olmasıyla Ümeyye kabilesi, Hz. Peygamber'in, peygamber olarak gönderilmesiyle Hâşimoğulları'na kaptırmış oldukları üstünlüğü yeniden elde etmişlerdir. Tabidir ki bu durumdan Hâşimoğulları hoşnut olmamışlardır.⁸⁷Lammens bu süreci şöyle değerlendirmektedir: “*Onun için halîfe ünvanı, 20 yıllık gayretlerinin ve emektar Suriyeli memurlarının sadakati sayesinde elde ettiği bir emr-i vakinin resmi tasdikinden ibaret idi.*”⁸⁸

Muâviye halîfe olduktan sonra Dühât-ı Arab (Arab'ın Dâhileri)'dan⁸⁹ sayılan Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe valisi olarak tayin etmiştir. H. Lammens Muâviyenin bu

⁸⁴ Lammens, “Muâviye”, **MEBİA**, Cilt:8, s.439.

⁸⁵ M. Watt, Hz. Hasan'ın politikaya kabiliyeti ve hırsının olmadığını, Muâviye tarafından ödenecek bir miktar para karşılığında hilâfetten vazgeçtiğini belirtir. Bkz. W.Montgomery Watt, **İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelamı**, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.30.

⁸⁶ Yiğit, “Emevîler”, **DİA**, Cilt:11, s.88.

⁸⁷ M. Bahaüddin Varol, “Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, **İSTEM Dergisi**, Sayı:8, Konya, 2006, s.87.

⁸⁸ Lammens, “Muâviye”, **MEBİA**, Cilt:8, s.439.

⁸⁹ İbn Habîb, s.184; İbn Abdilberr, Cilt:4, s.1446; İbn Asâkir, Cilt:19, s.182; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.238; İbn Manzûr, Cilt:3, s.210; İbn Kesîr, Cilt:5, s.359; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.77; Süyûtî, Celaleddîn (911-1505), **Târîhu'l-Hulefâ**, thk. Hamdî ed-Demirdâş, nşr. Mektebetü Nazâr Mustafa el-Bâz, byy., 1425/2004, s.155; Ahmet Önkal, “Dühât-ı Arab”, **DİA**, Cilt:10, ss.18-19.

yönüne vurgu yapmakta ve şöyle demektedir: “*Muâviye, zamanın sayılı dâhilerinden biri olan, müşkilleri halleden bir adam olarak tanınan Mugîre çapındaki yardımcılarının değerini doğru bir şekilde kestirmesini bilirdi.*”⁹⁰Corci Zeydan Muâviye’nin bu hareketini iktidar yolunda atılmış en önemli adım olarak değerlendirmiş ve aksi durumda onun halîfeliği elde etmesinin mümkün olamayacağını dile getirmiştir.⁹¹Amr b. Âs, Mugîre b. Şu‘be ve Ziyâd b. Ebîh gibi yetenekli valileri Muâviye’nin iktidarının teminatı olmuşlardır. Dört Arap dehasından biri olan Muâviye, bu üç dâhi insanı bir şekilde kendi saflarına katarak onların idare kabiliyetlerinden sonuna kadar faydalanmayı bilmiştir.⁹²Önemli eyaletlerin yönetimini bu gibi kişilere havale eden Muâviye, onlara geniş yetkiler vermekle birlikte, otoritesini sarsacak davranışlarına mücadele etmemiştir.⁹³

Mugîre kendisi gibi dâhilerden sayılan Ziyâd b. Ebîh’in Muâviye’ye katılmasına ön ayak olmuştur. Onun girişimleriyle Muâviye Ziyâd’ı önce kardeş ilan ederek nesebine katmış sonra da Basra valisi tayin etmiştir. Mugîre’nin vefatından sonra Kûfe valiliğini de Ziyâd’a vermiştir. Ziyâd oldukça sert tedbirlerle Hâricîler’e ve Hz. Ali taraftarlarına göz açtırmamış, Hucr b. Adıyy’i Hz. Ali taraftarlığı sebebiyle fitne çıkardığı gerekçesiyle Muâviye’ye göndermiş, Muâviye’de Hucr b. Adıyy’i idam etmiştir. 673’te Ziyâd ölünce yerine vali tayin edilen oğlu Ubeydullah b. Ziyâd da babasının idare yöntemini devam ettirmiş ve isyancılara karşı sert tedbirler almıştır.

Muâviye, Hâricîler’le mücadele ederken ilginç bir şekilde Hz. Ali taraftarlarından yararlanmış ve bu sebeple onlara karşı karşı hoşgörülü davranmıştır. Ancak Hâricî tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra, siyasî ve ekonomik baskılarla

⁹⁰ Henri Lammens, “Muğira b. Şu‘ba”, **MEBİA**, Cilt:8, s.450.

⁹¹ Corci Zeydan, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I-V, çev. Zeki Megamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1971, Cilt:3, s.101.

⁹² Mugîre b. Şu‘be ve Ziyâd b. Ebîh Tâif’te yaşayan Sakîf kabilesine mensuptur. Bkz. İbn Sa’d, Cilt:4, ss.213-214; İbn Abdilberr, Cilt:4, s.1445; İbn Asâkir, Cilt:60, ss.13-14; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt:5, s.238; İbn Hacer, Cilt:2, s.527. Sakîfliler İslâmın doğuşundan itibaren genelde Kureys, özelde ise Ebû Süfyan liderliğinde ki Ümeyyeoğulları ile birlikte, İslâmın karşısında yer almışlardır. Ancak Mekke’nin fethinden sonra İslâmı kabul etmişlerdir. Emevî iktidarı ile birlikte Sakîf-Emevî işbirliği yeniden başlamıştır. Basra ve Kûfe gibi siyasetin dışında kalamayan ve Emevî otoritesi için daima sorun teşkil eden kentleri Muâviye, Sakîf kabilesinin desteğini arkasına alabilen bu kudretli valileri eliyle yönetmeyi tercih etmiştir. Ziyâd’ın ölümünden sonra oğlu Ubeydullah Emevî iktidarına hizmetini sürdürmüştür. Bkz. İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1997, Cilt:36, Sayı:1, ss.119-141.

⁹³ Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muâviye b. Ebî Süfyan’ın Muhaliplerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt:19, Sayı:1, ss. 301-332.

onları zararsız hale getirmiştir. Hz. Ali'nin aleyhinde yoğun bir şekilde propaganda yapmış, bu nedenle Hucr ve arkadaşlarının idamı gibi bazı sıkıntılı olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak sonuçta onları, yönetimi sürecinde, tehlike arz etmeyecek bir hale getirmeye muvaffak olmuştur.

Muâviye, Hz. Hasan'ın kendisine biat etmesinden sonra, dâhili mücadeleler sebebiyle uzun süreden beri yapılamayan fetih hareketlerini yeniden başlatmıştır. Hz. Ali'ye karşı giriştiği iktidar mücadelesi sırasında, kendisine saldırmaması koşuluyla vergi vererek anlaşma yaptığı Bizans üzerine 42/662 yılından itibaren seferler düzenlemiştir. 49/669 yılında İslâm tarihindeki ilk İstanbul kuşatması gerçekleştirilmiş, bu kuşatmada donanmadan da faydalanılmıştır. Akabinde Kapıdağ yarımadası ele geçirilmiş ve bölge dört yıl boyunca sürecektir. Kuşatma hareketi için bir üs olarak kullanılmıştır.⁹⁴

Doğuda yer alan Horasan ve Sind civarında elden çıkmış olan bazı vilayetlerin yeniden ele geçirilmesinden sonra bölgede yeni fetihler gerçekleştirilmiştir. Sicistan'daki önemli bölgeler fethedilmiş, Kabil, Toharistan, Kuhistan, Buhara ve Semerkant alınarak bazı doğu hükümdarları vergiye bağlanmıştır.⁹⁵

Batıda ise İfrikiye bölgesi yeniden fethedilmiş ve hareket merkezi olarak kullanılmak amacıyla Kayrevan şehri kurulmuştur. Atlas Okyanusu'na kadar uzanan fetih hareketleri neticesinde bölgede yaşayan Berberiler hızla Müslüman olmuşlardır.⁹⁶

Kabilesinin desteğiyle hilâfeti ele geçiren Muâviye, kendisine nasip olan imkanlardan yakınlarını da bolca istifade ettirmiştir. Ancak Hz. Osman'ın düştüğü hataya düşmeyip Emevî hanedanının oyuncağı olmamaya da özen göstermiştir. Bu anlamda önemli eyaletlerin valilerini Emevî olmayanlardan seçmeye dikkat etmiştir.⁹⁷ Bu siyasete uygun olarak yerine oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmiş, bu uygulamasına Medine haricinde önemli sayılabilecek bir muhalefete karşılaşmamıştır.

⁹⁴ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt:30, s.333.

⁹⁵ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt:30, s.333

⁹⁶ Aycan, "Muâviye", **DİA**, Cilt:30, s.333

⁹⁷ G. Levi Della Vida; "Emevîler", **MEBİA**, Cilt:4, s.243.

Medine’de ise Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr gibi bazı sahabiler bu uygulamaya şiddetle karşı çıkmıştır. Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabiler de bu konuda muhalif kalmış ancak muhalefetlerini fiiliyata dökmemiştir. Muâviye muhalefetlerini açıkça ortaya koyan sahabilerin biatlarını almak için bizzat Hicaz’a giderek sahabeyi tehdit etmiş ve meseleyi halletmiştir.

Kurmuş olduğu Emevî Devleti’ni yirmi yıla yakın bir süre istikrarlı bir şekilde idare eden Muâviye, halîfeliğinin sonlarına doğru, yıllardır kurguladığı, oğlu Yezîd’i veliaht ilan etme düşüncesini de gerçekleştirmiş, böylece halîfeliği saltanata dönüştürmüştür.⁹⁸

Ömrünün sonlarına doğru hastalanan Muâviye, ölümünden kısa süre önce okuduğu hutbesinde şöyle demiştir: *“Kendimi ekin yetiştirip de onu biçmek isteyen bir çiftçiye benzetiyorum. Sizin üzerinizdeki emirliğim oldukça uzadı. Sonunda siz benden usandınız, ben de sizden usandım. Sizden ayrılmayı temenni eder oldum, siz de ben de ayrılmayı temenni etmeye başlamıştınız. Fakat size kesinlikle söylüyorum ki, benden sonra geleceklerden ben daha hayırlıyım; nitekim benden öncekiler de benden daha hayırlıydılar. Denildiğine göre Allah’a kavuşmayı sevene Allah da kavuşmayı severmiş. Allahım! Gerçekten ben sana kavuşmayı seviyorum, sen de bana kavuşmayı sev ve bunu hakkımda mübarek kıl.”*⁹⁹

⁹⁸ Tarihi Mes’ûdî’ye göre Muâviye günde beş defa halkı dinlerdi. Sabah namazından sonra görevlilerden ülkenin durumuyla ilgili bilgiler alır devamında bir cüz Kur’an okurdu. Sonra da bir müddet odasına çekilir, ihtiyaçlarını giderir, dört rekat namaz kıldıktan sonra önemli görevlerde bulunan devlet memurlarını toplar, isteklerini alır, sorunlarını dinler, kendi görüşlerini belirtirdi. Bu durum kahvaltı esnasında da devam ederdi. Kahvaltı bitince odasına istirahat çekilirdi. İstirahati bittikten sonra, camiye giderek hazırlanmış olan iskemleye oturur, muhafızları yerlerini alınca dileyenlerin kendisine yaklaşmasını isterdi. Her türlü ihtiyaç sahipleri dertlerini anlatırlar, Muâviye’de gereklerinin yapılması için emir verir, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderirdi. İhtiyaç sahiplerini dinlemek günde beş defa tekrar edilirdi. Yatsı namazını kıldırdıktan sonra, önemli memurlar, saray erkanı ve danışmanları tekrar Muâviye’nin yanına giderlerdi. Muâviye gecenin üçte birini memurlarıyla devlet işlerini münakaşa ederek, diğer üçte birini de Arap ve Arap olmayan devlet başkanlarının siyasetleri, tebalarını idareleri, harpleri, hileleri gibi konularda anlatılanları dinleyerek geçirirdi. Sonra da mutfaktan gönderilen helva ve hamur tatlıları yenirdi. Muâviye gecenin son bölümünü ise uyku ile geçirirdi. Eğer uyku tutmazsa, sarayda görevi sadece kitap okumak veya ezbere tekrar etmek olan kişiler çağırılır ve yeniden meliklerin hayatları, harpleri, siyasetleri, hileleri gibi konuları onlardan dinlerdi. Sonra da yeni bir güne başlamak üzere sabah namazına giderdi. Bkz. Mes’ûdî, Cilt:3, ss.31-32; Aycan, **Saltanat**, ss.52-53; Azimli, **Hasan-Muâviye**, ss.160-162; Ayrıca bkz. Ramazan Altınay, **Emevîler’de Günlük Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, ss.152-153

⁹⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.45; İbn Asâkir, Cilt:59, s.216; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.119; İbn Manzûr, Cilt:25, s.79; Zehebî, Cilt:3, s.159; Ahmed Zeki Safvet, **Cemheretu Hutabi’l-‘Arab**, I-III, Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrût, trz., Cilt:2, s.185.

Bu konuşmasından kısa bir süre sonra, Receb 60/Nisan 680 tarihinde Şam'da vefat etmiş ve Babüssagir Mezarlığı'na defnedilmiştir. Veliahtlık sistemi gereği aynı gün yerine oğlu Yezîd geçmiştir.

Muâviye öldüğünde, arkasında sınırları Arap Yarımadası, Suriye, Irak, İran, Mısır, Azerbaycan, Anadolu'nun bir kısmı ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan bir devlet bırakmıştır. Bu yönüyle, P. Hitti'nin de yerinde tespitiyle, *“Muâviye sadece bir hanedan, sülale müessisi değil, aynı zamanda Hz. Ömer'den sonra İslâm Hilâfeti'ni ikinci olarak yeni baştan kuran bir Devlet Başkanı'dır.”*¹⁰⁰

G. Levi Della Vida Muâviye'nin kurmuş olduğu bu yeni sistemi şöyle değerlendirmektedir: *“Muâviye'nin halîfeliği, İslâm'ın devlet teşkilatı tarihinde, yepyeni bir devre açıyordu. Artık halîfe, sünnetin vücut bulduğu anlarda buna bizzat şahit olup da, sünneti tatbik eden veya devam ettiren kimse olmaktan çıkıyor, Arap âleminin bellibaşlı siması, askerî kuvveti, aile münasebet ve tesirleri, kendi şahsi itibarı sayesinde, kabile reisleri arasında en başta geleni oluyordu. Artık halîfe, resmi ünvanı bakımından olmasa bile, fiilen bir 'melik', daha doğrusu Yunanlıların 'tyran' dediği neviden bir hükümdardı.”*¹⁰¹

Muâviye'nin, uzun ve zorlu geçen siyasî hayatının sonunda söylediği şu sözler oldukça anlamlıdır: *“Keşke Zû-Tuva vadisinde Kureyş'ten bir adam olsaydım. Ben bu işten pek fazla bir şey anlamadım.”*¹⁰²

¹⁰⁰ Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, c.2, s.308.

¹⁰¹ Della Vida; “Emevîler”, **MEBİA**, Cilt:4, s.242.

¹⁰² İbn Asâkir, Cilt:59, ss.61,223; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.201; İbn Manzûr, Cilt:24, s.401; İbn Manzûr, Cilt:25, s.83; İbn Kesîr, Cilt:8, s.151; Bâ Mahrame, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfî (947/1540). **Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti A'yânî'd-Dehr**, I-VI, nşr. Dârü'l-Minhâc, Cidde, 1428/2008, Cilt:1, s.379; Akyüz, s.133.

BİRİNCİ BÖLÜM

VALİLİĞİ DÖNEMİ

1.1. VALİLİĞİ SÜRECİNDEKİ UYGULAMALARI

1.1.1. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ömer'in, Şam valisi Yezîd b. Ebî Süfyân'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Muâviye'yi tayin etmesine yukarıda değinmiştik. Muâviye bu göreve geldikten sonraki yaşantısı sebebiyle birtakım eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.

Hz. Ömer'in valileri üzerindeki otoritesi herkesçe malumdur.¹⁰³ Muâviye de, Hz. Ömer'den oldukça çekinmesine rağmen debdebeli yaşantısıyla Halîfe'nin dikkatini çekmiş ve Halîfe ile aralarında şu ilginç diyalog geçmiştir. *"Hz. Ömer Şam'a geldiğinde Muâviye'nin sabah akşam bir grup içinde sabahlayıp akşamladığını görünce ona; "Ey Muâviye! Bakıyorum sen sabah akşam konvoy halinde gezip dolaşıyorsun, evde sabahlarken ihtiyaç sahipleri senin kapının önünde bekliyorlar." dedi. Muâviye ona 'Ey Müminlerin emiri, düşmanlarımızın bize çok yakın olduğu bir yerde bulunmaktayız. Ben de İslâm'ın izzetini görmelerini diledim.' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer; 'Bunlar akıllı bir kişinin tuzağı ve kurnaz bir kişinin oyunudur.' dedi. Muâviye; 'Ey Müminlerin emiri, bana ne emrederseniz yerine getiririm' dedi. Hz. Ömer; 'Yazıklar olsun sana! Seni kontrol ettiğim şeyde beni öyle bir dar durumda bırakırsın ki, bunu yapmanı mı emredeyim, yoksa yapmamayı mı diye kararsız kalırım.' Hişâm ile Medaini dediler ki; Ömer Muâviye'yi her gördüğünde, 'Bu adam, Arabın kisrasıdır.' derdi. "*¹⁰⁴

Muâviye'nin Halîfe Ömer ile oldukça uyumlu çalıştığı söylenebilir. O, ele avuca sığmaz kişiliğiyle, akıllıca cevaplar vererek Hz. Ömer gibi otoriter bir halîfeyi bile kendisiyle alakalı işlem yapamaz hale getirebilmeyi başarmıştır. Hz. Ömer'in

¹⁰³ Hz. Ömer'in hem halk üzerinde hem de valileri üzerinde de çok güçlü bir otoritesi olduğu anlaşılmaktadır. O, her hac mevsiminde valilerini toplar ve herhangi bir zulüm yapmamaları için onları sorguya çekerti. Taberî, Cilt:4, ss.160-161; Mehmet Azimli, **Dört Halîfeyi Farklı Okumak-Hz. Ömer**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s.57.

¹⁰⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.147; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1417; İbn Asâkir, Cilt:59, s.114; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.201; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:8, s.96; İbn Manzûr, Cilt:25, s.19; İbn Kesîr, Cilt:8, s.134; İbn Haldûn, **Mukaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1989, Cilt:1, ss.513-514; Süyûtî, s.149; Zehebî, Cilt:3, s.134; Akyüz, s.115; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.110; Apak, **H. Osman**, s.82; Mustafa Günel, **H. Ali Dönemi İç Siyaseti**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s.184.

birlikte çalıştığı idarecilerine karşı tavizsiz tutumu dikkate alındığında Muâviye'nin yeteneğinin boyutu daha iyi anlaşılmaktadır.

H. Ömer, Dımaşk Emiri ve Muâviye'nin de ağabeyi olan Yezîd b. Ebî Süfyan'ın isteği üzerine Suriyeliler'e Kur'an'ı ve İslâm'ı öğretmek amacıyla Ubâde b. Sâmit,¹⁰⁵ Muâz b. Cebel¹⁰⁶ ve Ebû'd-Derdâ'yı¹⁰⁷ Suriye'ye yollamıştır. Halife'nin tavsiyesi üzerine bu sahabeler gittikleri yerlerde öğretmenlik yapmışlardır. Aynı zamanda Ubâde b. Sâmit Kudüs'te kadılık görevinde de bulunmuştur. Muâviye ile birlikte Bizans topraklarına gerçekleştirdikleri bir seferde Ubâde'nin faiz olarak gördüğü ticari bir meselede aralarında anlaşmazlık çıkmış, Ubâde b. Sâmit bu nedenle seferin ardından Medine'ye dönmüştür. Halife Ömer Ubâde'yi, kendisi gibi insanlardan mahrum olan yerlerin hayırsız topraklar sayılacağını söyleyerek, tekrar Suriye'ye dönmeye ikna etmiştir. Ayrıca Muâviye'ye mektup yazarak ayrılığa düştükleri hususta Ubâde'nin görüşünün doğru olduğunu belirterek onun görüşünü uygulamasını emretmiştir. Ayrıca Muâviye'yi Ubâde üzerinde otorite kullanmaya kalkışmaması hususunda da uyarmıştır.¹⁰⁸

Ubâde b. Sâmit, Halife Osman döneminde, h. 28 yılında, Muâviye b. Ebî Süfyan komutasında gerçekleştirilen Kıbrıs seferine karısı Ümmü Haram ile birlikte

¹⁰⁵ Ensar'ın Hazrec koluna mensup olan Ubâde b. Sâmit, 621 yılında Medine'den on iki müslümanla beraber Mekke'ye gitmiş ve I. Akabe Biatı'nda bulunmuştur. Bir sonraki yıl II. Akabe Biatı'na da katılmış ve orada seçilen on iki temsilciden birisi olmuştur. Medine'ye dönünce de İslâmiyet'in yayılışında büyük çaba sarfetmiştir. Kur'an'ın tamamını ezberleyen Medineli beş sahabiden biri olan Ubâde, vahiy katipliği de yapmıştır. Ayrıca Suffe ashâbından bilmeyenlere Kur'an okumayı da öğretmiştir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:3, ss.412-413; İbn Abdilberr, Cilt:2, ss.807-809; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:3, s.158; Zehebî, Cilt:2, ss.5-11; İbn Hacer, Cilt:3, ss.505-507. M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit, **DİA**, Cilt:42, ss.13-14.

¹⁰⁶ Ensar'ın Hazrec koluna mensuptur. Onsekiz yaşlarında iken Müslüman olmuştur. Huneyn ve taif haricindeki tüm savaşlara katılmıştır. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:3, ss.437-443; İbn Abdilberr, Cilt:3, ss.1402-1407; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.187; Zehebî, Cilt:1, ss.443-461; İbn Hacer, Cilt:6, ss.107-109; M. Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", **DİA**, Cilt:30, ss. 338-339.

¹⁰⁷ Ensar'dan, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek tamamını ona okumuş hafız bir sahabidir. Hz. Ebû Bekir döneminde ordu kadılığı yapmış ve bu görev onunla anılır olmuştur. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:7, ss.274-276; İbn Abdilberr, Cilt:3, ss.1227-1230; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:4, ss.306-307; Zehebî, Cilt:2, ss.335-353; İbn Hacer, Cilt:4, ss.621-622; Abdullah Aydın, "Ebû'd-Derdâ", **DİA**, Cilt:10, ss.310-314.

¹⁰⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (273/887). **es-Sünen**, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi'l- Kütübü'l-Arabiyye, byy., trz., Cilt:1, s.8; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (360/971). **Müsnedü's-Şâmiyyîn**, I-IV, thk. Hamdi b. *Abdülmecid es-Selefi*, Müessesetü'r-Risâle, *Beyrût*, 1405/1984, Cilt:1, s.218; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:3, s.158; M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit, **DİA**, Cilt:42, ss.13-14.

katılmıştır.¹⁰⁹ Sonraları Muâviye'ye ait şarap taşıyan bir kervanı tespit etmiş ve kervandaki içki kaplarını delerek yere dökmüş böylece Muâviye'yi ekonomik zarara uğratmıştır.¹¹⁰ Muâviye de bu olaydan sonra fitne çıkarıyor gerekçesiyle Ubâde b. Sâmit'i Halife Osman'a şikayet ederek Medine'ye gönderilmesini sağlamıştır. Halife Osman, *"Ey Ubâde! Bizden ne istiyorsun?"* diye sormuş, Ubâde de halkın arasında ayağa kalkarak şunları söylemiştir: *"Ben Resulullah'ın şöyle dediğini işitmiştim. 'Benden sonra işlerinizi, sizin kötü gördüklerinizi iyi gören ve iyi gördüklerinizi de kötü gören bazı kişiler yürüteceklerdir. İsyân edene itaat yoktur. Rabbinizi unutmayınız. 'And olsun ki Muâviye bunlardan birisidir.'"*¹¹¹

Muâviye, Hz. Ömer döneminde Halife'den Kıbrıs'a sefer düzenlemek için izin istemiş ancak Hz. Ömer, Amr b. Âs'a danışarak, tehlikeli olması nedeniyle izin vermemiştir.¹¹² Hz. Osman döneminde bu talebini ısrarla tekrarlayan Muâviye, Halife'den kendisinin ve ailesinin de sefere katılması ve sefere katılanların tamamen gönüllü askerlerden oluşması koşuluyla izin alabilmiştir.¹¹³ Kıbrıs'ın fethi sonrasında ganimetlerin paylaşımı konusu sorun olmuş hatta kavgaya varan tartışmalar yaşanmıştır. Muâviye'nin işler iyice karışmadan araya girerek sorunu çözdüğü nakledilir.¹¹⁴ Ebû'd-Derdâ Müslümanların bu tamahkâr tutumu karşısında ağlamıştır.¹¹⁵ Muâviye'nin bir kısım ganimete el koyması, ordu içindeki sahabilerin tepkisini çekmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁹ Halife b. Hayyât (240/854), **Târîh-u Halife b. Hayyât**, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1397/1977, s.160; Belâzürî, **Fütûh**, s.154; Taberî, Cilt:4, s.257; İbn Hibbân, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Cilt:2, s.505; İbn Asâkir, Cilt:70, s.217; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:7, s.304; İbn Kesîr, Cilt:8, s.87; Süyûtî, s.122. Kıbrıs seferine Ubâde b. Sâmit'in yanı sıra, Ebû'd-Derdâ, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi bazı önde gelen sahâbilerin katıldığı rivayet edilir. Bkz. İbn Asâkir, Cilt:66, s.228. Belâzürî, ek olarak Mikdâd b. Esved'in de ismini vermektedir. Bkz. Belâzürî, **Fütûh**, s.155.

¹¹⁰ İbn Asâkir, Cilt:26, ss.197-198; İbn Manzûr, Cilt:11, s.306; Zehebî, Cilt:2, ss.9-10; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.112. Muâviye'nin Halîfeliği döneminde de put ve heykel ticaretine devam ettiği bilgisi Belâzürî'de yer almaktadır. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.130; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.120.

¹¹¹ İbn Asâkir, Cilt:26, ss.197-198; İbn Manzûr, Cilt:11, s.307; Zehebî, Cilt:2, ss.9-10.

¹¹² Belâzürî, **Fütûh**, s.153; Taberî, Cilt:4, ss.257-260; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.468; Süyûtî, s.140; Aycan, **Saltanat**, s.71; Mehmet Azimli, **Dört Halîfeyi Farklı Okumak-Hz. Osman**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s.42.

¹¹³ Belâzürî, **Fütûh**, s.153; Taberî, Cilt:4, ss.257-262; Aycan, **Saltanat**, s.73.

¹¹⁴ İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî (320/932). **Kitâbü'l-Fütûh**, I-VIII, thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Edvâ, Beyrût, 1411/1991, Cilt:2, ss.349-350; Aycan, **Saltanat**, s.73; Azimli, **H. Osman**, s.43.

¹¹⁵ Taberî, Cilt:4, s.262; İbn A'sem, Cilt:2, s.349; İbnü'l-Cevzî, Cilt:4, s.364; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.469; İbn Kesîr, Cilt:7, s.172; Azimli, **H. Osman**, s.43.

¹¹⁶ İbn A'sem, Cilt:2, ss.350-351; Azimli, **H. Osman**, s.43.

1.1.2. Hz. Osman Dönemi

Hz. Ömer döneminde oldukça başarılı bir yönetim sergileyen Muâviye, Halîfe'nin vefatından sonra başına buyruk davranmaya başlamış, yapmış olduğu uygulamalar hakkında Hz Osman'a gelen şikayetler artmıştır. Bu şikayetler arasında Muâviye'nin Şam'da içki ticareti yapması da bulunmaktadır.¹¹⁷Hz. Osman Muâviye'yi kendisinden önce Hz. Ömer'in vali yaptığını söyleyerek bu şikayetlere kulak asmamıştır. Hz. Ali bu yaklaşımından dolayı Halîfe Osman'ı şöyle uyarmıştır: *"Muâviye, Ömer'in kölesinden korktuğu kadar senden korkmuyor. Muâviye şu anda bir münker işliyor, bunu da senin emrettiğini söylüyor."*¹¹⁸

Muâviye'nin valiliği sırasında ki uygulamalarını sert bir dille eleştiren sahabilerden birisi de Ebû Zerr el-Gıfârî'dir.¹¹⁹ Ebû Zerr Muâviye'nin komutasında Ammuriye'ye üzerine giden ordu ile Anadolu fetihlerine katılmıştır. Muâviye'nin valiliği döneminde gerçekleşen Kıbrıs'ın fethine iştirak etmiştir.¹²⁰Bu görevlerde bulunduğu sıralarda Muâviye'nin birtakım harcamalarını ve dünyevileşen Müslümanların ihtiyaçlarından arta kalan mallarını Allah yolunda harcamayıp biriktirmelerini şiddetle eleştirmiştir. Ebû Zerr, el-Hadra sarayını yaptırdığı zaman Muâviye'ye şöyle demiştir: *"Eğer bunu Müslümanların malından yaptıysan hainlerdensin. Eğer kendi malından yaptıysan müsriflerdensin."*¹²¹

Ebû Zerr'in bu tavrının yalnızca Muâviye'ye karşı olmadığı anlaşılmaktadır. O, *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele."*¹²²ayetini delil göstererek, mal biriktiren zenginlere ve giderek dünyevileşen topluma da tepki göstermiştir. Ona göre, insanın ihtiyacı dışında sahip olduğu malı stok etmesi uygun değildir ve bu nedenle ihtiyaç fazlası mal fakirlere

¹¹⁷ Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.111; Azimli, **Hz. Osman**, s.101.

¹¹⁸ Taberî, Cilt:4, s.338; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.45; İbn Kesîr, Cilt:7, s.189; Ayrıca bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.111; Azimli, **Hz. Ömer**, s.54; Azimli, **Hz. Osman**, s.101.

¹¹⁹ İbn Sa'd, Cilt:4, ss.165-179; İbn Abdilberr, Cilt:1, ss.252-256; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:1, s.562; Zehebî, Cilt:2, ss.46-78; İbn Hacer, Cilt:7, ss.105-109; Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", **DİA**, Cilt:10, s.267.

¹²⁰ İbn Asâkir, Cilt:66, s.193; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:7, s.304; İbn Manzûr, Cilt:28, s.294; Zehebî, Cilt:2, s.317; İbn Hacer, Cilt:8, s.376; Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", **DİA**, Cilt:10, s.267.

¹²¹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.542; İbn Asâkir, Cilt:66, s.174; İbn Ebû'l-Hadid, Cilt:1, s.699,2384; İbn Manzûr, Cilt:28, s.276; Nüveyrî, Cilt:16, s.443; Aycan, **Saltanat**, s.76; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.122.

¹²² Tevbe, 9/34.

dağıtılmalıdır. Muâviye, Ebû Zerr'in görüşlerinin yanlış olduğunu söyleyerek onunla tartışmış ve kenz ayeti olarak bilinen Tevbe/34 ayetinin ehl-i kitap hakkında indiğini söylemiştir. Buna karşılık Ebû Zerr ilgili ayetin ehl-i kitabı uyardığı gibi Müslümanları da uyardığını vurgulamıştır. Ebû Zerr'in, Muâviye'ye karşı muhalefedinin bu tartışmadan sonra alevlendiği söylenebilir.¹²³ Ebû Zerr'in eleştirilerinden iyice rahatsız olan Muâviye, onu itibarsızlaştırmak için değişik oyunlara başvurmuştur. Bir gün önce Ebû Zerr'e bir kese altın göndermiş, ertesi gün yanlışlık oldu diyerek geri istemiştir. Bu sayede Ebû Zerr'in kendi söyleminin aksine altın biriktirdiğini ispat etmek istemiştir. Ebû Zerr el-Gıfârî almış olduğu altınları daha o gece dağıttığı için Muâviye amacına ulaşamamıştır.¹²⁴ Yine Muâviye, Habib b. Mesleme aracılığıyla bir miktar altını Ebû Zerr'e göndermiş, ancak o, bunu da kabul etmemiştir.¹²⁵ Ebû Zerr, Habib b. Mesleme'ye; *"Vallahi daha önce görmediğimiz şeyler zuhur etmeye başladı. Bunlar ne Allah'ın kitabında ne de Resulüllah'ın sünnetinde vardır. Yemin ederim, öldürülmekte olan bir gerçeği, yaşatılmaya çalışılan bir yanlış ve yalanlanan bir doğruyu söyleyeni görüyor gibiyim."* şeklinde çıkışınca, Habib b. Mesleme bu ifadelerden rahatsız olmuş ve Muâviye'ye giderek Ebû Zerr'i şikayet etmiştir. Onun halkı fitneye sürükleyip aleyhine kışkırttığını söylemiş ve ona karşı önlem almasını tavsiye etmiştir.¹²⁶

Ebû Zerr'in fikirleri özellikle fakir halk ile idareye karşı muhalif insanlar arasında ilgi görmüştür. Bu durum da yönetim ve zenginler aleyhine bir tepkinin başlamasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Muâviye halkın onunla görüşmesini yasaklamış ve onu sözü geçen birtakım sahabilere şikayet etmiştir.¹²⁷ Bu önlemler de bir sonuç vermeyince Ebû Zerr'i Halîfe Osman'a bildirmiş, onun insanların kafasını karıştırdığını ve fitneye sebep olduğunu belirterek şikayetçi olmuştur.¹²⁸ Hz. Osman da Ebû Zerr'in azgın bir binekle eysersiz bir şekilde Medine'ye gönderilmesini

¹²³ İbn Asâkir, Cilt:66, s.198; İbn Manzûr, Cilt:28, s.299; Ahmet Güzel, "Muâviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfârî", **Marife Dergisi**, Kış 2012, s.48.

¹²⁴ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî (262/876), **Târîhü'l-Medîne**, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde, 1399/1979, Cilt:3, s.1039; İbn Asâkir, Cilt:66, s.199; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.484; İbn Manzûr, Cilt:28, s.300; Nüveyrî, Cilt:19, s.445; Zehebî, Cilt:2, ss.69-70; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.123.

¹²⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.542; İbn Asâkir, Cilt:66, s.208.

¹²⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.542-543; Nüveyrî, Cilt:19, s.443.

¹²⁷ Abdullah Aydın, "Ebû Zerr el-Gıfârî", **DİA**, Cilt:10, s.267.

¹²⁸ İbn Sa'd, Cilt:4, s.171; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.542-543; İbn A'sem, Cilt:2, s.374; Mes'ûdî, Cilt:2, s.267; İbn Asâkir, Cilt:66, s.199; İbn Manzûr, Cilt:28, s.299; Nüveyrî, Cilt:19, s.443; Zehebî, Cilt:2, s.63.

istemiştir.¹²⁹Muâviye, mola vermeden, sürekli yolculuk yapacak bir kervanla birlikte Ebû Zerr'i Medine'ye göndermiş, bu yolculuk nedeniyle Ebû Zerr'in bacakları yara içinde kalmış ve etleri dökülmüştü.¹³⁰Bu eziyete rağmen, Ebû Zerr görüşlerini açıklamaktan orada da vazgeçmemiş, bu yüzden Hz. Osman tarafından Rebeze'ye sürgün edilmiş ve ömrünün kalan yıllarını orada geçirmiştir.¹³¹Ebû Zerr'in bu tavrında samimi olduğu ve duruşunu ömrünün sonuna kadar koruduğu anlaşılmaktadır. Ebû Zerr 32/653 yılında Rebeze'de vefat ettiği zaman, cenaze namazını Abdullah b. Mes'ûd kıldırmış ve cenazesi Mâlik el-Eşter'in de içinde bulunduğu Kûfeli bir grup insan tarafından defnedilmiştir.¹³²Muâviye'nin Ubâde b. Sâmit'ten sonra, kendisini sürekli sözleriyle rahatsız eden Ebû Zerr'i de sürgün ettirdiği düşünüldüğünde toplumun önemseydiği sahabilerin baskısından kurtularak rahat hareket etmek istediği anlaşılmaktadır.

Muâviye kendi bölgesinde herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için elinden geleni yapmıştır. Kûfe'de yaşayan Mâlik el-Eşter ve on arkadaşı Halîfe Osman tarafından Şam'a sürülmüştü. Bu kişiler Kûfe'de iken valinin hareketleri neticesinde Emevî yönetimine muhalif hale gelmişlerdi. Muâviye bu kişileri önce iyilikle kazanmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Sık sık bu kişilerle görüşen Muâviye, *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın!"*¹³³ayetini okumuş ve insanlar arasında ayrılık çıkarmamalarını istemiştir. Buna karşılık Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî, *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti.*

¹²⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.543; İbn A'sem, Cilt:2, s.374; Nüveyrî, Cilt:19, s.443; Azimli, **H. Osman**, s.112.

¹³⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.543; Ya'kûbî, Cilt:2, s.67; İbn A'sem, Cilt:2, s.374; Nüveyrî, Cilt:19, s.444; Azimli, **H. Osman**, s.112.

¹³¹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.543. İbn Sa'd, Ebû Zerr'in kendi isteğiyle Rebeze'ye gittiğini aktarmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:4, s.175.

¹³² İbn Sa'd, Cilt:4, s.177; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.545; Taberî, Cilt:3, s.107; İbn Abdilberr, Cilt:1, s.253; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:1, s.562; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.506; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.493; Zehebî, Cilt:2, s.77; İbn Kesîr, Cilt:5, s.12. Geniş bilgi için bkz. İsrâfil Balcı, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zerr el-Gıfârî", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:10, Samsun, 1998, ss.351-386.

¹³³ Âl-i İmrân 3/105.

Allah, dilediğini doğru yola iletir.”¹³⁴ ayetini okuyarak cevap vermiş ve kendilerinin bu ayette sözü edilen, Allah’ın gerçeği göstererek hidayete erdirdiği kişiler olduklarını iddia etmiştir.¹³⁵

Muâviye, bu iddiayı kabul etmeyince Mâlik el-Eşter devreye girmiş, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in kitap ve sünnete uygun hareket ettiklerini, Osman döneminde ise gidişatın değiştiğini söylemiştir. Samimi Müslümanların zulme karşı çıkarak hakkı söylediklerini, kendilerinin de bu insanlara; *“Allah kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız; onu gizlemeyeceksiniz’, diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötü!”*¹³⁶ ayetine dayanarak destek verdiklerini belirtmiştir.¹³⁷

Mâlik el-Eşter ve arkadaşlarını ikna edemeyeceğini anlayan Muâviye onları insanların kafalarını karıştırmamaları hususunda uyarmıştır. Mâlik ise ilmin saklanmak üzere değil, yayılmak üzere Allah tarafından alimlere verildiğini, bu yüzden kendilerine sorulan soruları cevaplamaktan vazgeçmeyeceklerini belirtmiştir. Bu zaman zarfında bir grup Şamlının bu insanlarla birlikte olmaya başladığını gören Muâviye Halîfe Osman’a bir mektup yazarak; *“Bana akli ve dini olmayan bir topluluk geldi. Onlara İslâm ağır gelmiş, adalet onları rahatsız etmiş, Allah’tan bir şey istemiyorlar ve delille de konuşmuyorlar. Arzuları fitne ve zimmet ehlinin mallarıdır.”*¹³⁸ demiştir. Böylece Halîfe’nin de onayını alan Muâviye, Mâlik ve arkadaşlarını Kûfe’ye geri göndermiş, bu sayede kendi bölgesinde bir karışıklık çıkarmalarını engellemiştir.¹³⁹

¹³⁴ Bakara 2/213.

¹³⁵ Kenan Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, Cilt:5, s.53.

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/187.

¹³⁷ Ayar, “el-Eşter”, s.53.

¹³⁸ Taberî, Cilt:4, s.321; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.514; Nüveyrî, Cilt:19, s.158; İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr (543-1148), **el-Avâsım mine’l-Kavâsım**, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb ve Mahmûd Mehdi el-İstanbulî, Daru’l-Ceyl, Beyrût, 1407/1987, s.130.

¹³⁹ Ayar, “el-Eşter”, s.54.

1.2. HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİ SÜRECİNDE MUÂVİYE

Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesi sürecinde yaşanan olaylarda gevşek davranıp Halîfe'ye zamanında yardım etmediği gerekçesiyle de eleştirilere maruz kalmıştır.

Hz. Osman muhalifler tarafından evi kuşatılınca, Muâviye'ye mektup göndermiş ve “*Şamlıları bana yardıma yolla, zira Medineliler küfre girdiler ve itaatlerini bozdular.*”¹⁴⁰ diyerek yardım istemiştir. Muâviye ise bir ordu göndermiş ancak ordu adeta oyalanarak Medine'ye girmemiş ve kuşatma Hz. Osman'ın öldürülmesi ile neticelenmiştir.¹⁴¹ Muâviye'nin bu tavrı adeta Hz. Osman'ın öldürülüp kendisine halîfelik yolunun açılmasını istediği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴²

Nitekim Hz. Ali yazdığı bir mektupta Muâviye'ye Hz. Osman'ın öldürülmesi ile alakalı şöyle sormuştur: “*Hangimiz ona daha düşmanız ve onun öldürülmesine sebep olduk? Ona yardımını sağtığı halde oturtup engellediği kişi mi? Kendisinden yardım istediği halde gevşek davranıp kaderi gelinceye kadar eceli ona saçı kim? Hayır! Allah'a yemin olsun ki, 'Allah, içinizden (savaşta) alıkoyanları ve yandaşlarına, "Bize katılın" diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir*”^{143,144} Bir başka mektubunda ise Osman'ın yardıma ihtiyacı varken yardım etmediğini, kendi menfaatine olunca da ona yardım ettiğini söyleyerek Muâviye'nin tutumunu eleştirmiştir.¹⁴⁵

Belâzürî'de geçen şu rivayet Muâviye'nin tutumunu açıklar niteliktedir: “*Muâviye'nin yanında, Huzeyfe b. Yaman'ın 'Ben Osman'ın katline katılmadım' dediği konuşulunca Muâviye; 'Hayır, o iştirak etmiştir' dedi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Esved b. Abd-i Yeğus, 'Kişi kendisini daha iyi bilir' dedi. Muâviye; 'Onu eleştirmekle ve yalnız bırakmakla aslında sen de katline katılmış oldun' dedi. Abdurrahman b. Esved b. Abd-i Yeğus; 'Ben Osman'a hakkında söylenen şeyleri*

¹⁴⁰ Taberî, Cilt:4, s.368; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.73; Azimli, **H. Osman**, s.162.

¹⁴¹ Dönemin olayları hakkında detaylı iki analiz için bkz. Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, Cilt:27, Sayı:1, ss. 149-176; Mustafa Demirci, “Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları”, **İslâmiyat Dergisi**, Yıl:7(2004), Sayı:1, ss.155-170.

¹⁴² Azimli, **H. Osman**, s.164.

¹⁴³ Ahzab 33/18.

¹⁴⁴ İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.4309; Nüveyrî, Cilt:7, s.236.

¹⁴⁵ İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.4556.

yapmamasını tavsiye ederken, sen aksine onları yapmasını tavsiye ederdin. Durumların şiddetlenmesi üzerine senden yardım isterken, sen gevşek davranıp yardım etmedin. Böylece olaylar onun öldürülmesiyle sonuçlandı' dedi." ¹⁴⁶

Benzer bir tavır da ashabdan Ebü't-Tufeyl'den ¹⁴⁷ gelmiştir. Muâviye iktidarı ele geçirdikten sonra Ebü't-Tufeyl, Muâviye'yi yüzüne karşı Hz. Osman'a yardım etmediği hususunda eleştirmiştir. Rivayete göre Muâviye "Sen Osman'ı öldürenlerden değil misin?" diye sorunca Ebü't-Tufeyl, "Hayır. Ancak orada bulunan ve Halife'ye yardımcı olmayanlardanım" şeklinde cevap vermiştir. Muâviye neden yardım etmediğini sorunca Ebü't-Tufeyl, "Ey Müminlerin emiri! Şam ehli senin yanında olduğu halde sen neden ona yardım etmedin?" diyerek Muâviye'nin tavrını sorgulamıştır. Muâviye; "Benim Osman'ın kanını talep etmem ona yardım değil mi?" diye sorunca da Ebü't-Tufeyl, "Sen ve Osman şairin "Ben hayatta iken gerekli yardımı yapmadın, öldükten sonra da benim için yas tutuyorsun" dediği gibisiniz." diyerek cevap vermiştir. ¹⁴⁸

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin tavrı da bu konuda öne çıkmaktadır. Muâviye, Sıffin savaşı esnasında, Ensar'ın önde gelenlerinden ve Hz. Ali taraftarlarından olan Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye mektup yazarak Hz. Osman'ın öldürülmesini unutmayacaklarını vurgulamıştır. Bunun üzerine Ebû Eyyûb, "Osman'ın öldürülmesiyle bizim ne ilgimiz vardır? Osman'ın katlini bekleyerek izleyen ve Şam ehlinin ona yardım etmesini engelleyen sensin." ¹⁴⁹ diyerek Muâviye'nin tavrını eleştirmiştir.

Abdullah b. Abbâs da Sıffin Savaşı sırasında Muâviye'nin yazdığı bir mektuba cevabında; "Yemin ederim ki Osman'ın başına gelenle muradına erdin. O yardım istediğinde yardım etmedin ve amacına ulaştın." ¹⁵⁰ diyerek Muâviye'nin Hz. Osman'a yardım etmeyişindeki asıl hedefini ortaya koymuştur.

¹⁴⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.36,90; Azimli, **Hz. Osman**, s.165.

¹⁴⁷ Hz. Ali taraftarı olarak tanınır. Ömer b. Abdülâzîz'in halifeliği döneminde vefat etmiştir. En son vefat eden sahabidir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:6, ss.129-130; İbn Asâkir, Cilt:26, s.113; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:6, s.176; İbn Manzûr, Cilt:11, s.293; İbn Kesîr, Cilt:9, s.215; Zehebî, Cilt:4, s.467; Ali Osman Koçkuzu, "Ebü't-Tufeyl", **DİA**, Cilt:10, s.346.

¹⁴⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.92; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:11, ss.97-98; Mes'ûdî, Cilt:3, s.21; İbn Abdilberr, Cilt:4, s.1697; İbn Asâkir, Cilt:26, s.112; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:6, s.176; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:8, s.66; İbn Manzûr, Cilt:11, ss.293-294; Süyûtî, s.152; Akyüz, s.73; Aycan, **Saltanat**, s.94; Azimli, **Hz. Osman**, s.165; Apak, **Hz. Osman**, s.175.

¹⁴⁹ Minkarî, ss.366-368. İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, ss.129-130

¹⁵⁰ Mektubun tamamı için bkz. Minkarî, ss.415-416. Ayrıca bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.105; Akyüz, s.73.

Ensar'dan Muhammed b. Mesleme'nin de bu konudaki tavrı önemlidir. O, Muâviye'ye yazdığı mektubunda “*Yemin ederim ki sen dünyaya talipsin ve nefsinin arzularına uymaktasın. Osman'ı diriymen yalnız bıraktın, ölü iken yardım ediyorsun.*”¹⁵¹diyerek Hz. Osman'ın öldürülmesi sürecinde ki Muâviye'nin tavrını eleştirmiştir.

Aslında Muâviye'nin Amr b. Âs ile olan mesaisi, Hz Osman'ın kanını istemesindeki samimiyetini sorgulanır hale getirmiştir. Amr b. Âs, Hz. Osman'ın öldürüldüğünü haber aldığı anda sevincini izhar etmiş ve “*Bana Ebû Abdullah derler. Ben bir yarayı kaşıyacak olursam mutlaka o yarayı azdırırım.*” demiştir.¹⁵²Muâviye, Hz. Osman'ın valilikten azl ettiği Amr b. Âs'ı kendi tarafına çekebilmek adına ne gerekiyorsa yapmış, nihayetinde Amr b. Âs Muâviye'nin sağ kolu olmuştur.

Hz. Osman'ın halîfeliğinin başlarında yaşanan şu olay da Muâviye'nin tavrını açıklar niteliktedir. Hz. Osman halîfe seçildiğinde Ebû Süfyan “*Artık bu iş elinize geçmiştir. Bu işi kendi aranızda çevirin ve sakın elden bırakmayın*” diyerek Ümeyye ailesini iktidarı teslim etmemeleri konusunda uyarmış ve bu ifadelere sadece Hz. Osman tepki göstermiştir.¹⁵³Bu anlamda Hz. Osman'ın eceliyle ölümü halinde ensar ve muhacirin bu işe layık gördükleri bir isime biat etmeleri Ümeyye ailesinin iktidarının sonu olacağından, Hz. Osman'ın eceliyle ölümünün Muâviye'nin işine gelmeyeceği izahtan varestedir.¹⁵⁴

Hz. Osman'ın kendisinden önceki halîfeler gibi otoriter, sorunların üzerine kararlılıkla giden bir halîfe olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple tamamına yakını kendi kabilesinden oluşan valileri ve devlet yöneticileri üzerinde sağlam bir denetim kuramamıştır. Belki de akrabalarına olan güveni onu böyle davranmaya sevk etmiştir. Akrabaları ise bu güvene karşılık en zor zamanlarında onu desteksiz bırakmışlar ve adeta öldürülmesini seyretmişlerdir. Bu anlamda Hz. Osman'ın öldürülmesinin

¹⁵¹ Minkarî, s.77; İbn Ebû'l-Hadid, Cilt:1, s.751; Ahmet Akbulut, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s.179; Mehmet Azimli, **Dört Halîfeyi Farklı Okumak-Hz. Ali**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s.111.

¹⁵² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.283; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.579; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.533; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, ss.81-82; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.35; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:2, s.27; Azimli, **Hz. Osman**, s.193.

¹⁵³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.12; Azimli, **Hz. Osman**, s.71; F. Betül Köse, **Medine'de Sosyal Hayat Dört Halife Dönemi**, Mana Yayınları, İstanbul, 2016, s.148.

¹⁵⁴ Detaylı bir analiz için bkz. Şaban Öz, “İktidar Aracı Olarak Kan Talebî Olgusunun Hz.Osman - Hz. Hüseyin Perspektifinde Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ, (Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu Bildirileri)**, Sivas, 2010, Cilt:1, ss.277-294.

gerçek sorumlularının Ümeyyeoğulları olduğu söylenebilir. Çünkü onlar Hz. Osman'ın geniş yetkilerle donatılmış memurları ve valileri sıfatıyla, onun güvenini suistimal ederek devleti, İslâmiyet'ten öncesinde var olan asabiyet ortamına döndürmüşler, bu sayede olayların patlak vermesine neden olmuşlardır.¹⁵⁵

Kaynaklarımızda, Muâviye'nin yardım işini ağırdan aldığı aktarıldıktan sonra, onun bu hareketinin Medine'ye Şam askerlerini sokarak ashâbın tepkisini çekmek istememesine bağlandığını görmekteyiz.¹⁵⁶ Ancak yine kaynaklarımızda geçen, Muâviye'nin Halîfe'yi Şam'a götürmeye ikna edemeyince, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in de aralarında bulunduğu sahâbi topluluğuna gelerek onları tehdit ettiği rivayeti¹⁵⁷ göz önüne alındığında Muâviye'nin ashâbın tepkisinden çekindiğini düşünmek doğru olmasa gerektir.

Araştırmacı İrfan Aycan Konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır :
“Ümeyyeoğullarının, Hz. Osman'ın muhasarası ve katli esnasında takınmış oldukları yukarıdaki tavır son derece önemlidir. Gerek daha önce gerekse muhasara müddeti olarak belirtilen kırk ila elli gün arasında onlardan hiçbir olumlu hareket görülmediği gibi aksine Halîfe ile isyancıları tamamen karşı karşıya getirip bırakmışlardır. Bunun sebebi, Ümeyyeoğullarının, Halîfe'nin artık sonunun geldiğine inanmaları ve bu durumda ellerinde bulunan idareyi bırakmamak için yeni ve daha kuvvetli bir dal aramalarıdır. Onlara göre Hz. Osman'ın kanını dava etmek daha çıkarlı bir yoldur. Çünkü Ümeyyeoğulları aksi taktirde idarenin ellerinden tamamen çıkacağıının bilincindedirler. Buna en açık örnek; Mervân b. Hakem'in Halîfe'yi evinde muhasara edenlere 'Siz bizim elimizdeki idareyi ele geçirmek için geldiniz' şeklindeki sözünde bulunmaktadır.”¹⁵⁸

¹⁵⁵ Abdulhalik Bakır, **Ali b. Ebî Tâlib**, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ, 1998, s.120.

¹⁵⁶ Taberî, Cilt:4, s.368; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.73.

¹⁵⁷ İbn Şebbe, Cilt:3, s.1090; Taberî, Cilt:4, s.344-345; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.528; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.96; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.459; Nüveyrî, Cilt:19, s.476.

¹⁵⁸ Aycan, **Saltanat**, s.93.

1.3. HZ. ALİ DÖNEMİ ve MUÂVİYE’NİN MEŞRUIYET SORUNU

Hiz. Ali halîfe olduğu zaman öncelikle Hiz. Osman’ın tayin etmiş olduğu valilerini görevden alarak, yerlerine yeni valiler atamıştır.¹⁵⁹Bazı sahabilerin durum sakinleşip, idaresinin istikrar kazanmasına kadar bu valileri görevde bırakmasına yönelik telkinlerine itibar etmemiştir.¹⁶⁰Bu doğrultuda Hiz. Ömer döneminden beri Şam’da valilik yapmakta olan Muâviye’yi de azletmiş ve yerine Sehl b. Huneyf’i atamıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki Hiz. Ali siyaseti birtakım hesaplarla değil, ilkeleriyle uzlaştırmakla yapmayı tercih etmiştir. Ona göre Muâviye veya bir başkasının azledilmesi gerekiyorsa, başka nedenlerle bu işi geciktirmek doğru değildir.¹⁶¹

Muâviye bu gelişme üzerine Hiz. Ali’nin hilâfetini tanımamış ve Hiz. Osman’ın katillerini kendisine vermesini istemiştir. Muâviye’nin bu hareketini isyan olarak değerlendiren Hiz. Ali, elçi olarak Cerîr b. Abdullah’ı Muâviye’ye göndermiştir. Hiz. Ali Cerîr’e şöyle demiştir: *“Muâviye’ye mektubumla git. Müslümanlarla aynı istikamete girerse mesele yoktur. Aksi takdirde kendileriyle barış içinde olmayacağımızı bildir. Ona kendisini emir olarak kabul etmeyeceğimi, cumhurun da onu halîfe kabul etmeyeceğini tebliğ et.”*¹⁶² Cerîr’e bu nasihatte bulunan Hiz. Ali mektubunda özetle şöyle demiştir: *“Medine’de bana biat edilmesi, Şam’da seni de bağlar. Şura Muhacir ve Ensar’dan bir kişi üzerinde ittifak ettiklerinde onu imâm olarak tanırlar. Talha ve Zübeyr’e gelince, önce biat ettiler sonra da bozdular. Ben de onlarla savaştım. Onlar istemese de Allah’ın emri ve hakkı geldi. Eğer bana karşı gelersen seninle de savaşır ve Allah’tan yardım dilerim. Osman’ın katilleri hakkında çok şey söylüyorsun. Müslümanların yaptığına sen de dâhil ol (biat et). Bil ki sen Tulekâdansın. Halbuki hilâfet onlara helal değildir. Şuranın kabul ettiğine karşı gelme.”*¹⁶³

¹⁵⁹ Abdülazîz Dûrî, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, trc. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2016, s.114.

¹⁶⁰ Hasan İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, Cilt:1, trc. İsmâil Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985, s.342.

¹⁶¹ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. Adnan Demircan, **Hiz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, s.63.

¹⁶² Minkarî, s.28; Ebû’l-Fidâ, Cilt:1, s.174.

¹⁶³ Minkarî, ss.29-30; İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (327/939), **el-İkdü’l-Ferîd**, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 1404/1984, Cilt:5, s.80; Günal, s.135.

Muâviye halîfelik iddiasında bulunursa meşruiyet sorunu yaşayacağını düşünmüş olmalı ki, Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın katillerini isteme bahanesiyle biat etmediğini sürekli tekrarlamıştır. Onun iddiasının ana fikri; Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğü, onun katillerinden intikam alınması hakkının kendisinde olduğu şeklinde ifade edilebilir. Ona göre Hz. Ali, olaylar patlak verdiğinde Halîfe Osman'a yardımdan kaçınmış, halîfe olunca da katilleri korumaya başlamıştır. Halbuki onları kısas uygulamak üzere kendisine teslim etmesi gerekmektedir. Muâviye, Hz. Ali'nin elçileriyle yaptığı görüşmelerde, okuduğu hutbelerde, valilerine yaptığı öğütlerde, yazdığı mektuplarda ve yaptığı sohbetlerde hep bunları dile getirmiştir.¹⁶⁴ Muâviye'nin bu yaklaşımı siyaset ve toplum hayatına oldukça hakim olduğunu göstermektedir. Zira meşruiyet, iktidarın elde edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması bakımından çok önemlidir. Siyasî sistemlerin sürekliliği, istikrarı ve dayanıklılığı meşruiyetle doğrudan bağlantılıdır.¹⁶⁵

Muâviye'nin Hz. Osman'ın katillerini istemesine karşılık Hz. Ali göndermiş olduğu, yukarıda zikredilen mektupta; *“Ey Muâviye! Ömrüme yemin ederim ki, arzunu bırakıp aklınla bakarsan , benim Osman'ın kanından en uzak kimse olduğumu görür, ona karşı uzlet içinde olduğumu bilersin. Ancak sen beni cinayetle itham edip sana aşikar olanı gizliyorsun.”*¹⁶⁶ diyerek Muâviye'nin talebinde samimi olmadığını vurgulamıştır. Gerçekten de halîfe oluncaya kadar Osman'ın katilleri meselesini dilinden düşürmeyen Muâviye'nin, halîfe olduktan sonra bu konuyu gündemine almamış olması dikkat çekicidir.¹⁶⁷ Hatta Osman'ın katillerinin bazılarının Abdülmelik b. Mervân'ın kudretli valisi Haccac (ö. 95/714) dönemine kadar yaşadığı ve onun tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.¹⁶⁸ Bu konuyu irdeleyen Hasan Yaşaroğlu ilgili makalesinde şunları söyler: *“Devlete hakim olan Muâviye'nin, Hz. Osman'ın katilleri konusunda her hangi bir takibat yapıp yapmadığı hususu, tabii olarak merak konusudur. O dönemde bu mesele çeşitli*

¹⁶⁴ Akyüz, ss.71-72.

¹⁶⁵ Akyüz, s.69.

¹⁶⁶ Minkarî, s.29; İbn Abdirabbih, Cilt:5, s.80; İbn Asâkir, Cilt:59, s.128; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.183; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, ss.720,3891; İbn Manzûr, Cilt:25, s.28.

¹⁶⁷ Mustafa Hizmetli, “Hz. Ali-Muâviye Yazışmaları ve İslâm Tarihi Açısından Önemi”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014 Güz, Cilt:1, Sayı:1, s.105.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, Cilt:9, s.57; Azimli, Hz. Ali, s.56; İbn Teymiyye, Muviye'nin Halîfe olduktan sonra fitneye sebep olmamak gayesiyle Hz. Osman'ın katillerinin takibi meselesini bir kenara bıraktığını, üzerlerine gitmediğini söyler. Bkz. İbn Teymiyye, **Ashâb-ı Kirâm Risâlesi**, trc. Heyet, İstanbul, 1996, s.407.

vesilelerle gündeme gelmiş, Muâviye ile Hz. Ali'nin oğlu ve halefi Hz. Hasan'ın hilâfetin devri konusunda yapmış oldukları anlaşmada biraz kapalı da olsa mezkur soruna bir atıf yapılmıştır. Ancak bu mesele hiçbir zaman beklendiği şekilde ele alınmamıştır. Muâviye, katillerin sorgulanması konusunda herhangi bir adım atmamış, bir zamanlar ayyuka çıkmış olan bu mesele de geçen zaman içinde adeta unutulmaya yüz tutmuştur. Sanki taraflar arasında lisan-ı hal ile 'Sen bana itaat et ben de sana dokunmayayım.' şeklinde bir anlaşma yapılmıştır. Halbuki bu mesele, başlangıçta, oldukça fazla gündemde tutulmuş, Muâviye, çok hayati bir konu olarak ısrarla bunun üzerinde durmuş, propagandasını yapmıştır. Muâviye, Emevî devletini bir manada bu iddia üzerine kurmuştur. Siyasî iktidarı ele geçirin de bu konuyu yok saymıştır.¹⁶⁹

Esasen Muâviye'nin, Hz. Ali'den, maktul Halîfe Osman'ın katillerini istemesi cahiliyeden kalmış bir uygulamadır. Cahiliyye döneminde düzenli bir hukuk sistemi olmadığı için kabile mensupları, öldürülen yakınlarının intikamını bizzat kendileri alabileceklerini düşünüyorlar ve su sebeple kan davaları sürüp gidiyordu. İslâm'ın gelmesiyle bu hukuk sistemi değişmiş ve cezanın infazı devlete verilmiştir. Dolayısıyla Muâviye'nin bu talebi İslâm hukukundan ziyade cahiliyye hukukuna uygun olmuştur.¹⁷⁰

Muâviye, iddiasına kanıt olarak, "Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. (Fakat o da) öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yardım edilmiş (yetki verilmiş)tir."¹⁷¹ ayetini öne sürmüş ve Osman'ın intikamını isteme hakkının kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Hz. Ali ise çocukları hayatta iken Muâviye'nin böyle bir iddiada bulunmasını kabul etmemiştir.¹⁷² Ancak ilginç bir şekilde Muâviye bu talebine kamuoyundan güçlü bir destek bulabilmiştir. Araştırmacı Demircan da bu desteğin kaynağını irdelenmiş ve Arap örfünün Muâviye'ye bu hakkı verdiği

¹⁶⁹ Hasan Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyan ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, s.2213.

¹⁷⁰ Adem Apak, **Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, s.192.

¹⁷¹ İsra 17/33

¹⁷² Minkarî, s.58; Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (286/900). **el-Kâmil fi'l-Edeb**, I-IV, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Daru'l-Fikrî'l-Arabî, Kâhire, 1417/1997, Cilt:1, s.261; Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (400/1009). **Cemheretü'l-Emsâl**, I-II, Daru'l-Fikr, **Beyrût, trz., Cilt:2, s.158**.

sonucuna varmıştır. Ona göre Muâviye bu iddiasını Ümeyye oğullarının en önemli lideri olarak öne sürmüş ve bu iddia kamuoyunda ciddi bir karşılık bulmuştur. Hakemlerin almış oldukları karar da bu düşüncüyü desteklemektedir.¹⁷³

Muâviye Şamlılar'ın desteğinden emin olabilmek için Hz. Ali'nin elçisi Cerîr'i oyalayarak zaman kazanmaya çalışmıştır. Bir ara Cerîr'e giden Muâviye *"Arkadaşına yaz. Şam ve Mısır'ı haraç karşılığında bana bıraksın. Öleceği zaman da kimseye biat etmemi istemesin. Ben de bu işi ona bırakacağım ve hilâfet konusunda ona ahitname yazacağım."*¹⁷⁴ teklifinde bulunmuş, bunun üzerine Cerîr Muâviye'ye istediğini mektupla Hz. Ali'ye yazmasını istemiştir. Hz. Ali Muâviye'nin mektubunu alınca niyetinin zaman kazanmak olduğunu anlamış ve Cerîr'e yazdığı mektupta şöyle demiştir: *"Muâviye bana karşı biat sorumluluğuna girmek istememekte ve dilediği gibi hareket etmek istemektedir. Seni bekleterek Şam ehlini denemek istemiştir. Mugîre b. Şu'be ben Medine'deyken bana Muâviye'yi vali olarak görevde bırakmamı tavsiye etmişti. Ben kabul etmemiştim. Allah, benim dalalette olanları yardımcı edinmemi görmeyi irade buyurmamıştır. Adam biat ederse mesele yoktur. Aksi takdirde dön."*¹⁷⁵

Hz. Ali'nin meşruiyet meselesine Muhacir ve Ensarın biatı üzerinden baktığı anlaşılmaktadır. O, Muâviye'ye yazdığı mektuplarda bu hususu sürekli vurgulamıştır. Hameyn'de almış olduğu biatın Şam'da bulunanları da bağladığını, Muhacir ve Ensar'ın razı olduğuna bütün halkın rıza göstermesi gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁶

Hz. Ali'ye göre Muâviye tüm Müslümanların değil ancak dalalette olan bir grubun lideri olabilir. Sıffın savaşı öncesinde Muâviye taraftarlarının kendi askerlerine saldırıp su almalarını engellemesi üzerine şöyle söylemiştir; *"Bilmiş olun ki Muâviye küçük bir grup azgına önderlik etti ve haberi onlardan gizledi. Öyle ki onlar boğazlanmalarını ölümün hedefi haline getirdiler."*¹⁷⁷

¹⁷³ Adnan Demircan, "Ali b. Ebî Talib'i Tahkime Zorlayanlar Üzerine", **İSTEM**, Yıl:3(2005), Sayı:6, s.54.

¹⁷⁴ Minkarî, s.52; İbn Asâkir, Cilt:59, s.131; İbn Manzûr, Cilt:25, s.31. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, Cilt:8, s.137.

¹⁷⁵ Minkarî, s.52; İbn Asâkir, Cilt:59, s.131; İbn Manzûr, Cilt:25, s.31. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, Cilt:8, s.137.

¹⁷⁶ Minkarî, s.29; Dîneverî, s.146; Şaban Öz, "Hilâfette Nass Teorisi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:7, Sayı:14, s.109

¹⁷⁷ İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.874.

Görüldüğü gibi Hz. Ali, halîfeliğinin meşruiyetini Medine’de bulunan Ensar ve Muhacirin kendisine biat etmesine bağlamış ve Muâviye’ye daima bu durumu hatırlatmıştır. Bu sebeple Muâviye, hareketine meşruiyet kazandırabilme gayesiyle Medine’li Ensar ve Muhacir’den destek alabilmek ümidiyle sahabenin bazı ileri gelenlerine mektuplar göndererek desteklerini istemiştir.¹⁷⁸ İlk olarak, Hz. Ömer’in şurasında yer alan ve Hz. Ali dönemi olaylarında tarafsız kalmış olan Sa’d b. Ebî Vakkâs’a¹⁷⁹ mektup yazmış ve yönetimin şuraya bırakılmasını teklif etmiştir. Sa’d b. Ebî Vakkâs ise cevabında Hz. Ömer’in şurasını oluşturanların Kureyş’ten bu işe layık olanlar olduğunu vurguladıktan sonra, *“Ali’de olan bizde yoktu, biz de olan Ali’de vardı. Talha ve Zübeyr evlerinde otursalardı daha hayırlı olurdu. Allah Müminlerin annesini de yaptıklarından dolayı affetsin.”* diyerek Muâviye’nin teklifini reddetmiştir.¹⁸⁰

Bir başka rivayete göre de Sa’d b. Ebî Vakkâs Hz. Ali’nin kendilerinden üstün yönleri olduğunu vurgulamış ve kendisini batıl bir yola çağıran Muâviye’ye Hz. Ali ile hiçbir zaman savaşmayacağını net bir şekilde ifade etmiştir.¹⁸¹

Sa’d b. Ebî Vakkâs, Hakem olayından sonra, Muâviye’nin yanına gelmiş, ancak, öyle anlaşılıyor ki, onun halîfeliğine rızası olmadığı için ona Emirü’l Mü’minin değil de, melik diyerek selam vermişti.¹⁸² Onun bu davranışı doğal olarak Muâviye’nin hoşuna gitmemiş ve kendisine Emirü’l-Müminin şeklinde hitab edebileceğini söyledikten sonra bulunduğu göreve bu şekilde gelmek istemediğini vurgulamak durumunda kalmıştır.¹⁸³ Anlaşılan Sa’d b. Ebî Vakkâs yaşanan olaylar karşısında tarafsızlığını korumuş ve Hz. Ali’nin safında bilfiil bulunmamış olsa da

¹⁷⁸ Mustafa Hizmetli, “Hz. Ali-Muâviye Yazışmaları ve İslâm Tarihi Açısından Önemi”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014 Güz, Cilt:1, Sayı:1, s.102.

¹⁷⁹ Sa’d b. Ebî Vakkas’ın tarafsız kalmasıyla alakalı bkz. Yusuf Tunç, **Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, ss.16-38.

¹⁸⁰ Minkarî, ss.74-75; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, s.120; İbn A’sem, Cilt:2, s.530; Azimli, **H. Ali**, s.111.

¹⁸¹ Ya’kûbî, Cilt:2, s.86.

¹⁸² Sa’d b. Ebî Vakkas’ın daha önce de Halîfeliğin saltanata dönüştürülmesine tepki verdiği bilinmektedir. Hz. Osman Halife olunca kısa bir süreliğine Sa’d b. Ebî Vakkas’ı Kûfe valiliğine getirmiş, ardından yerine anne bir kardeşi Velîd b. Ukbe’yi görevlendirmiştir. Sa’d bu duruma tepki verince Velîd; “Bu mülktür. Bir gün birisi faydalanır, başka gün başkası faydalanır” demiş, bunun üzerine Sa’d; “Artık sizler bu işi bir saltanat haline getirdiniz” diyerek Ümeyyeoğulların yönetiminde tek söz sahibi olmasına yönelik tepkisini ortaya koymuştur. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.516-517; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.456.

¹⁸³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.24; İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.9. Ayrıca bkz. İbn Asâkir, Cilt:17, s.324; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.440; İbn Manzûr, Cilt:8, s.210; Akyüz, s.92.

Muâviye'yi Hz. Ali ile denk görmemiştir. Ayrıca Muâviye'yi halîfeliğe layık görmediğini söylemek de yanlış olmasa gerektir.¹⁸⁴Sa'd b. Ebî Vakkâs, Muâviye halîfe olduktan sonra da, tavrını korumuş ve onun politikalarını benimsemediği için Medine dışında bir köşk yaptırarak oraya yerleşmiş ve ölünceye kadar orada yaşamıştır.¹⁸⁵

Benzer bir tavrı Ebû Saîd el-Hudrî'de¹⁸⁶ de görmekteyiz. O, Muâviye'nin yanına geldiğinde, *"Allah'ın selamı üzerine olsun ey melik!"* diyerek selamlayınca Muâviye kızarak neden Emirü'l Mü'minin diyerek selamlamadın diye çıkmıştır. Bunun üzerine Ebû Saîd el-Hudrî *"Seni biz emir yapsaydık haklıydın. Ama sen zorla aldın"* şeklinde cevap vermiştir.¹⁸⁷Kaynaklarımızda benzer bir olay sahabeden Misver b. Mahreme¹⁸⁸ için de zikredilir. Rivayete göre Misver, Muâviye'yi melik diyerek selamlayınca, Muâviye kendisine bu şekilde hitab edilmesinden hoşlanmadığını söylemiş, ancak hataları olduğunu ve bu nedenle Allah'ın affını dilediğini ifade etmiştir.¹⁸⁹Muâviye'nin her ne kadar kendisine melik denilmesinden hoşlanmadığı rivayet edilse de, yine bizzat kendisinin *"Ben meliklerin birincisiyim."* dediği de kaynaklarımızda yer almaktadır.¹⁹⁰

Muâviye'nin mektup yazdığı sahabilerden birisi olan Abdullah b. Ömer Muâviye'nin teklifine karşılık, onun niyetini ortaya koyan bir cevap vermiş ve Muâviye ve Amr b. Âs'a hitaben: *"Yemin ederim ki basireti iskaladınız. Meseleye uzak bir noktadan baktınız. Allah bu mektubunuzla ancak bu konu hakkında şüphe içinde olanların şüphesini arttırmıştır. İkinizin hilâfetle ne alakanız var? Ey Muâviye! Sen Tulekâ'dan birisin. Ey Amr! Sen de güvenilir değilsin. Sakın kendi*

¹⁸⁴ Tunç, s.27.

¹⁸⁵ İbn Sa'd, Cilt:6, s.92; Ya'kûbî, Cilt:2, s.149; Akyüz, s.40.

¹⁸⁶ En çok hadis rivayet eden (Muksirûn) yedi sahâbîden birisidir. Genç sahâbîlerin en fakihi olarak tanınan Ebû Saîd Medine Müftüsü ve imam lakaplarıyla da anılmıştır. Bkz. İbn Abdilberr, Cilt:4, ss.1671-1672; Raşit Küçük, "Ebû Saîd el-Hudrî", **DİA**, Cilt:10, ss.223-224.

¹⁸⁷ Ya'kûbî, Cilt:2, s.124. Akyüz, Ya'kûbî'ye atıfta bulunarak bu olayın Sa'd b. Ebî Vakkâs ile Muâviye arasında geçtiğini söyler. İlgili kaynağa baktığımızda olayın, künyesi Ebû Saîd el-Hudrî olan Sa'd b. Mâlik ile Muâviye arasında geçtiği anlaşılmaktadır. Krş. Akyüz, s.92.

¹⁸⁸ Hz. Peygamber vefat ettiğinde sekiz yaşlarında olan Misver'in, Hz. Ömer'in şurasında yer alan dayısı Abdurrahman b. Avf'a yardımcı olduğu, hatta şura toplantılarının onun evinde yapıldığı bilinmektedir. Bkz. İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1399; Hâbil Nazlıgöl, "Misver b. Mahreme", **DİA**, Cilt:30, ss.192-193.

¹⁸⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.47; Akyüz, s.92.

¹⁹⁰ Ya'kûbî, Cilt:2, ss.141-142; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1420; İbn Asâkir, Cilt:59, s.177; İbn Kesîr, Cilt:8, s.144; İbn Manzûr, Cilt:25, s.55; Nüveyrî, Cilt:20, s.372; Zehebî, Cilt:3, s.157; Akyüz, s.92.

kendinize külfetler yüklemeyin. Zira size ve bana yardımcı olacak kimse yoktur.”¹⁹¹ diyerek bir anlamda Muâviye’nin mücadelesinin meşru bir temeli olmadığını ifade etmiştir. Muâviye bu mektubu alınca Abdullah b. Ömer’e hitaben bir mektup yazarak, maksadının hilâfet olmadığını, Osman’ın kanını talep ettiğini ve Abdullah b. Ömer’in halîfe olmasını istediğini vurgulamaya çalışmıştır.¹⁹² Abdullah b. Ömer ise cevabi mektubunda: *“Bana karşı seni tamahlandıran görüş, seni bulunduğun noktaya getiren görüştür. Ben muhacir ve ensar arasında Ali’yi ya da Talha, Zübeyr ve Âişe’yi nasıl bırakmış da sana uymuşum? Benim Ali’nin aleyhinde bulunduğum şeklindeki iddiana gelince, yemin ederim ki imanda, hicrette, Resulullah nazarındaki konumu ve müşriklere karşı gösterdiği başarı bakımından Ali’nin seviyesinde olamam. Ancak öyle bir durum ortaya çıktı ki Resulullah’tan bu konuda bana mesnet olacak bir hüküm bulamadım. Bu sebeple bu konuda yerimde durmayı tercih ettim. Kendi kendime dedim ki, bu hal bir iyilikse ondan mahrum kalmış olurum. Dalalet ise de ondan kurtulmuş olurum. Bu sebeple bizden vazgeç.*”¹⁹³ diyerek Muâviye’nin teklifini kesin bir şekilde reddetmiştir.

Ensar’dan Muhammed b. Mesleme ise Muâviye’ye *“Yemin ederim ki sen dünyaya talipsin ve nefsinin arzularına uymaktasın. Osman’ı diriyken yalnız bıraktın, ölü iken yardım ediyorsun.*”¹⁹⁴ şeklinde bir mektup yazmış ve Muâviye’nin talebinin haksızlığını ifade etmiştir.

Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas’ın¹⁹⁵ Hz. Ali’nin huzurunda yapmış olduğu konuşma da Hz. Ali taraftarlarının bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir: *“Ey Müminlerin emiri! Bizi bu kalpleri kasvetli kavim üzerine götür. Onlar Allah’ın kitabını bir kenara ittiler. Allah’ın kullarına Allah’ın rızasına aykırı bir şekilde muamele ettiler. Allah’ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kıldılar. Şeytan onlara hakim oldu, onlara batıl vaatlerde bulundu ve çeşitli hülyalarla kandırdı. Böylece onları hidayetden saptırdı ve helake götürmek istedi. Onlara dünyayı*

¹⁹¹ Minkarî, s.63. Ayrıca bkz. Azimli, **HZ. Ali**, s.111.

¹⁹² Minkarî, ss.71-72.

¹⁹³ Minkarî, ss.72-73; İbn A’sem, Cilt:2, s.529.

¹⁹⁴ Minkarî, s.77; İbn A’sem, Cilt:2, s.531; Akbulut, s.179; Azimli, **HZ. Ali**, s.111.

¹⁹⁵ Mekke’nin fethi sırasında Müslüman olan ve kahramanlığıyla ün salmış olan bu sahabe, Sıffin Savaşı’nda Hâris b. Münzir tarafından öldürülmüştür. Hz. Ali ve taraftarlarının bu olaya çok üzüldükleri nakledilir. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.319; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:10, s.26; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt:5, s.353; Asri Çubukçu, “Hâşim b. Utbe”, **DİA**, Cilt:16, s.410.

sevdirdi. Dünya için ve dünyayı isteyerek savaşıyorlar. Tıpkı bizim Rabbimizin vaadini dileyerek ahireti arzu ettiğimiz gibi.”¹⁹⁶

Sıffin Savaşı öncesinde Muâviye'nin ordusu su yolunu tutmuş ve Hz. Ali'nin askerlerinin suyu kullanmasına izin vermemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali Sa'saa b. Suhan'ı elçi olarak Muâviye'ye göndermiştir. Muâviye elçinin talebini dinledikten sonra etrafındakilerin görüşünü sormuş, Velîd b. Ukbe¹⁹⁷ su vermemesini, Amr b. Âs ise suyu kullanmalarına izin vermesini tavsiye etmiştir. Abdullah b. Ebî Serh ise; *“Akşama kadar suya ulaşmalarına mani ol. Suya ulaşamazlarsa dönerler. Dönüşleri de onlar için hezimet olur. Onları sudan mahrum bırak. Kıyamet günleri Allah onları mahrum etsin.”* şeklinde görüş bildirince Sa'saa; *“Kıyamet günü Allah ancak kafir, asi ve şarap içen sen ve bu fasık –Abdullah b. Ebî Serh- gibileri mahrum etsin.”* diyerek karşılık vermiştir. Bu cevap üzerine yanındakiler ayağa kalkarak Sa'saa'ya sövüp saymışlar ve tehditler savurmuşlar, Muâviye ise, *“O bir elçidir. Sataşmayın.”* diyerek olayı kapatmayı tercih etmiştir.¹⁹⁸ Sa'saa'nın yaklaşımının Hz. Ali taraftarlarınca benimsendiği anlaşılmaktadır. Sıffin Savaşı'nın üçüncü gününde Ammâr b. Yâsir savaş meydanında şu konuşmayı yapmıştır: *“Ey Müslümanlar! Allah ve Resulü'ne karşı düşmanca hareket eden, onlarla savaşan, Müslümanlara zulmeden ve müşriklere yardım eden, sonra Allah dinini izhar edip Resulü'nü muzaffer kılmayı irade buyurduğunda da, Peygamber'e gelerek Müslüman olduğunu söyleyeni görüyor musunuz? Vallahi o kimse, isteyerek değil, kerhen Müslüman olmuştur. Allah'a yemin ederim ki biz onu Müslümana husumet etmek ve zalime sevgi beslemekle tanırız. Bilesiniz ki bu şahıs Muâviye'dir. Onu lanetleyin. Allah ona lanet etsin. Ona karşı savaşın zira o Allah'ın nurunu söndürmek isteyen ve Allah'ın düşmanlarına destek verenlerdendir.”*¹⁹⁹ Bu düşüncede olan insanlar için Muâviye'nin hareketinin meşru bir temelini olması elbette mümkün değildir.

Muâviye'nin kendisini Hz. Ali ile denk görerek, liderlik iddia etmesine karşılık Hz. Ali; onun dindeki geçmişini irdelemiş ve karşılaştırmalar yaparak Muâviye'nin liderlik iddiasının asılsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Göndermiş

¹⁹⁶ Minkarî, s.112; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.813; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:1, s.323.

¹⁹⁷ Hz. Osman'ın anne bir kardeşidir. Kûfe valiliği yapmıştır. Şarap içtiği için Hz. Osman tarafından valilikten azledilmiş ve had cezasına çarptırılmıştır. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:6, s.101; İbn Abdilberr, Cilt:4, ss.1552-1554; İbn Asâkir, Cilt:63, s.218; İbn Manzûr, Cilt:26, s.335; Mehmet Efendioğlu, “Velîd b. Ukbe”, *DİA*, Cilt:43, ss.35-36.

¹⁹⁸ Minkarî, ss.160-161; Taberî, Cilt:4, s.572; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.103.

¹⁹⁹ Minkarî, s.214.

olduğu bir mektubunda ki şu ifadeleri bu anlamda önemlidir: “Ey Muâviye! Ne zamandan beri, önceliğiniz ve yüce bir şerefınız olmadan tebaanın lideri ve ümmetin işinin sahibi oldunuz? Önceki sıkıntıyı ısrarla sürdürmekten Allah’a sığınırız. Seni, emelin verdiği gururda ısrarcı davranmak ve zahiri ile batını bir olmamak (münafıklık) hususunda uyarıyorum. Savaşa çağırıyorsun. İnsanları bir yana bırak. Hangimizin kalbinin yenik ve basireti örtülü olduğunun bilinmesi için bana karşı çık ve iki tarafı da savaştan muaf tut! Ben Hasan’ın babası! Bedir savaşında - yarmak suretiyle- dedenin, dayının ve kardeşinin katiliyim. O kılıç yanımdadır. O kalple düşmanımla karşılaşıyorum. Din değiştirmedim, yeni bir peygamber edinmedim. Ben boyun eğerek terk ettiğiniz ve istemeyerek girdiğiniz yol üzereyim.”²⁰⁰

Anlaşılan Hz. Ali taraftarları Muâviye’yi hiçbir surette Hz. Ali ile denk görmemiştir. Abdullah b. Büdeyl’in²⁰¹ Sıffin Savaşı sırasında komutasındaki askerlere yapmış olduğu şu hitabı bu durumu ortaya koymaktadır: “Muâviye hakkı olmayan bir şeyi talep etmekte ve dengi olmayan hak sahipleriyle çekişmektedir. Hakkı reddetmek için batıl ile mücadele etmektedir. Arap ve Ahzab ile sizin üzerinize gelmiştir. Onlara dalaleti güzel göstermiş ve kalplerinde fitne sevgisini aşılamıştır. Onlara bu işi yüklemiştir. Onların günahlarını artırmıştır. Sizler ise Rabbinizden bir nur ve apaçık bir delil üzeresiniz. Düşük ve kaba insanlarla savaşın onlardan korkmayın.”²⁰²

Esasen Muâviye taraftarlarının da bu konuda pek farklı düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Hz. Ali taraftarı olan Ebû Şuca’ el-Himyari, Muâviye safında savaşılan kabilesine; “Ey Himyer topluluğu! Muâviye’yi Ali’den üstün mü görüyorsunuz? Allah gayretinizi boşa çıkarsın. Ey Zülkela seni dinden yana iyi niyetli görüyorduk.” şeklinde seslenince, Muâviye safında olan Zülkela şöyle cevap

²⁰⁰ İbn Ebû’l-Hadid, Cilt:1, ss.4210,4213; İbşîhî, Ebû’l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (854/1450). **el-Müstetraf**, nşr. Âlimü’l-Kütüb, Beyrût, 1419/1998, s.228; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:1, s.320.

²⁰¹ İbn Sa’d, Cilt:4, 220; Taberî, Cilt:4, s.139; İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt:3, ss.184-185. Huzaa kabilesinin reislerindendir. Taberî Mekke’nin fethi sırasında Müslüman olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’le birlikte Huneyn ve Tebük seferlerine katıldığını kaydeder. Sıffin’de Muâviye üzerine yapmış olduğu bir hücum sırasında öldürülmüştür. Bkz. Taberî, Cilt:5, s.111; İsmâil L. Çakan, “Abdullah b. Büdeyl”, **DİA**, Cilt:1, s.89.

²⁰² Minkarî, s.234; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.873; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, 648; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (654/1256), **Mir’âtü’z-zamân fî Târîhi’l-A’yân**, I-XXIII, thk. Muhammed Berekât vd., Dârü’r-Risâletü’l-Âlemiyye, Dimaşk, 1434/2013, Cilt:6, s.284; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:1, s.352.

vermiştir: “Ey Ebû Şuca’! Bilesin ki Muâviye Ali’den hayırlı değildir. Ancak ben Osman’ın kanı için savaşıyorum.”²⁰³

Ammâr b. Yâsir ile Ubeydullah b. Ömer arasında geçen şu diyalog da olaya ışık tutacak mahiyettedir: “Ammâr b. Yâsir, ‘Ey Ömer’in oğlu! Allah seni öldürsün. Allah ve İslâm düşmanı bir kişiden dünya karşılığında dinini sattın.’ deyince Ubeydullah b. Ömer, ‘Hayır, asla! Ben şehit ve mazlum Osman’ın kanı peşindeyim.’ şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Ammâr b. Yâsir, ‘Hayır ben bilerek senin hakkında şehadet ederim ki sen bu eyleminle Allah’ın rızasını talep etmiyorsun’ diyerek Ubeydullah’a ithamda bulunmuştur.”²⁰⁴

Muâviye, bu gibi durumlardan oldukça etkilenmiş olmalı ki, zaman zaman kendi faziletleriyle Hz. Ali’ye karşı öğünme ihtiyacı hissetmiştir. O, bir mektubunda Hz. Ali’ye karşı öğünmek amacıyla kendi üstünlüklerini saymak durumunda kalmıştır. Babası Ebû Süfyân’ın cahiliye döneminde kavminin efendisi olduğunu, Hz. Ömer döneminde vali olarak görevlendirildiğini, Hz. Peygamber’in yakını olduğunu vurgulayarak bir anlamda yönetime layık olduğunu göstermek istemiştir.²⁰⁵

Hz. Ali, Muâviye’nin mektubunu aldığı anda çok şaşırılmış ve Hz. Peygamber’e yakınlık konusunda kendisiyle yarışamayacağını vurguladığı bir mektupla cevap vermiştir.²⁰⁶ Muâviye Hz. Ali’nin mektubunu okuduğu zaman, taraftarlarının etkilenip, Hz. Ali’ye yönelmelerinden endişe etmiş ve mektubu yok etmiştir.²⁰⁷

Geçmişle ve faziletlerle öğünmek söz konusu olduğunda Muâviye’nin Hz. Ali’yle yarışamayacağı açıktır. Bu hususu Abdullah b. Abbâs, savaş esnasında yaptığı bir konuşmada şöyle vurgulamıştır: “Ali Resulullah’ın amcazadesi, damadı ve onunla namaz kılan ilk erkektir. Bedirlidir. Resulullah ile birlikte bütün önemli olaylara şahit olmuş ve başarılı olmuşken Muâviye ve Ebû Süfyân putlara tapan müşriklerdi. Bilesiniz ki Ali b. Ebî Tâlib, Allah’ın Resulü ile birlikte savaşırken,

²⁰³ Minkarî, s.302; İbn Ebû’l-Hadid, Cilt:1, s.1398; İbnü’l-Adîm, Cilt:10, s.4481.

²⁰⁴ Minkarî, s.320. İbn Ebû’l-Hadid benzer bir diyalogun Ammâr b. Yâsir ile Abdullah b. Amr b. Âs arasında geçtiğini nakletmektedir. Bkz. İbn Ebû’l-Hadid, Cilt:1, s.1492.

²⁰⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.111; İbn Asâkir, Cilt:42, s.521; İbn Manzûr, Cilt:18, s.77; İbn Kesîr, Cilt:8, s.9.

²⁰⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.111; İbn Asâkir, Cilt:42, s.521; İbn Manzûr, Cilt:18, s.77; İbn Kesîr, Cilt:8, s.9.

²⁰⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.111; İbn Asâkir, Cilt:42, s.521; İbn Manzûr, Cilt:18, s.77; İbn Kesîr, Cilt:8, s.10.

Allah ve Resulü doğru söyler derken; Muâviye ve Ebû Süfyân Allah ve Resulü yalan söyler derlerdi. Siz hak üzeresiniz, hasımlarınız ise batıl üzereler.”²⁰⁸

Savaş devam ederken Amr b. Âs, İbn Abbâs’a mektup yazarak savaşın sonucunda herkesin zarar göreceğini, bu nedenle de savaşa son verilmesini istemiştir. İbn Abbâs ise yazdığı cevabında şu ifadeleri kullanmıştır: *“Allah’ın rızasını istiyorsan Mısır’ı bırak ve evine dön. Bu savaşta Ali, Muâviye’nin konumunda değildir. Ali haklı olarak bu savaşa başladı ve mazerete binaen onu sürdürdü. Muâviye ise isyanla bu savaşa başladı ve haddi aşarak devam ettirdi.*”²⁰⁹ İbn Abbâs akabinde Muâviye’ye yazdığı mektupta da benzer ifadeler kullanmıştır: *“Talha ve Zübeyr’e biatlerini bozdukları için, sana karşı da isyan ettiğin için savaştık.*”²¹⁰ Bu ve benzeri ifadeler Hz. Ali taraftarlarınca, Muâviye’nin katiyyen Hz. Ali’ye denk olamayacağını ve hareketinin meşru halîfeye karşı bir isyan girişimi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Sıffin Savaşı’nın son günlerinde Şam ordusu Kur’an sayfelerini mızraklarına takınca Hz. Ali taraftarları şaşırmış ve bir kısmı Kur’an’a karşı savaşamayacaklarını belirterek savaşa son verilmesini istemiştir.²¹¹ Bunun üzerine Hz. Ali, Muâviye ve taraftarlarını çok iyi tanıdığını, onların Kur’an’la ve dinle alakaları olmadığını, Kur’an sayfalarını insanları kandırmak için kaldırdıklarını söyleyerek, taraftarlarını uyarmaya çalışmıştır.²¹²

Hz. Ali, Muâviye’nin liderlik vasfına ehil olmadığı doğrultusundaki duruşunu sonuna kadar devam etmiştir. Nitekim tahkime davet edildiğinde Muâviye’yi samimi bulmasa da icabet etmiş ve şöyle demiştir: *“Bizi Kur’an’ın hükmüne davet ediyorsun; oysa sen onun ehli değilsin. Biz senin talebine değil, Kur’an’a ve onun hükmüne icabet ediyoruz.*”²¹³

²⁰⁸ Minkarî, s.318.

²⁰⁹ Minkarî, ss.412-413.

²¹⁰ Minkarî, s.415; Belâzûrî, **Ensâb**, Cilt:5, s.106; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:1, s.414.

²¹¹ Taberî, Cilt:5, ss.50-51; Benzer bir uygulamayı Cemel Savaşı sırasında Hz. Ali yapmıştır. Taberî, Cilt:4, ss.509-511; Azimli, **Hz. Ali**, s.129.

²¹² Minkarî, s.489; Taberî, Cilt:5, ss.48-49,65,84; Mes’ûdî, Cilt:2, s.304; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, ss.668,680,693; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.292; Ebû’l-Fidâ, Cilt:1, s.176; İbn Kesîr, Cilt:7, s.303; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:1, ss.403,412. Ayrıca bkz. Dîneverî, s.190; Ethem Ruhi Fıglalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri**, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2014, ss.110-111; Azimli, **Hz. Ali**, s.124.

²¹³ Minkarî, s.494; Dîneverî, s.191; Mes’ûdî, Cilt:2, s.304; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.294; İbn Ebû’l-Hadid, Cilt:1, s.540.

Muâviye'nin meşruiyet sorununu aşmasında Cemel Vak'ası oldukça önemli bir yer işgal eder. Her ne kadar Muâviye bu olayda yer almasa ve savaşı Hz. Ali kazansa da Muâviye olaydan faydalanmayı bilmiştir. Muâviye bu olaydan sonra Hz. Osman'ın katillerini istemekle kalmamış, Hz. Ali'nin hilâfetten ayrılması gerektiğini de açıkça ilan etmeye başlamıştır. Ona göre Hz. Ali'nin halîfeliğine Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin karşı çıkması da bu gerçeği ortaya koymuştur.²¹⁴ Muâviye bu sayede kendi meşruiyet sorununu, Hz. Ali'nin halîfeliğinin meşruiyetini sorgulayarak aşmaya çalışmıştır. Onun, bu amacına tahkim olayı ile ulaştığı anlaşılmaktadır. Tahkimnameye *"Bu belge Ali b. Ebî Tâlib'le Muâviye b. Ebî Süfyan'ın ve ikisinin taraftarlarının üzerinde anlaştığı ve Alah'ın kitabı ile Peygamberi'nin sünnetini tahkime esas kabul etmek üzere düzenlenmiştir."*²¹⁵ ifadelerinin yazılması Muâviye için çok önemli bir kazanç olmuştur. Artık Muâviye asi bir vali konumundan çıkmış, bir nevi meşru halîfe adayı olmuştur.²¹⁶ Böylece savaşta elde edemediğini masa başında elde etmeyi başarmıştır. Nitekim Muâviye Hakem Olayı'ndan sonra biat almaya başlamış,²¹⁷ biata yanaşmayanları da tehdit etmiştir. İbn Ömer'in şöyle söylediği nakledilir: *"Muâviye hakemlerin görüştükleri yere gelerek, insanlara 'Bu durumdan sonra hilâfet konusunda söz söyleyecek olan varsa başını bize uzatsın da götürüverelim.' şeklinde tehditte bulunmuştu. 'Ben bu sözler üzerine ortaya çıkıp, seni ve babanı İslâm'a sokmak için savaşan adamlar var' demeyi arzuladım. Fakat tekrar kan dökülmesinden endişe ederek sustum."*²¹⁸

Hz. Ali'nin vefatından birkaç gün sonra Hz. Hasan halîfe seçilmiştir. Muâviye mücadelesini Hz. Hasan'la da sürdürmüştür. Ancak Hz. Hasan, ordusunun desteğinden emin olamayınca Muâviye ile anlaşma yapmak ve halîfeliği devretmek durumunda kalmıştır. Böylece Muâviye önce Şamlıların biatını almış, sonra da siyâsî rakibi olan Hz. Hasan ve taraftarlarının biatını almaya muvaffak olmuştur. Her ne kadar muhaliflerinin biat etmiş olması, Muâviye'yi halîfe olarak seçtikleri ve ona

²¹⁴ Akbulut, s.189.

²¹⁵ Minkarî, s.504; Dîneverî, s.194; İbn Hibbân, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, Cilt:2, s.543; Taberî, Cilt:5, s.53; İbn Asâkir, Cilt:65, s.153; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.671; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.298; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.171; İbn Kesîr, Cilt:7, s.306; Azimli, **Hiz. Ali**, s.135.

²¹⁶ Azimli, **Hiz. Ali**, s.136.

²¹⁷ Halîfe b. Hayyât, s.192; İbn Asâkir, Cilt:23, s.67; İbn Asâkir, Cilt:73, s.155; Azimli, **Hiz. Ali**, s.143.

²¹⁸ İbn Asâkir, Cilt:31, s.182; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.684; Nüveyrî, Cilt:20, s.160; Azimli, **Hiz. Ali**, s.143.

bağlı kalmaya söz verdikleri anlamına gelmese de, netice itibarıyla Muâviye'nin siyasî liderliğinin tescil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu olay, iktidar mücadelesine meşru olmayan bir şekilde başlayan Muâviye'nin iktidarı devralma yolunun bir nebze meşru bir çerçeveye oturması anlamına gelmiştir. Emevî Devleti'nin gerçek anlamda kuruluşu da bu olayla gerçekleşmiştir.²¹⁹

Görüldüğü üzere Muâviye meşruiyetine gerekçe olarak Hz. Osman'ın mirasçısı olma söylemini geliştirmiş ve bu gerekçeyi halîfe olduktan sonra da bir müddet devam ettirmiştir. Ancak yetkiyi eline aldıktan sonra bu konuda toplumu tatmin edici bir politika izlemediği de buraya kadar verilenlerden anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın ailesi başta olmak üzere insanlar bu konuda ki huzursuzluklarını Muâviye'ye ifade etmişlerdir. Muâviye halîfe olduktan sonra Medine'de Hz. Osman'ın evine ziyarete gittiği sırada Âişe bint Osman "Vah babacığım" diyerek ağlamıştı. Muâviye'nin bu tavra karşı verdiği cevap kendisinin tutumunu özetler mahiyettedir: *"Yeğenim! İnsanlar bize altında kin saklı bir itaat verdiler. Biz de onlara altında öfke saklı hoşgörü ve anlayış gösterdik. Herkeste kılıç var. Herkes kendi taraftarlarına bakıyor. İnsanlara verdiğimiz sözü tutmazsak, onlar da bize verdikleri sözü tutmazlar. Böyle bir durum lehimize mi olur, aleyhimize mi olur bilemiyorum. Senin, Müminlerin emirinin amca kızı olman, Müslümanlardan herhangi bir kadın olmandan iyidir."*²²⁰

Said b. Osman ise ileriki bir tarihte, Yezîd'e biat alındıktan sonra Muâviye'ye gelerek, halîfeliğin öncelikle kendi hakkı olduğunu, babası Osman'ın kendisine sağladığı nimetlere karşılık vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Muâviye, babasının kanını yerde bırakmayıp peşini aramasının nimetlere karşılık olduğunu belirtmek durumunda kalmıştır.²²¹

Anlaşılan bu gerekçe meşruiyet sorununa kesin çözüm olmaktan uzak kalmıştır. Zira Hz. Osman'ın intikamının alınmasını istemek, katillere kısas uygulanmasını isteme hakkını verse de, halîfeliğin Ümeyye soyuna geçme hakkını vermemektedir. Şia'nın hatta özellikle Hâricîler'in halîfelikle ilgili söylemleri

²¹⁹ Akyüz, s.72.

²²⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.25; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:8, s.77; İbn Kesîr, Cilt:8, s.141; Akyüz, s.73

²²¹ Taberî, Cilt:5, s.305; İbn Asâkir, Cilt:8, s.231; İbn Asâkir, Cilt:21, s.225; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.104; Nüveyrî, Cilt:20, s.360; İbn Kesîr, Cilt:8, s.85; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:2, s.392; Akyüz, s.73

Emevîler'in söylemlerinden daha tutarlı görünmektedir.²²²Bu duruma Muâviye'nin birtakım uygulamalarının yarattığı rahatsızlık da eklenince Muâviye, halîfeliğin kendilerinde bulunmasının ilahi bir takdir olduğu, insanları Allah'ın bu takdirine uygun olarak yönettiği şeklinde özetlenebilecek cebri anlayışı meşruiyetine gerekçe yapmaya çalışmıştır. Hulefâ-i Râşidîn döneminde “Halîfet-ü Rasulillah, Halîfe, Emirü'l-Müminin” ünvanları kullanılırken, Muâviye ve çevresi tarafından “*Halîfetullah, Halîfet-ü rabbi'l-âlemin, eminullah*” terimleri kullanılmaya başlanmıştır. Muâviye ve Yezîd yaptıkları konuşmalarda “*Allah'ın kendilerini iktidara getirdiğini*” vurgulamaktan kaçınmamışlardır.²²³

²²² Akyüz, s.73

²²³ Akyüz, ss.72-73.

İKİNCİ BÖLÜM

HALİFELİĞİ DÖNEMİ

2.1. UYGULAMALARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

2.1.1. Ziyâd b. Ebîh'i Nesebine Katması

Tâif'te hicretin ilk yılında doğan Ziyâd'ın annesi Sümeyye adındaki bir cariyedir. İran kirası, bu cariyeyi Yemen Meliki'ne hediye etmiş, o da ülkesine dönerken Tâif'te hastalanınca, kendisini tedavi eden meşhur doktor Hâris b. Kelede'ye²²⁴ hediye etmiştir. Hâris b. Kelede Sümeyye'yi kölesi Mesruh ile evlendirmiş ve bu evlilikten Ebû Bekre²²⁵ doğmuştur. Hâris daha sonra Sümeyye'yi, karısının veya kızının kölesi olan Ubeyd er-Rumi ile evlendirmiştir. Ziyâd'ın bu evliliğin sürdüğü dönemde doğduğu bilinmektedir. Bu yüzden Ziyâd b. Ubeyd es-Sekafi, Ziyâd b. Ümmih, Ziyâd b. Sümeyye künyesi verilmekle birlikte babasının kim olduğu bilinmediği için daha ziyade İbn Ebîh (babasının oğlu) diye künyelenmiştir.²²⁶

Hz. Peygamber'i görmeyen Ziyâd'ın 630 yılında, ya da Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti sürecinde Müslüman olduğu aktarılmıştır. Hz. Ömer döneminde küçük yaşta olmasına rağmen çeşitli görevlerde bulunan Ziyâd, Hz. Ali döneminde idari görevlerde bulunmuştur.²²⁷

Muâviye, Sıffin Savaşı esnasında, Hz. Ali'nin sadık bir taraftarı olan ve Fars bölgesinde vali olarak görev yapan Ziyâd b. Ebîh'e tehdit içerikli bir mektup yazmıştır. Ziyâd ise cevabi mektubunda; *“Ciğer yiyen kadının oğlu, münafıkların ve Ahzab'ın sığınağı Muâviye'ye yazıklar olsun. Beni tehdit ediyor. Oysa onunla aramızda Muhammed'in amcazadesi vardır. Onun da maiyetinde yetmiş bin gönüllü vardır. Kılıçları boyunlarında asılıdır. Onlardan hiçbir adam ölmeden geri dönmez.*

²²⁴ Abdullah Köşe, “Hâris b. Kelede”, **DİA**, Cilt:16, ss.198-199.

²²⁵ İbn Abdilberr, Cilt:4, ss.1530,1614; İbn Asâkir, Cilt:19, s.173; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.334; Zehebî, Cilt:3, s.6; Asri Çubukçu, “Ebû Bekre”, **DİA**, Cilt:10, s.114.

²²⁶ İbn Abdilberr, Cilt:2, s.523; İbn Asâkir, Cilt:19, s.173; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:2, s.336; Zehebî, Cilt:4, s.475; İrfan Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, **DİA**, Cilt:44, s.480; Melek Yılmaz Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015, s.9-10.

²²⁷ Aycan, “Ziyâd”, **DİA**, Cilt:44, ss.480-482.

Vallahi iş bana dayanırsa beni kızıl bir kılıç erbabı olarak görecektir.” şeklinde sert bir üslup kullanmıştır.²²⁸

Ziyâd b. Ebîh, Hz. Ali’nin vefatından sonra da bu duruşunu bir müddet devam ettirmiştir. Muâviye, Hz. Hasan’ın h. 41 yılında anlaşma imzalayarak kendisine biat etmesinden sonra Ziyâd’la yeniden temasa geçmiştir. Hz. Ali’nin vefatından sonra kendisine katılan ve Kûfe valisi olarak taltif etmiş olduğu Mugîre b. Şu‘be’nin yardımıyla Ziyâd’ı ikna etmeyi başarmıştır. Ziyâd, Muâviye ile konuşmak üzere Şam’a gelmiş ve akabinde Kûfe’ye yerleşmiştir.²²⁹ Kûfe’de olduğu sıralarda kendisinin Ebû Süfyân’ın oğlu ve Muâviye’nin kardeşi olduğu söylentilerinden etkilenen Ziyâd’ın, Muâviye’nin kendisini Ebû Süfyân’ın nesebine katması beklentisi içine girdiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık iki yıl süren bu bekleyişin ardından, Muâviye de Dimaşk’a çağırdığı Ziyâd’ı babasının nesebine istilhak ederek Ziyâd’ın beklentisini yerine getirmiştir. 644 yılında bu amaçla düzenlenen toplantıda dinlenen şahitler, Ebû Süfyân’ın kendilerine, Tâif’te Ziyâd’ın annesi Sümeyye ile Ubeyd’in evli olduğu yıllarda ilişkiye girdiğini ve Ziyâd’ın kendisinin oğlu olduğunu söylediğine şahitlik etmişlerdir. Bu olayın ardından Ziyâd b. Ebîh, Ziyâd b. Ebî Süfyân diye anılmaya başlanmıştır. Muâviye’nin bu hareketini beğenmeyenler, Ziyâd’a Muâviye’nin babasının oğlu anlamına gelen ‘İbn Ebî Muâviye’ künyesini vermişlerdir.²³⁰

Muâviye’nin, Ziyâd’ı babasının nesebine istilhak etmesi üzerine, aralarında Ziyâd’ın akrabalarının da bulunduğu bir kısım insanlar, bu duruma karşı çıkmışlar, bunu yaparken itirazlarını dini söylemlerle temellendirmişlerdir. Bu insanlara göre, İslâm dini, inananları cahiliyye adetlerine ve o dönemdeki batıl uygulamalara bir daha geri dönmemeye çağırdığı halde Muâviye bu hükmü çiğnemiş, bu konuda insanlarca bilinen Hz. Peygamber’in hadislerine aykırı hareket etmiştir.²³¹

H. Peygamber, “Çocuk kimin yatağında doğmuşsa onun nesebine aittir. Zina edene ise taş veya mahrumluk vardır” buyurmaktadır.²³² Bu sebeple

²²⁸ Minkarî, ss.366-367. Ayrıca bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.189; Dîneverî, s.219.

²²⁹ Melek Yılmaz, **Mugîre b. Şu‘be**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, ss.58-61.

²³⁰ Neşet Çağatay, “Ziyâd b. Ebîh”, **MEBİA**, Cilt:13, s.618.

²³¹ Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, s.99.

²³² Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybanî(241/855), **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvût-Âdil Mürşid vd., Müessesetü’r-Risâle, byy., 1421/2001, Cilt:1, ss.476,511; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870). **Sahîh-i Buhârî**, I-IX, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsîru’n-Nâsîr,

Muâviye'nin bu hareketi, birçok rivayette de ifade edildiği şekliyle, İslâm şeriatının ve Hz. Peygamber'in sünnetinin alenen çiğnendiğini gösteren ilk olay olarak yorumlanmıştır.²³³ Ziyâd'ın anne bir kardeşi olan Ebû Bekre ve yine yakınlarından Yunus b. Ubeyd es-Sekafi, Yunus b. Said b. Ubeyd es-Sekafi gibi isimlerin de yukarıda zikredilen hadis-i şerife dikkat çekerek bu istilhak olayına karşı çıktıkları bilinmektedir. Sözüünü ettiğimiz kişilerden Ebû Bekre'nin, hemen her kesimin tepkisini çeken bu durumdan duyduğu rahatsızlığı açıkça ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

İnsanlar değişik zamanlarda Ebû Bekre'ye gelerek bu olaydan duydukları rahatsızlığı dile getirmişler ve ona, Hz. Peygamber'in *"Her kim İslâm'da babası olmayan bir kimseyi –öyle olmadığını bildiği halde- baba olarak iddia ederse cennet ona haram olur"* hadisini hatırlatmışlardır. Ebû Bekre ise insanların bu tavrı karşısında, bu hadisi kendisinin de çok iyi bildiğini, hatta bizzat Hz. Peygamber'den işittiğini defaatle ifade etmiştir.²³⁴ Böylece bu işe razı olmadığını ancak elinden de bir şey gelmediğini ortaya koymuştur.²³⁵

İstilhak kararından sonra Muâviye'yle görüşmek isteyen Yunus b. Said, cuma namazı sırasında minberde konuşmakta olan Muâviye'ye hitaben: *"Ey Muâviye! Resulullah, çocuğun, yatağında doğduğu kişiye ait olup, zina edene taş veya mahrumluk gerektiğine hükmetti. Lakin sen –tam tersi- çocuğu zina edene, taşı/mahrumluğu ise zevce (çocuğun, yatağında doğduğu kişiye) ait kıldın. Öyleyse Allah'tan kork; vallahi Ziyâd, Ebû Süfyân'ın oğlu nasıl olur? Şüphesiz ki o, benim kölemdir ve aynı zamanda halamın (Safıyye binti Ubeyd) azad ettiği mevlamdır"* şeklinde çıkmıştır. Bunun üzerine Muâviye ona, ya susmasını ya da kendisini en ağır şekilde cezalandıracağını söyleyince Yunus b. Said, bu işi artık Allah'a havale ettiğini belirtmek durumunda kalmıştır.²³⁶

Dâru't-Tavki'n-Necât, byy., 1422/2002, Cilt:3, s.54; Cilt:4, s.4; Cilt:5, s.151; Cilt:9, s.72; Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875). **Sahîh-i Müslim**, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, trz. Cilt:2, s.1080-1081; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (275/889). **es-Sünen**, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, trz., Cilt:2, s.283; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892). **Sünen-i Tirmizî**, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd., Şirket-i Mektebe, Mısır, 1395/1975, Cilt:3, s.455; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.121,193; Taberî, Cilt:8, s.131; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, ss.210,243; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, ss.41,82; İbn Kesîr, Cilt:4, s.363.

²³³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.42.

²³⁴ Müslim, Cilt:1, s.80; Zehebî, Cilt:3, s.138; Zehebî, Cilt:3, s.495.

²³⁵ Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, s.99

²³⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.193; İbn Asâkir, Cilt:28, s.103.

Benzer bir rivayet te Yunus b. Ubeyd'le alakalıdır.²³⁷Bu rivayete göre de Muâviye, bu olaya karşı net bir tavır koyan Yunus b. Ubeyd'e, bu duruma bir son vermesini aksi takdirde inadını nasıl kıracağını iyi bildiğini söyleyerek onu susturmuştur. Muâviye tehdit yoluyla bu gibi tepkileri susturmayı başarmıştır. Neticede Ebû Bekre başta olmak üzere, ileri gelen bazı sahabilerin de aralarında yer aldığı bir çok kişinin bu işin meşruiyetine yönelik itirazları, sonucu değiştirmemiştir.²³⁸Ziyâd, Ebû Süfyân'ın nesebine ilhak olmasını Hz. Âişe'ye kabul ettirebilmek için ona "Ziyâd b. Ebû Süfyân'dan Müminlerin annesine" hitabıyla başlayan bir mektup yazmış, ancak Hz. Âişe "Müminlerin annesinden, oğlu Ziyâd'a" şeklinde mukabelede bulunarak bir anlamda bu durumu kabul etmediğini ortaya koymuştur.²³⁹

Bu olay Ümeyyeoğulları tarafından da hoş karşılanmamıştır. Hatta bu durumdan, Ziyâd'ın kabilesinden daha fazla, Ümeyye ailesinin rahatsız olduğunu söylersek abartmış olmayız. Muâviye Ziyâd'ı kardeş ilan ettiğinde, Ümeyye kabilesinin önde gelen isimlerinden Mervân b. Hakem ve kardeşi Abdurrahman b. Hakem'in de aralarında bulunduğu bir grup, Muâviye'ye gitmişler ve Abdurrahman, Muâviye'ye, Ziyâd'ı nesebine katmakla kendilerine karşı bir çokluk oluşturma peşinde olduğunu söyleyerek tepki göstermiştir. Abdurrahman böylece, Muâviye'nin bu işteki niyetine dair fikrini ortaya koymuştur. Anlaşılan bu olay, Ümeyyeoğulları nazarında, kendilerinin politik anlamda pasifize edilmeleri yolunda atılmış bir adım olarak görülmüş ve bu durumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmekten çekinmemişlerdir.²⁴⁰

Gerçekten de Muâviye kendi kabilesinden gelebilecek muhalefet hareketlerini önlemek amaçlı bir politika izlemiş ve önemli devlet memurluklarına kabilesinden atamalar yapmamıştır. O, Hz. Osman'ın yaptığı hatadan ders çıkarmış ve devlet görevlerini kendi kabilesine teslim etmemiştir. Sadece Hicaz valilerini onlardan seçmiş ama sık sık vali değiştirerek siyasî etkilerini azaltmıştır. Hatta vali değişikliği

²³⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.60; İbn Hacer, Cilt:6, s.544.

²³⁸ Aycan, "Ziyâd", **DİA**, Cilt:44, s.481.

²³⁹ İbn Asâkir, Cilt:19, s.77; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.41; İbn Manzûr, Cilt:9, s.78; Nüveyrî, Cilt:20, s.308; Neşet Çağatay, "Ziyâd b. Ebîh", **MEBİA**, Cilt:13, s.618.

²⁴⁰ Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, s.103.

yaparken eski ve yeni valileri birbirine düşürme politikası izlediği de bilinmektedir.²⁴¹

İstilhak hadisesi tabiri caizse çok su kaldırmıştır. Bu konuda hemen her kesimden gelen eleştiri ve tepkiler, sonraki yıllarda da, Ziyâd ailesini kapsayacak şekilde devam etmiştir. Arap kamuoyunu belirlemede önemli bir vazife üstlenen şairler bu tepkilerin sürüp gitmesinde de ön planda olmuşlardır. Bu şairlerden birisi olan İbn Müferriğ, özellikle Ziyâd'ın oğulları Abbad ve Ubeydullah döneminde eleştiri sınırlarını aşarak, Ziyâd'ın annesi Sümeyye hakkında, onun fahişeliğine gönderme yaparak, asla temizlenmeyecek lekeler taşıdığı, Ziyâd'ın hiçbir zaman bir Kureyşli olamayacağı, zaten onun gerçek babasının da aslında bilinmediği gibi temaları öne çıkararak aileyi hicvetmiştir.²⁴²

Kaynaklarımızda, Hasan Basrî'nin şu değerlendirmesi yer almaktadır: *“Muâviye için dört günah vardır ki onlardan sadece biri olsa dahi onun büyük günah işlediğini gösterir. Fazilet sahipleri ve sahabenin hayatta kalanları varken, onlarla meşveret etmeden, sefihleri işbaşına getirip ümmetin arasını bozması; şarap içtiği, ipekli giyip tanbur çaldığı ortaya çıktıktan sonra Yezîd'i kendine halef tayin etmesi; Peygamber'in hadisine rağmen Ziyâd'ı nesebine katması; Hucr b. Adîyy'i katletmesi.”*²⁴³ Tarihçi Ebû'l-Fidâ da bu olayda açıkça şeriate aykırı bir iş yapıldığını söyler. Çünkü Hz. Peygamber'in bir hadisine göre *‘Çocuk kimin yatağında bulunduyorsa, ona aittir.’* Ziyâd doğduğunda ise Sümeyye'nin kocası Ubeyd er-Rumi isimli bir kişidir.²⁴⁴

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise, Muâviye'nin Ziyâd'ı nesebine katmasını İmâm Mâlik'in tavrını merkeze alarak yorumlamıştır. Ona göre; *“İmâm Mâlik, Ziyâd'ın nesebini açıkça vurgulayarak hem de Abbâsîler döneminde Ziyâd b. Ebî Süfyan demiş ve bu işin mücadelesini verenlerin dediği gibi Ziyâd b. Ebîh dememiştir. İmâm Mâlik'in bu ifadesinde aynı zamanda fıkhi bir incelik vardır ki kimse ona akıl erdirememiştir. Şöyle ki, bu mesele ihtilaflı bir mesele olduğu halde hakim tarafından bu konuda kesin karar verilirse ki, Halîfe Muâviye bu hükmü vermiştir,*

²⁴¹ Akyüz, s.97

²⁴² Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, ss.110-111; Kenan Demirayak, “İbn Müferriğ”, **DİA**, Cilt:20, ss.215-216.

²⁴³ Taberî, Cilt:5, s.279; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.243; İbn'ül-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.82, Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.238; İbn Ebû'l-Hadîd, Cilt:1, s.572; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.186; Nüveyrî, Cilt:20, s.340; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.141.

²⁴⁴ Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.185.

artık bu karardan dönüş olmaz. Zira ihtilaflı meselelerde hakimın bir tarafın lehine karar vermesi o meseledeki ihtilafla sona erdirir ve meseleye kesinlik kazandırır.”²⁴⁵

Ziyâd b. Ebîh hakkında kapsamlı bir doktora çalışması yapan araştırmacı Melek Yılmaz Gömbeyaz konuyla alakalı rivayetleri analiz ettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır. “Ziyâd’ın Muâviye tarafından istilhakı, Ziyâd’ın aile fertleri, Muâviye’nin akrabaları olan Ümeyyeoğulları, Hz. Hasan örneğinde olduğu gibi Ehl-i beyt mensupları, Hz. Ali taraftarlarının çoğunlukta olduğu Kûfe halkı, devlet kademelerinde görev alan bazı bürokratlar, şairler, alimler gibi toplumun elit kesiminden gelen eleştiri ve kınamaların hedefi oldu. Bir başka ifadeyle, Ziyâd’ın hem Hz. Peygamber’in hadislerine muhalefet ettiğini hem de anneleri Sümeyye’yi küçük düşürdüğünü düşünen yakınlarının yanı sıra, iktidardaki konumları, ayrıca aile itibarları adına sahip oldukları kaygılarla Ümeyyeoğulları, istilhakı geçerli saymayan veya ciddiye almayan Ehl-i beyt mensupları, istilhakın yalancı şahitlikle gerçekleştiğini belirten Kûfe halkı, Ziyâd’la kafa yapıları uyuşmayan, onun ağırlığından hoşlanmayan veya “Ziyâd’ın gölgesinde kalan” devlet görevlileri, yalanlamak ve alay etmek suretiyle istilhakı kınayan şairler, ayrıca Muâviye’nin şer’i hükümleri alenen çiğnediğini ve kendisini helaka sürüklediğini söyleyen Hasan Basrî gibi alimler, istilhak üzerine yapılan eleştiri ya da itirazlarda ön plana çıkan örnekler olmuşlardır.”²⁴⁶

Abbâsî halîfesi Mehdi, Muâviye’nin almış olduğu istilhak kararını, Kur’an ve sünnete ters olduğu gerekçesiyle reddederek, Ziyâd’ı asıl nesebine geri döndürmüştür.²⁴⁷

2.1.2. Hucr b. Adîyy’i Öldürmesi

Hucr b. Adîyy sahabeden olup künyesi Ebû Abdurrahman’dır.²⁴⁸Kûfe’nin önde gelenlerindendir.²⁴⁹Hiz. Ömer döneminde Kadisiyye ve Celula savaşlarına

²⁴⁵ İbnü’l-Arabî, ss.254-255.

²⁴⁶ Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, ss.111-112.

²⁴⁷ Taberî, Cilt:8, ss.129-130; İbn’ül-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:5, ss.218-219; Ebû’l-Fidâ, Cilt:2, s.8; İbn Kesîr, Cilt:10, ss.140-141; Gömbeyaz, **Ziyâd b. Ebîh**, ss.124-127.

katılmış, Hulvan'ın fethi sırasında büyük yararlılıklar göstermiş ve Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından övülmüştür. Cemel ve Sıffin savaşları dâhil olmak üzere, diğer hadiselerin tamamında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Hz. Ali onu Kinde kabilesinin liderliğine getirmek istemiştir. Hucr, Eşas b. Kays sağığında böyle bir görevi kabul edemeyeceğini belirterek özür beyan etmiştir. Hz. Ali'nin sadık bir taraftarı olan Hucr'un aile efradı da her zaman Hz. Ali'nin ve evlatlarının yanında yer almışlardır. Hucr, Hz. Hasan'ın iktidarı Muâviye'ye devretmesine de karşı çıkmıştır.²⁵⁰

Hucr b. Adîyy, Kûfe valisi olan Mugîre b. Şu'be'nin, Muâviye'nin tavsiyelerine uyararak, cuma hutbelerinde Hz. Ali ve taraftarlarına ağır bir dille sövmesine ve Hz. Osman'ı överek onun katlini kınayan konuşmalar yapmasına sert bir şekilde tepki göstermiştir. Mugîre b. Şu'be ise bu tepkileri önemsememiş ve uygulamasını sürdürmüştür. Onun, tepkilerine son vermesi koşuluyla Hucr'a bir miktar para gönderdiği de rivayet edilmektedir.²⁵¹

Aslında Mugîre'nin Sa'saa b. Suhan'a söylediği sözler, Hz. Ali'ye küfretmek istemediğini, bu işi Muâviye'nin baskısı sonucu yaptığını ortaya koymaktadır: *“Sakin ha! Senin Osman'ı ayıpladığını ve Ali'nin faziletlerini millete aktardığını işitmeyeyim. Ben her ikisi hakkında senden daha çok bilgiye sahibim. Ancak bu gün başımızda bir iktidar vardır. Onlar hakimiyetlerini kurmuş, bize birisinin ayıplarını örtmemizi istemişlerdir. Bundan dolayı da biz, bize emredileni yerine getirip bunun dışında olanları terk eder, yapmaktan başka bir çaremiz olmayan şeyleri mutlaka*

²⁴⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.268; İbn Abdilberr, Cilt:1, s.329; İbn Asâkir, Cilt:12, ss.211,231. Lammens'e göre Hucr'un sahabeden sayılması Şiîlerin arzusudur. Ona göre eski kaynaklarda Hucr'un sahabe olmasıyla ilgili bir kayıt yoktur. Bkz. Henri Lammens, “Hucr b. Adîyy”, **MEBİA**, Cilt:5, s.576. Halbuki İbn Sa'd'a göre Hucr sahabidir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:6, ss.241-242. Hatta bazı kaynaklara göre sahabenin faziletliilerindendir. Bkz. İbn Abdilberr, Cilt:1, s.329; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:1, s.697; İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebi (660/1262). **Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb**, I-XII, thk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrût, trz., Cilt:5, s.2110; Bâ Mahrame, Cilt:1, s.359.

²⁴⁹ Mustafa Ekinci, Hucr ve arkadaşlarının o zamanki toplumun orta sınıfına mensup idealist bir arkadaş grubu olduğunu söyler. Bkz. Mustafa Ekinci, “İmâmiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adîyy ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:17, Sayı:27, Ocak-Haziran 2012, ss.1-13.

²⁵⁰ Nebi Bozkurt, “Hucr b. Adîyy”, **DİA**, Cilt:18, ss.277-278; M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, s.32.

²⁵¹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.243; Taberî, Cilt:5, ss.253-254; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, ss.69-70. Ayrıca bkz. Mehmet Çakırtaş, **Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.248.

yerine getirir, onun dışında olanları bırakır, böylece bu adamların bütün şerlerinden nefislerimizi korumuş oluruz. Hz. Ali'nin faziletlerinden söz etmek isteyecek olursan arkadaşlarınızla birlikte evlerinizde, bir birlerinize onları yad edebilirsiniz. Ancak mescitlerde aleni olarak onun faziletlerinden söz etmenizi bu günkü emiriniz kesinlikle kabul etmez ve buna tahammül edemez.”²⁵²

Zaten Kûfe’de yumuşak bir siyaset izleyerek, Emevîler ile Hz. Ali taraftarlarının arasını bulmak için çaba sarfeden, dahası Hâricîler’i bile toplumla uzlaştırmaya çalıştığı bilinen Mugîre b. Şu‘be’nin, herhangi bir baskı olmadan böyle bir icraata girişmesi makul görünmemektedir.²⁵³ Hâricî isyanları sebebiyle bir dönem bu uygulamaya ara veren Mugîre, olaylar kontrol altına alındıktan sonra, aynı şeyleri yapmaya devam etmiştir. Mugîre’nin Kûfe mescidinde konuştuğu bir sırada Hucr, onun kötülediklerinin kendisinden daha faziletli olduğunu yüzüne karşı söylemekten çekinmemiştir. Hucr; “*Sen ihtiyarlıktan kimi seveceğini şaşırılmışsın. Sen önce bize, kestiğin maaşlarımızı ver. Senin bunu yapmaya hakkın yok. Senden öncekilerin yapmadığı bir şeye çok düşkün oldun*” diye bağırarak, arkadaşları da kesilen maaşlarını istediklerini söyleyerek Hucr’a destek olmuşlardır.²⁵⁴ Hucr’un sert muhalefetine rağmen Mugîre ona karşı yumuşak davranmıştır. Gerekçe olarak ta “*Muâviye’nin dünyası için kendisinin ahiretini heba edemeyeceğini*” söylediği rivayet edilir.²⁵⁵ Bu sebeple Hucr’u uyarmakla yetinmiştir. Hucr ise muhalefetini sözde bırakmamış, arkadaşlarıyla birlikte, Mugîre’nin Muâviye’ye gönderdiği malları götürmekte olan bir kervanın önünü keserek mallara el koymuştur. Zira onlara göre bu mallar Kûfeliler’in hakkı olan mallardır.²⁵⁶

Mugîre’nin ölümü üzerine yerine atanan Ziyâd b. Ebîh, Hucr’a ve arkadaşlarına karşı çok sert tavır almıştır. Kûfe’de adeta sıkıyönetim uygulamaya başlayan Ziyâd, yatsı namazından sonra sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ve yasağa

²⁵² Taberî, Cilt:5, s.189; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.30.

²⁵³ M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi”, **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, s.33.

²⁵⁴ Taberî, Cilt:5, s.254; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.241; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.70; Nüveyrî, Cilt:20, s.330; Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt:19, Sayı:1, s.316.

²⁵⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.244; Taberî, Cilt:5, s.255; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.242; İbn’ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.70; Nüveyrî, Cilt:20, s.330; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.135.

²⁵⁶ Nebi Bozkurt, “Hucr b. Adîyy”, **DİA**, Cilt:18, s.277; İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1997, Cilt:36, Sayı:1, s.129

uymayanların öldürülmesi talimatını vermiştir. Bu yasaktan haberi olmadığını, Kûfe'ye süt getirdiğini ancak gece olunca bir köşede uyuyarak sabahlamak istediğini söyleyen bir bedeviyi, doğru söylediğini düşünmesine rağmen, ümmet için daha hayırlı olduğunu söyleyerek öldürülmesini emretmiş ve bedevi öldürülmüştür.²⁵⁷

Hucr olayı, belki de Emevî hanedanının yeni üyesi konumunda olan Ziyâd'ın, hanedana sadakatini ispatlaması için bir fırsat olmuştur. O, Kûfe'ye gelir gelmez, mescitte yaptığı konuşmada Hz. Ali'yi kötölemiş ve sevenlerini sert bir dille uyarmıştır. Hucr, Ziyâd'a da tepki göstermiş ancak Ziyâd, belki de olayın boyutunu anlayabilmek için ilk etapta diyalog kurma yolunu seçmiştir. Hucr'u çağırıp konuşan Ziyâd, aslında kendisinin de Hz. Ali'yi sevdiğini söylemiştir. Bununla beraber artık şartların değiştiğini, otoritesini sarsacak söz ve davranışlardan uzak durması halinde tüm ihtiyaçlarının karşılanacağını ifade etmiştir. Öyle anlaşıyor ki Ziyâd, iyilikle Hucr'un muhalefetine son vermek istemiştir. Ardından Amr b. Hureys el-Adevî'yi yerine vekil bırakarak Basra'ya gitmiştir.²⁵⁸ Amr b. Hureys, Kûfe mescidinde Hz. Ali ve evlatlarını kötölemeye devam etmiş, Hucr ve arkadaşları da onu mescitte taşlamışlar, Amr sarayına sığınarak kurtulabilmiştir. Bunun üzerine Amr, Ziyâd'a bir mektup yazarak, Kûfe'de bir isyan hareketinin başladığını, Hucr ve arkadaşlarının kendisini taşıdığını haber vermiş ve Kûfe'ye gelmesini istemiştir.²⁵⁹

Ziyâd, haberi alınca acilen Kûfe'ye gelmiş, uzun uğraşlardan sonra bir hile ile Hucr'u yakalamıştır.²⁶⁰ Ziyâd, Hucr'u yakaladıktan sonra Kûfe'de bir insan avı başlatmış ve Hucr'a yardım eden kişilerden yakaladıklarını hapsederek²⁶¹ veya

²⁵⁷ Taberî, Cilt:5, s.222; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.48; Nüveyrî, Cilt:20, s.315; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:2, s.272.

²⁵⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.247; Dîneverî, s.223; İbn Asâkir, Cilt:12, s.214; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.70; İbnü'l-Adîm, Cilt:5, s.2115; İbn Manzûr, Cilt:6, s.237; Nüveyrî, Cilt:20, s.331; İbn Kesîr, Cilt:8, ss.55-58; Mücteba Uğur, "Amr b. Hureys", **DİA**, Cilt:3, s.85; Mehmet Çakırtaş, s.248.

²⁵⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.247; Dîneverî, s.223; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.225; İbnü'l-Adîm, Cilt:5, ss.2115,2118,2121; İbn Kesîr, Cilt:8, ss.55-58. Taşlama hadisesiyle alakalı farklı rivayetler için bkz. M. Mahfuz Söylemez; "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, s.36.

²⁶⁰ Hucr'un yakalanma sürecinde yaşanan olaylar için bkz. M. Mahfuz Söylemez; "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, ss.36-40.

²⁶¹ Hucr'un arkadaşlarından Sayfi eş-Şeybani prangaya vurulmuş, Hz. Ali'ye hakaret etmeye zorlanmış, kabul etmeyince de uzun süre kendisine işkence edilmiş ve neticede hapsedilmiştir. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.79. Hucr'dan başka yakalanarak hapsedilen arkadaşlarının isimleri için bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.253; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.79; Nüveyrî, Cilt:20, s.335; İbn Kesîr, Cilt:8, s.56.

öldürerek²⁶² cezalandırmıştır. Bazı kişiler ise, Kûfe'yi terk ederek bu takipten kurtulmaya çalışmışlardır. Ziyâd, Hucr ve arkadaşlarını Şam'a göndermeden önce yönetime muhalif faaliyetlerde bulundukları ve isyan hareketine giriştikleri yönünde oldukça detaylı bir iddianame düzenlemiş ve Kûfe Eşrâfından, ekserisi Kureyş'li olan, çok sayıda şahsa da imzalatmıştır.²⁶³

Mahfuz Söylemez konuyla ilgili makalesinde, imza verenlerin listesini verdikten sonra şöyle demektedir: *“Hucr ve arkadaşları aleyhine şahitlik yapmamak için Kûfe'yi terk edenlerin bulunması, yukarıdaki isimlerin tamamının kendi rızaları ile Hucr ve arkadaşlarının aleyhinde şahitlikte bulunmadığını ortaya koymaktadır. Muhtar b. Ebî Ubeyd ile Urve b. Mugîre b. Şu'be, Hucr'un aleyhinde şahitlikte bulunmamak için şehri terk edenlerin arasında yer alıyorlardı...Bu isimler ile alakalı söylenmesi gereken bir başka husus ise; bunların bir kısmının Ziyâd tarafından kendilerinin haberi olmaksızın yazılmış olmalarıdır. Nitekim Kûfe kadısı Şüreyh te bunlardan birisidir. Şüreyh, bu isimler arasında adının olduğunu öğrenince Muâviye'ye bir mektup göndermiş ve bu şahitlikten haberinin olmadığını, Hucr hakkındaki şahitliğinin ise onun müttaki ve Müslüman bir şahıs olduğu, namaz kıldığı, zekat verdiği, oruc tuttuğu, hac ve umreye gittiği, emri bil maruf ve nehyi ani'l münker yaptığı ve öldürülmesinin caiz olmayıp, haram olduğu şeklinde olduğunu bildirmiştir. Belâzürî, yukarıdaki listeye kendi rızaları dışında yazılan Şüreyh dışında başka insanların da olabileceğini belirtmektedir.”*²⁶⁴

Ziyâd b. Ebîh, Hucr ve arkadaşlarını Muâviye'ye gönderirken, konuyla alakalı bizzat şahitlik etmeleri için, Ebû Burde b. Ebî Musa el-Eş'arî, Şureyh b. Hani el-Hârîsi ve Ebû Humeyde'yi de göndermiştir.²⁶⁵ Kendisi de Muâviye'ye göndermiş olduğu mektupta, Kûfe'yi istiyorsa Hucr ve arkadaşlarını geri göndermemesini tavsiye etmiştir.²⁶⁶

²⁶² Kays b. Ubbade yakalandıktan sonra Ziyâd'a getirilmiş ve Hz. Ali'yi kötölemeyi kabul etmeyince öldürülmüştür. Taberî, Cilt:5, ss.266-267; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.73.

²⁶³ İmzalayanların listesi ve iddianame metni için bkz. M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi”, **Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, ss.42-44.

²⁶⁴ M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi”, **Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, ss.42-44.

²⁶⁵ Dîneverî, s.224; İbn Kesîr, Cilt:8, s.56.

²⁶⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.257; Taberî, Cilt:5, s.273; İbn Asâkir, Cilt:8, s.23; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.231.

Muâviye Hucr'u önce hapsedmiş, sonra da iddianamenin ve şahitlerin etkisiyle Hucr ve arkadaşlarını idam etmeye karar vermiştir. Hucr ise Muâviye'ye haber göndererek onunla bir anlaşma yaptıklarını, buna binaen kendilerine aman verildiğini, hiç bir Müslümanı öldürmediklerini, herhangi bir cinayete teşebbüs etmediklerini vurgulayarak, idam edilmelerinin caiz olmadığını söylemiştir.²⁶⁷ Neticede Hucr idam edildiği için, bu savunmasının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

Bu süreçte çeşitli kişilerin devreye girmesiyle tutuklananlardan altı kişi serbest bırakılmış, ancak Hucr için yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır. Sıffîn'de Muâviye'nin yanında savaşan Mâlik b. Hübeyre, amcasının oğlu olan Hucr'u bağışlamasını istemiş, Muâviye bu isteği reddetmiştir. Bunun üzerine Mâlik, büyük bir hayal kırıklığı yaşamış ve Muâviye ile tüm ilişkilerini kesmiştir. Muâviye ise, Hucr b. Adîyy'in idam edildiği gece, Mâlik'e yüz bin dirhemlik bir hediye göndermiş, *"Senin şefaatin kabul etmiş olsaydım, Hucr'un faaliyetleri neticesinde Müslümanlar arasında büyük bir fitne kopar, savaşlar çıkardı. Sadece Hucr'un öldürülmesi, Müslümanlar arasında savaş çıkmasından daha hayırlıdır, diye düşündüm"* diyerek onun gönlünü almıştır. Muâviye'nin bu hareketi, Mâlik b. Hübeyre'ye kırılganlığını unutturmuştur.²⁶⁸

Muâviye'nin cellatları Hucr ve arkadaşlarına Hz. Ali'ye lanet etmelerini dikte etmiş, aksi takdirde Kûfelilerin şahadetlerine göre kanlarının helal olacağını ve idam edileceklerini bildirmişlerdir.²⁶⁹ Hucr ve altı arkadaşı, buna yanaşmayınca da idam edilmişlerdir.²⁷⁰ Hucr b. Adîyy, cellatlardan iki rekat namaz kılmasına izin

²⁶⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.256,262; Taberî, Cilt:5, s.272; İbn Asâkir, Cilt:8, s.23; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.79; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.231; Nüveyrî, Cilt:20, s.336.

²⁶⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.408; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.261; Taberî, Cilt:5, s.278, İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, ss.80-82; Nüveyrî, Cilt:20, s.339; Seyfullah Kara, "İslâm Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, s.154. Dîneverî, Mâlik ve Muâviye arasında yaşanan görüşmeyi aktarmakta, ancak para alışverişinden bahsetmemektedir. Bkz. Dîneverî, s.224.

²⁶⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.257, Taberî, Cilt:5, s.275; İbn Asâkir, Cilt:8, s.25; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.80; İbn Ebü'l-Hadîd, Cilt:1, s.1006; Nüveyrî, Cilt:20, s.337.

²⁷⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s. 262; Dîneverî, s.224; Ya'kûbî, Cilt:2, ss.140-141; Taberî, Cilt:5, s.277; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.81; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.135. İbnü'l-Cevzî Hucr'dan başka dört kişinin ismini verir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.235.

verilmesini istemiştir. Cellatlar müsade edince de namazı hızlıca kılarak, ölümden korktu denmemiş olsaydı namazı daha uzun kılacağını söylemiştir.²⁷¹

Kerim b. Afif el-Has‘amî ve Abdurrahman b. Hassan el-Anzî ise, Muâviye ile görüşmek istemişler, yapılan görüşmede Kerim b. Afif el-Has‘amî, eski fikirlerini terk ettiğini söylemiş, böylece Kûfe‘ye geri dönmek şartıyla serbest bırakılmıştır. O da Musul‘a yerleşmiştir.²⁷² Abdurrahman b. Hassan el-Anzî ise fikirlerinin değişmediğini, Muâviye‘nin kendisini mensup olduğu Rebîa kabilesinden hiç kimsenin Şam‘da bulunmadığı için öldürmeye cesaret ettiğini söylemiş ve onu Allah‘tan korkmaya çağırmıştır. Bu meydan okuma üzerine Muâviye onu geriye, Ziyâd‘a göndererek en çetin şekilde idam etmesini istenmiştir. Ziyâd da bu emre, Abdurrahman‘ı canlı canlı toprağa gömerek itaat etmiştir.²⁷³

Hucr ve arkadaşlarının idam edilmesi birçok sahabinin tepkisini çekmiş, özellikle Hz. Âişe, Hz. Hüseyin, Sa‘d b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, tabiinden Hasan Basrî gibi kimseler açıkça Muâviye‘yi tenkit etmişlerdir.²⁷⁴ Hatta Medine‘de ilimle uğraşarak hayatını sürdüren İbn Ömer‘in²⁷⁵ Muâviye‘nin Huçr‘u öldürdüğünü haber alınca uzun süre ağladığı, sarığını fırlatarak ağlaya ağlaya çarşıda dolaştığı

²⁷¹ İbn Sa‘d, Cilt:6, s.243; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.258; Taberî, Cilt:5, s.275; Mes‘ûdî, Cilt:3, s.13; İbn Asâkir, Cilt:8, s.25; İbnü‘l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.80; Sibt İbnü‘l-Cevzî, Cilt:7, s.233; İbnü‘l-Adîm, Cilt:5, s.2122; Nüveyrî, Cilt:20, s.337.

²⁷² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s. 258; Taberî, Cilt:5, s.276; İbn Asâkir, Cilt:8, s.26; İbnü‘l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.81; Nüveyrî, Cilt:20, s.338; M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe‘den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi”, **Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, s.45.

²⁷³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.258-259; Taberî, Cilt:5, s.277; İbn Asâkir, Cilt:8, s.27; İbnü‘l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.81; Nüveyrî, Cilt:20, s.338; İbn Kesîr, Cilt:8, s.56; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.135.

²⁷⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.201,263-268; Taberî, Cilt:5, ss.278-279; İbnü‘l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, ss.81-83; Nüveyrî, Cilt:20, s.340.

²⁷⁵ Abdullah b. Ömer Hz. Ali dönemi olaylarında tarafsız bir duruş sergilemiştir. Hatta Cemal ashâbına iştirak etmek isteyen kız kardeşi ve Hz. Peygamber‘in eşi olan Hz. Hafsa‘ya müsaade etmeyip engellediği nakledilmektedir. Taberî, Cilt:4, s.451; İbnü‘l-Cevzî, Cilt:5, s.81; İbnü‘l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.571; Sibt İbnü‘l-Cevzî, Cilt:6, s.136; Nüveyrî, Cilt:20, s.29; Günal, s.91. Ancak hayatının sonlarına doğru Hz. Ali‘yle beraber fitneye karşı mücadele etmemesi sebebiyle üzüntüsünü belirttiği de kaynaklarda yer almaktadır. İbn Sa‘d, Cilt:4, s.141; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.179; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.953; İbnü‘l-Esîr, **Üsdü‘l-Gâbe**, Cilt:3, s.306; İbnü‘l-Esîr, **Üsdü‘l-Gâbe**, Cilt:4, s.102; Nüveyrî, Cilt:19, s.393. Ayrıca bkz Ebû‘l-A‘lâ Mevdûdî, **Hilâfet ve Saltanat**, çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 2015, s.185.

rivayet edilmiştir.²⁷⁶ Hucr b. Adîyy'in oğulları Abdurrahman ve Ubeydullah da Hz. Ali taraftarı oldukları gerekçesiyle öldürülmüştür.²⁷⁷

Cemel Vak'ası'ndan sonra aktif siyasetten uzak duran Hz. Âişe Hucr b. Adîyy olayında müdahil olmuştur. Hz. Âişe, Hucr'un Şam'a gönderildiğini haber alınca Muâviye'ye Abdurrahman b. Hâris'le beraber bir mektup göndererek Hucr ve arkadaşlarını serbest bırakmasını istemiş, ancak Abdurrahman, Hucr'un öldürülmesinden sonra Muâviye'ye ulaşabilmiştir. Abdurrahman b. Hâris, Hucr ve arkadaşlarının öldürüldüğünü öğrendiğinde Muâviye'ye çıkmıştır.²⁷⁸

Muâviye hacca gidince Hz. Âişe ile görüşmek istemiş,²⁷⁹ ziyaret esnasında Hz. Âişe onu Hucr'u ve arkadaşlarını öldürdüğü için azarlamıştır. Muâviye ise onları aleyhlerine şahitlik yapanların ifadeleri üzerine, ümmet için faydalı olacağını düşündüğü için öldürdüğünü söyleyerek kendisini savunmuştur.²⁸⁰

Bu olayın Kûfe'de, Hz. Hasan'ın ölümü kadar etki yaptığı nakledilmektedir.²⁸¹ Kûfeliler'in Hucr'un öldürülmesine çok üzüldüğü, ancak Dîneverî'nin ifadelerinden bu üzüntünün, tepkisiz, kuru bir üzüntü boyutunda kaldığı anlaşılmaktadır.²⁸² Hodgson'a göre ise; *"Kûfeliler, haklı olarak bu hareketi kabile mensubu bir adamın izzetinin çiğnenmesi, ve belki de bir Müslümanın fert olarak doğrudan Allah'a karşı sorumluluğunun ihlal edilmesi olarak mütalaa etmişlerdir. Muâviye ise bunu, yine oldukça doğru olarak, İslâm cemaatinin bütünlüğünü korumak için gerekli bir adım olarak görmüştür."*²⁸³

²⁷⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.266; İbn Asâkir, Cilt:12, ss.227-229; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:1, s.697; İbnü'l-Adîm, Cilt:5, s.2127; İbn Kesîr, Cilt:8, s.60; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.136. Ayrıca bkz. Ahmet Turan Yüksel; "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, s.22.

²⁷⁷ Nebi Bozkurt, "Hucr b. Adîyy", **DİA**, Cilt:18, s.278.

²⁷⁸ İbn Sa'd, Cilt:6, s.243, Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, ss.264-265; Taberî, Cilt:5, ss.278-279; İbn Abdilberr, Cilt:1, s.329; İbn Asâkir, Cilt:12, s.218; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.82; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.236; İbnü'l-Adîm, Cilt:5, s.2110; Zehebî, Cilt:3, s.484; İbn Kesîr, Cilt:8, ss.58-59.

²⁷⁹ Belâzürî Hz. Âişe'nin görüşme izni vermediğini söyler. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.264. Anlaşılan Hz. Âişe önce tepki vererek görüşmek istememiş, ancak daha sonra görüşme gerçekleşmiştir.

²⁸⁰ Taberî, Cilt:5, ss.278-279; İbn Abdilberr, Cilt:1, ss.331-332; İbn Asâkir, Cilt:12, s.222, İbnü'l-Adîm, Cilt:5, s.2126; İbn Manzûr, Cilt:6, s.241; İbn Kesîr, Cilt:6, ss.252-253; Nebi Bozkurt, "Hucr b. Adîyy", **DİA**, Cilt:18, s.277. Ayrıca bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, ss.136-137

²⁸¹ Taberî, Cilt:5, s.279; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.82; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.237.

²⁸² Dîneverî, s.224.

²⁸³ Marshall G. S. Hodgson, **İslâm'ın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, trc. Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.161.

Hucr ve arkadaşlarının idam edilmesi Emevî iktidarının farklı düşünceler karşısındaki tutumları açısından da oldukça önemli bir gösterge olmuştur. Ciddi kışkırtmalara rağmen şiddete başvurmamış insanların idam edilmesi, Emevî idaresinin gücünü ispatlamak için girişilmiş baskı ve şiddet içeren bir olay olmuştur. Hz. Ömer döneminden bu yana yapmakta olduğu Kûfe kadılığına ek olarak, Ziyâd b. Ebîh tarafından Basra kadılığının da uhdesine verilmesiyle “*Kadı'l-Mısreyn*”²⁸⁴ olarak anılan Kadı Şüreyh’in cevaz vermemesine rağmen, hukuki olmayan bir kararla işlenen bu cinayet, uzun süredir Muâviye’yi destekleyen Yemenli kabileler arasında dahi tepki ile karşılanmıştır. Anlaşılan bu olay kamuoyunca hiçbir şekilde tasvip edilmemiş, özellikle de Hz. Ali’ye sempatisi olan Iraklılar ile tarafsızlığı tercih ederek Medine’de ikamet eden sahabiler ve onların çocukları arasında nefretle karşılanmıştır.²⁸⁵

Hucr b. Adîyy’in öldürülmesi Emevîlerin bekledikleri gibi yararına değil, zararına olmuştur. Bu olay muhalefeti beslemiş ve toplumdaki Emevî karşıtlığını arttırmıştır. İslâm âleminin hemen her yerinde yankıları hissedilmiştir. Muâviye’ye vermiş olduğu söze ömrü boyunca sadık kalan Hz. Hüseyin, Hucri’nin idam edilmesi üzerine Muâviye’ye bir mektup göndererek Ziyâd’ın Irak’ta yaptıklarını kınamış ve Muâviye’nin Hucri’u öldürmesini ağır bir şekilde eleştirmiştir.²⁸⁶ Emevî yönetimi aleyhine oluşan ciddi muhalefetin tetikleyicisi olduğu anlaşılan bu olaydan sonra Kûfeliler, hemen her fırsatta onlara baş kaldırmışlardır.²⁸⁷ Hz. Hüseyin’in hurucu başta olmak üzere, Tevvâbün hareketi, Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sekafî’nin isyanı ve Muhammed b. el-Eşas el-Kindî isyanı bu hareketler arasındadır.²⁸⁸

²⁸⁴ İbn Asâkir, Cilt:23, s.8; Zehebî, Cilt:4, s.101; Şükrü Özen, “Kadı Şüreyh”, *DİA*, Cilt:24, s.120.

²⁸⁵ Mehmet Çakırtaş, s.251.

²⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, Cilt:3, s.153.

²⁸⁷ Watt, Hucri’nin hareketini başarısız bir ayaklanma olarak değerlendirmektedir. Bkz. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Şa-To İlahiyat Yayınları, İstanbul, 2001, s.48. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî Hucri’nin Muâviye tarafından öldürülmesini makul karşılamakta ve Hucri’nin hareketini meşru halîfeye başkaldırı sadesinde değerlendirmektedir. Bkz. İbnü’l-Arabî, ss.219-220.

²⁸⁸ M. Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet:Hucri b. Adîyy Hareketi”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, s.48. Ayrıca bkz. Mehmet Çakırtaş, ss.116-143.

2.1.3. Veliaht Tayin Etmesi

Muâviye'nin en çok eleştirilen icraatlarından birisi olan oğlu Yezîd'i veliaht tayin etme çalışmalarına Mugîre b. Şu'be'nin tavsiyesi üzerine başladığı rivayet edilse de,²⁸⁹ Muâviye'nin bu düşüncesinin çok daha eskiye dayandığı söylenebilir. Hz. Osman halîfe olduğu zaman Ebû Süfyân, Ümeyye ailesini toplamış ve şöyle demiştir: *“Ey Benî Ümeyye, yönetim bize geçti. Artık aranızda top gibi çevirin, onu kimseye bırakmayın. Ancak çocuklarınıza miras olarak bırakın.”*²⁹⁰ Hz. Osman bu sözlerden hoşnut olmamış ve Ebû Süfyân'ı azarlamıştır.²⁹¹

Araplarda saltanat geleneğinin olmadığı bilinmektedir.²⁹² Ancak uzun yıllar Şam valiliği yapmış olan Muâviye'nin Bizans ve İran'daki veliahtlık uygulamalarından haberdar olması da gayet doğaldır. Ayrıca iktidarı elde edebilmek için her türlü yola başvurabileceğini gösteren birisinin, bu iktidarı kolayca başkasına devretmeyeceği de aşîkardır.²⁹³

Mugîre, Kûfe'de idarecilik anlamında yetersiz kaldığı gerekçesiyle, valilikten azledilerek yerine Said b. As'ın tayin edileceğini anlayınca Dımaşk'a giderek lobi çalışmalarına başlamıştır. Yezîd'le görüşerek ona Kureys'in ileri gelenlerinin vefat ettiğini, geriye kalanlar arasında görüşlerine en iyi itibar edilecek kişinin kendisi olduğunu, sünneti ve siyaseti iyi bilen başka kimse olmadığını, bu sebeple de babasının kendisini veliaht tayin etmesinin uygun olacağını söylemiştir. Yezîd, bu düşünceyi babasına aktarınca Muâviye, Mugîre'yi çağırılmış ve düşüncesini sormuştur. Mugîre de ona Osman'dan sonraki karışıkları ve yaşanan sıkıntıları anlatmış ve kendisinden sonra bir karışıklık çıkmaması için oğlu adına biat almasını teklif etmiştir. Bu konuda Kûfe halkının biatini kendisinin alabileceğini söyleyen Mugîre, Basralılar'ın biatini de Ziyâd'ın alabileceğini, başka bir yerden de itiraz

²⁸⁹ Taberî, Cilt:5, ss.301-302; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, ss.97-98. Bu iki kaynakta geçen rivayetleri Alman müsteşrik J. Wellhausen *“mahirane bir kompozisyon”* şeklinde nitelemektedir. Bkz. J. Wellhausen, **Arap Devleti ve Sükûtu**, trc. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, ss.68-69. Ayrıca bkz. İbn Asâkir, Cilt:60, ss.46-47; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.354; Nüveyrî, Cilt:20, s.348.

²⁹⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.12; Azimli, **H. Osman**, s.71; F. Betül Köse, s.148.

²⁹¹ Adem Apak, “Hz. Osman'ın Hilâfeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:7, Bursa, 1998, ss.494-495.

²⁹² Claude Cahen, **Türkler Nasıl Müslüman Oldular**, çev. T.Andaç-N.Üğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s.55.

²⁹³ Akyüz, s.153.

gelmeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Muâviye, Kûfe valiliğini Mugîre'nin uhdesinde bırakarak orada veliahtlık meselesi üzerinde çalışmasını emretmiştir.²⁹⁴ Zira bu meselenin toplum tarafından benimsenmesi veya benimsetilmesi Emevî hanedanlığının devamı yönünde atılmış en büyük adım olacaktır.²⁹⁵

Aslında Mugîre'nin bu görüşünde samimi olmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda Mugîre b. Şu'be'nin çevresine şöyle dediği nakledilir: *"Muâviye'nin ayağını çukura sokarak, Muhammed ümmeti içersinde öyle bir nifak çıkardım ki, ebediyyen birleşemeyecekler"*²⁹⁶ Ya'kûbî'de ise rivayet şöyle geçer: *"Muâviye'nin ayağını öyle bir çukura soktum ki, ancak kan dökülmeyle oradan çıkar"*²⁹⁷ Mugîre'nin böylece valilikten azledilmesi niyetine karşılık Muâviye'den intikam almak istediği anlaşılmaktadır.²⁹⁸

Muâviye, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmek için çeşitli görüşmeler yaparak fikir alışverişinde bulunmuştur. Öncelikle Basra valisi Ziyâd'a, Yezîd için biat almasını isteyen bir mektup göndermiştir. Ziyâd ise cevabi mektubunda, Yezîd'in bu makama uygun olmadığını söylediği rivayet edilir. Rivayetin devamında Ziyâd'ın, halife olabilecek Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer gibi değerli kimselerin olduğu, Yezîd'in de bu kişilerin ahlakı ile ahlaklanması gerektiğini vurguladığı belirtilir. Muâviye ise bu sözlerden doğal olarak hoşlanmamış ve Ziyâd'ı annesi Sümeyye ve babası Ebû Ubeyd'in nesebine iade etmekle tehdit etmiştir.²⁹⁹ Diğer bir rivayete göre ise Ziyâd, Yezîd'i son derece tembel, ihmalkar ve ava aşırı düşkün olarak nitelemiş ve bu alışkanlıklarından vazgeçinceye kadar bu hususta acele etmemesini ve düşünerek hareket etmesini söylemiş, Muâviye de ona hak vermiştir.³⁰⁰ Neticede Muâviye'nin bu fikrini uygulamaya koymak için Ziyâd'ın ölümünü beklemesi, Basra'nın kudretli valisi konumundaki bu kişinin muhalefetinden çekinmesi olarak yorumlanabilir. Hatta

²⁹⁴ Taberî, Cilt:5, ss.301-302; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, ss.97-98.

²⁹⁵ İrfan Aycan; "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1997, Cilt:36, Sayı:1, s.127.

²⁹⁶ İbn Asâkir, Cilt:65, s.410; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.98; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.354; İbn Manzûr, Cilt:28, s.27; Nüveyrî, Cilt:20, s.349; Süyûtî, Cilt:1, s.156.

²⁹⁷ Ya'kûbî, Cilt:2, s.128.

²⁹⁸ Wellhausen, Mugîre'nin art niyetli olarak, Muâviye'yi tuzağa düşürmek amacıyla böyle bir harekete giriştiğini savunur. Bkz. Wellhausen, **Arap Devleti**, s.67

²⁹⁹ Ya'kûbî, Cilt:2, s.128.

³⁰⁰ Taberî, Cilt:5, s.303; İbn Asâkir, Cilt:38, s.213; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.286; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.99; İbn Manzûr, Cilt:16, s.42.

Mugîre'nin ölümünden sonra Kûfe valiliğini de Ziyâd'a vermesi, onun gönlünü hoş etme amaçlı bir atama olarak görülebilir.

Yezîd'in ismini öne çıkarmadan Suriye'lilerle bu konuyu müzakere eden Muâviye, Bizans'a yapılan seferlerde yıldızı parlayan Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'in isminin ön plana çıkmasını görmezden gelmiştir.³⁰¹ Aynı maksatla yapılan bir istişare toplantısında hiç konuşmadığı için Muâviye'nin dikkatini çeken Ahnef b. Kays'a niye konuşmadığını sorunca, Ahnef'in verdiği cevap kamuoyunun fikrini belirtmesi açısından önemlidir: *“Doğru söylersek seni kızdırırız. Sana yalan söylersek Allah bize kızar. Sen, Yezîd'i bizden daha iyi tanırsın. Sen onun açığını, gizlisini, gecesini gündüzünü bilersin. Gerçekte Yezîd, toplum için halîfe olacak güçte ise, bizimle istişare etmene gerek yok, ancak bu şartlar kendisinde yoksa, ahirete göçüp gitmekte olduğun şu günlerde dünyayı ona teslim etme! Ancak biz yine de işittik ve itaat ettik deriz.”*³⁰² Aynı toplantıda Medineliler adına söz alan Muhammed b. Amr b. Hazm da Muâviye'ye *“Ey Müminlerin emiri! Yezîd malca zengin, nesep bakımından üstün. Ancak Allah, her idarecinin, idare ettiklerinden mesul olduğunu söyler. Allah'tan kork ve topluma tayin edeceğin kişiyi iyi düşün”* diyerek, fikrini beyan edince Muâviye, kızmış ve onu huzurundan kovmuştur.³⁰³

Muâviye bu süreçte, düşüncesinin önündeki en büyük engelin Yezîd'in kişiliğinden ve alışkanlıklarından kaynaklandığını fark etmiştir. Zira bu düşünceye muhalif olanlar, Yezîd'in ahlaksız olduğunu, ava ve şaraba düşkün olduğunu, maymunlarla oynamayı sevdiğini dile getirmişlerdir.³⁰⁴ Bunun üzerine Muâviye birtakım faaliyetlere girişerek Yezîd'in toplumdaki konumunu yükseltmek istemiştir.

³⁰¹ Akyüz, s.99.

³⁰² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:12, s.324; İbn Abdirabbih, Cilt:1, s.56; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.101; Nüveyrî, Cilt:20, s.354; İbn Kesîr, Cilt:8, ss.86-87; Akyüz, s.99; Mustafa Özkan, “Emevî İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklene Anlam ve Biatın Fonksiyonu”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008/1, Cilt:7, Sayı:13, s.122.

³⁰³ İbn Abdirabbih, Cilt:5, s.118; İbn Asâkir, Cilt:55, ss.5-6; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.100; İbn Manzûr, Cilt:16, ss.141-142; Nüveyrî, Cilt:20, s.353; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:2, s.206; Mehmet Ali Kapar, **Halîfeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s.56.

³⁰⁴ Akyüz, s.121; Ünal Kılıç, **Yezîd b. Muâviye**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1999, s.40. Aslında bu söylenenler onun bilmediği hususlar değildir. Ancak Muâviye yerine oğlunu vâli olarak bırakmak istediğinde başka bir seçeneği de yoktu. Kaynaklara göre çok evli olan Muâviye'nin, bu evliliklerinden kız ve erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Bunlardan Kureys'e mensup olan Fahite bt. Kurza b. Abdi Amr b. Nevfel b. Abdi Menaf isimli eşinden dünyaya gelen Abdullah isimli oğlu zihinsel özürlyüdü. İlk oğlu olduğu için künyesini aldığı Abdurrahman ise küçük yaşta vefat etmiştir. Bkz. Taberî, Cilt:5, s.329; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.124; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:8, s.98; İbn Kesîr, Cilt:8, s.155.

h. 49/m. 669 yılında İstanbul’u kuşatmak üzere gönderdiği orduda Yezîd’i komutan tayin etmesi bu amaca yönelik bir faaliyet olarak değerlendirilmiştir.³⁰⁵ Zira Muâviye daha önce oğlunu hiçbir sefere göndermediği gibi İstanbul kuşatması dışında bir sefere de göndermemiştir.³⁰⁶ Bu sefere Abdullah b. Ömer, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Zübeyr gibi sahabilerin de iştirak ettiği bilinmektedir.³⁰⁷ Muâviye’nin oğlunu bu sefer dönüşünde hac emiri olarak görevlendirmesi de aynı gayeye yönelik olarak değerlendirilmiştir.³⁰⁸

Abdullah b. Ömer, Hucr’un öldürülmesi olayında olduğu gibi, Yezîd’in veliahtlığı meselesinde de Muâviye’ye muhalefet etmiştir. Maymun ve köpeklerle oynayan, içki içen, fiske ve fücürü ortaya çıkmış birine biat etmenin caiz olmadığını belirtmiştir.³⁰⁹ Ayrıca o, veliahtlık meselesine, Yezîd’in kişiliği üzerinden itiraz etmekle kalmamış, halîfeliğin babadan oğula geçen bir saltanata dönüşmemesi hususunda da uyarılarını dile getirmiştir. Nitekim Muâviye’ye halîfeliğin, “*Hirakliyye*”, “*Kayseriyye*” veya “*Kisreviyye*” olmadığını söyleyerek, halîfeliğin sistem olarak bir dönemin hakim güçlerinden olan Bizans ve Sâsânî devletlerine benzemediğini ortaya koymak istemiştir.³¹⁰ Muâviye, Abdullah b. Ömer’e 100 bin dirhem göndermiş, Abdullah neden gönderildiğini bilmediği için, önce parayı kabul etmiş, sonra Muâviye Yezîd’e biat etmesini isteyince, dininin bu kadar ucuz olmadığını söyleyerek parayı geri vermiştir.³¹¹ İbn Ömer’in, bu olaydan daha önce, Ziyâd b. Ebîh’in Basra ve Kûfe’ye ek olarak Hicaz valiliğini istemesine, Muâviye’nin de bu isteği onaylamasına karşı çıktığı, Ziyâd’ın bu isteğinin gerçekleşmemesi için insanlarla birlikte dua ettiği de bilinmektedir.³¹²

³⁰⁵ Hakkı Dursun Yıldız, “Yezîd b. Muâviye”, **MEBİA**, Cilt:13, s.412.

³⁰⁶ İsmâil Yiğit, **Emevîler**, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s.37; Kılıç, ss.41-43.

³⁰⁷ Taberî, Cilt:5, s.232; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.254; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.57; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt:7, s.105; Nüveyrî, Cilt:20, s.368; İbn Kesîr, Cilt:8, s.36; Ahmet Turan Yüksel, “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, s.22; Ali Akbıyık, **Abdullah b. Abbâs Hayatı ve Şahsiyeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, s.36.

³⁰⁸ Yiğit, **Emevîler**, s.37; Kılıç, s.55.

³⁰⁹ Ya’kûbî, Cilt:2, s.138; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.147.

³¹⁰ Ahmet Turan Yüksel, “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, s.27.

³¹¹ Fesevî, Ebû Yusuf Ya’kub b. Süfyân b. Cüvvân (277/890). **el-Ma’rife ve’t-Târîh**, I-III, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Müessesetü’r-Risâle, **Beyrût, 1401/1981**, Cilt:1, s.492; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.99; Nüveyrî, Cilt:20, s.351.

³¹² Ahmet Turan Yüksel, “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.23-24. Abdullah b. Ömer’e Muâviye ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin

Hiz. Ali'ye karşı olması nedeniyle baba bir kardeşi Muhammed ile mücadele eden Abdurrahman b. Ebî Bekir de³¹³ veliahtlık meselesine çok sert tepki göstermiştir. Medine valisi Mervân b. Hakem Muâviye'den aldığı mektuba binaen bir konuşma yapmış ve; *"Müminlerin emiri sizin başınıza oğlunu halef bırakmayı düşünmektedir. Böyle yaparak Ebû Bekir ve Ömer'in sünnetini devam ettirmeyi istemektedir."* demiştir.³¹⁴Bunun üzerine Abdurrahman ayağa kalkarak; *"Ey Mervân! Vallahi sen de, Muâviye de yalan söylüyorsunuz. Siz yönetimi babadan oğula devretmek, saltanata çevirmek istiyorsunuz. Sizin yaptığınız Bizans'ın işine benziyor. Onlarda da kayserden sonra kayser gelir. Sizin ki de budur"* diyerek Yezîd'e biat etmemiştir.³¹⁵Orada bulunan Hiz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'de bu durumu reddetmişler, bu yüzden Mervân, Muâviye'ye, Medine halkının biata yanaşmadığını bildirmek zorunda kalmıştır.³¹⁶Mervân bu sert muhalefeti sebebiyle Abdurrahman'ı yakalayıp hapsedmek isteyince, Abdurrahman da Hiz. Âişe'nin evine sığınmıştır. Eve girmeye cesaret edemeyen Mervân, *"Bu ev o kimsenin evidir ki, onun hakkında 'Anne ve babasına öf be size benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni mi tekrar dirilmekle tehdit ediyorsunuz! Ana ve babası Allah'ın yardımına sığınarak, yazıklar olsun sana Allah'ın vaadi gerçektir dedikleri halde o bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir"*³¹⁷ meâlindeki ayet inmiştir" demiştir. Bunun üzerine Hiz. Âişe *"Sen yalan söylüyorsun. Hakkımızda yalnız bir ayet nazil olmuştur. O da benim masum olduğumu ilan ediyordu"* cevabını vermiştir.³¹⁸Muâviye Abdurrahman'ı ikna edebilmek için ona yüzbin dirhem

kıyası sorulduğunda şöyle söylediği nakledilir: "Onlar Muâviye'den daha hayırlı idiler. Ama Muâviye onlardan daha iyi idareciydi." Bkz. İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1418; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.154.

³¹³ Hiz. Âişe'nin ana-baba bir kardeşidir. Okçuluktaki kabiliyeti ve cesareti ile ün salan Abdurrahman, babasının Halîfeliği dönemindeki irtidad olaylarının bastırılmasında da faydalı olmuştur. Cemal Vakası'nda kardeşi Hiz. Âişe'nin safında yer almış ve Hiz. Ali'yi destekleyen diğerkardeşi, Mısır valisi Muhammed'in üzerine yürüyen Amr b. Âs'ın ordusunda yer almıştır. Bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.147.

³¹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.356; Süyûtî, Cilt:1, s.154.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.100; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, ss.356-357; Nüveyrî, Cilt:20, s.352; İbn Kesîr, Cilt:8, s.96; Mustafa Fayda, "Abdurrahman b. Ebî Bekir", **DİA**, Cilt:1, s.159; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.147.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.100; Nüveyrî, Cilt:20, s.352.

³¹⁷ Ahkaf 46/17.

³¹⁸ İbn Asâkir, Cilt:35, s.35; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, ss.299-300; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:3, s.462; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.357; İbn Manzûr, Cilt:14, s.283; İbn Kesîr, Cilt:8, s.96; Süyûtî, Cilt:1, ss.154-155; Sevde İla, **Hiz. Âişe ve Peygamber Sonrası Siyasî Hayattaki Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007, s.101.

göndermiş, ancak Abdurrahman; “*Dinimi dünyalık menfaat karşılığında satmam.*” diyerek reddetmiştir.³¹⁹

Muâviye, İbn Ömer gibi bu meseleye sert bir şekilde muhalefet eden Abdullah b. Zübeyr, Hüseyin b. Ali ve Abdurrahman b. Ebû Bekir’in itirazlarını gidermek için bizzat bin kişilik orduyla Hicaz’a gitmiş ve yapmaya çalışıldığının meşru olduğunu önceki uygulamalarla temellendirmeye çalışmıştır. Rivayete göre, yapmış olduğu konuşmada şu hususları ön plana çıkarmıştır: “*Ey insanlar! Resulullah’ın sağlığında yerine kimseyi bırakmadığını biliyorum. Hz. Peygamber’den sonra Müslümanlar halife olarak Ebû Bekir’i uygun gördüler. Onların biatları Kur’an ve sünnete uygundu. Ebû Bekir vefatından sonra Ömer’i tayin etti. Şüphesiz bu da Kur’an ve sünnete aykırı değildi. Ömer ise vefatından önce yeni halifeyi seçmeleri için altı kişiyi görevlendirdi. Anlaşıyor ki Ebû Bekir ve Ömer, Resulullah’ın yapmadığını yaptılar. Ömer ise Ebû Bekir’in yapmadığı şeyi yapmıştır. Bütün bu farklı uygulamalar, Müslümanların maslahatları için yapılmıştır. Ben de Müslümanlar sıkıntı yaşamasin ve faydalarına olsun diye yerime halife olarak Yezîd’i bırakmayı uygun gördüm.*”³²⁰ Bu yaklaşım muhaliflerin biatını sağlamayınca Muâviye, mescitte bir konuşma yapmaya karar vermiş ve yapacağı konuşmaya itiraz ederlerse başlarını uçurmak üzere her birisinin başına iki asker dikmiştir. Bu sayede halk bu kişilerin biat ettiğini zannederek Yezîd’e biat etmişlerdir.³²¹ Halbuki söz konusu kişilerin Yezîd’e biat etmedikleri kesindir. Muâviye’nin ölüm döşeginde iken, Yezîd’e yapmış olduğu vasiyet de bu durumu destekler niteliktedir. Muâviye vasiyetinde, Hicaz halkını gözetmesi, Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Ömer’e dikkat etmesi uyarısında bulunmuştur. Yine vasiyetinde İbn Ömer için, “*Kendisini dine vermiş, takva sahibi, ibadetle yanıp tutuşan bir kimsedir. O halîfelik iddiasına kalkışmayacaktır, onu ahireti ile baş başa bırakırsan o da dünya işlerinde seni serbest bırakır ve başka kimse kalmayınca sana biat eder*” sözleri de bu yargıyı destekler.³²²

³¹⁹ İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Gâbe**, Cilt:3, s.462; İbn Kesîr, Cilt:8, s.96; İbn Hacer, Cilt:4, s.276.

³²⁰ Taberî, Cilt:5, ss.301-305.

³²¹ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.103; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.148.

³²² Dineverî, ss.226-227; Taberî, Cilt:5, ss.322-323; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.120; İbn Kesîr, Cilt:8, s.123. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, ilginç bir şekilde, İbn Ömer’in Yezîd’e biat ettiğini ispat etmeye çalışır. Bkz. İbnü’l-Arabî, ss.222-224.

Aslında Mervân'ın da bu işten hoşlanmadığı rivayet edilir. Mervân Muâviye'nin niyetini öğrendiğinde Kinaneoğulları'na mensup olan dayılarından destek alarak, bizzat Şam'a gitmiş ve Muâviye'ye çocukları veliaht tayin etmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Mervân, bu işe kabilesinden daha uygun insanların olduğunu vurgulayarak, halîfeliğe olan isteğini izhar etmiştir. Aynı rivayete göre Muâviye, Mervân'ı ikinci veliahtı olarak ilan etme sözü vererek ikna etmiştir.³²³ Ne var ki bir süre sonra onu valilikten azleden Muâviye ikinci veliahtlık sözünü de tutmamıştır.

Emevî ailesinden başka bir tepki de Said b. Osman'dan gelmiştir. Said, Muâviye'ye gelerek kendisinin Yezîd'den üstün olduğunu, babasının ve annesinin de Yezîd'in anne ve babasından üstün olduğunu, dolayısıyla bu işin Yezîd'in değil, kendi hakkı olduğunu ifade etmiştir. Muâviye'nin, Hz. Osman'ın kendisine sağladığı nimetlere karşılık vermediğini belirtmiştir. Muâviye ise Hz. Osman'ın kendisinden üstün olduğunu, ancak Said'in annesinin, Yezîd'in annesinden üstün olamayacağını, Hz. Osman'ın kanını yerde bırakmayıp peşini aramasının da nimetlere karşılık olduğunu söyleyerek cevap vermiştir.³²⁴ Muâviye her ne kadar Said'e sert bir tepki vermiş olsa da onu muhalefete itmemiş, Horasan gibi merkeze uzak ve mesaisi yoğun bir yere vali tayin ederek hem gönlünü almış, hem de etkisizleştirmiştir.³²⁵

Ümeyyeoğulları'nın, Ziyâd b. Ebîh'in Ebû Süfyân'ın nesebine katılması hadisesinden ciddi bir rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştik. Bu olay ise tepkilerin artmasına neden olmuş ve Ümeyye kabilesi neredeyse yönetime muhalif duruma gelmiştir.³²⁶ Muâviye ise iktidarı boyunca kabilesinden faydalanmakla beraber, kilit noktaları daima elinde tutmuş, kabilesine Hac emirliği ve Hicaz valiliği gibi, sembolik görevler vererek kabile içi muhalefeti kontrol altında tutmayı başarmıştır. Bu sayede mensubu olduğu kabilenin, kendi karşısına alternatif bir güç olarak

³²³ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, ss.198-199; Mes'ûdî, Cilt:3, s.30.

³²⁴ Taberî, Cilt:5, s.305; İbn Asâkir, Cilt:8, s.231; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.104; İbn Kesîr, Cilt:8, s.85; Akyüz, s.73.

³²⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, **el-Maârif**, Cilt:1, ss.202,232; Taberî, Cilt:5, s.308; İbn Asâkir, Cilt:8, s.231; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, ss.287-289; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.104; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.120; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.187; İbn Kesîr, Cilt:8, s.85; Saim Yılmaz, **Emevîler'de Veliahtlık**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.45.

³²⁶ Akyüz, s.97.

çıkmasını engellemiştir.³²⁷ Muâviye bu politikayı ömrü boyunca sürdürmüş, gerek kabile içi, gerek kabileler arası çıkar çatışmalarında daima denge politikası izleyerek iktidarı boyunca sağlam bir merkezi otorite inşa edebilmeyi başarmıştır. Kendisinden sonra gelenler onun bu politikasını sürdürememiş ve genelde iktidarlara kalıcı olamamıştır. Bu konu çalışmamızın sınırlarını aşacağından bu kadarıyla yetinmek istiyoruz.³²⁸

Yezîd'in veliaht ilan edilmesine yönelik bir tepki de Mısır'da bulunan Abdullah b. Amr b. Âs'tan gelmiştir. Amr b. Âs 664 yılında, Ramazan bayramında ölünce Muâviye, Mısır'a kardeşi Utbe b. Ebî Süfyân'ı atamıştır. Utbe'nin de bir yıl içerisinde ölmesiyle, yerine Mısır halkının isteği üzerine, Abdullah b. Amr'ı atamıştır. Ancak Muâviye 667 yılında Abdullah'ı görevden almış ve bir daha da Amr'ın neslini Mısır'ın idaresinde söz sahibi yapmamıştır. Muâviye, valilerinin uzun süre aynı yerde görev yaparak merkezi otoriteye karşı güçlü bir konumda olmalarını engellemek istemiş ve bu siyasetinin karşılığında iktidarı boyunca güçlü bir merkezi otorite kurmayı başarmıştır.³²⁹ Bu süreçte, herhangi bir idari görevi olmamakla beraber, halkın üzerinde saygınlığı olduğu anlaşılan Abdullah b. Amr, Yezîd'e biat etmek istememiş, ancak şurta reisinin evinin yakılması tehdidi karşısında biat etmek zorunda kalmıştır.³³⁰

Yezîd'in yerine tahta çıkan oğlu II. Muâviye b. Yezîd, kısa süren halîfeliğinin³³¹ sonunda irad ettiği hutbede şunları söylemiştir: *“Ey insanlar! Ben zayıf birisi olmama rağmen sizin idarenizi yükledim. Sizi idare konusunda güçsüz kaldım. Sizin için Ebû Bekir'in halîfeliğe aday gösterdiği Ömer gibi birisini aradım, ancak bulamadım. Aralarından halîfenin seçileceği Ömer'in bıraktığı altı kişilik şura heyeti gibi kişiler aradım onları da bulamadım. Bu durumda sizler bu işe daha uygunsunuz. Sizin işinizi kendinize bırakıyorum. İstedığınız kişiyi kendiniz seçin.*

³²⁷ İrfan Aycan; “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-(750)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1999, Cilt:39, Sayı:1, s.148

³²⁸ Detaylı bir analiz için bkz. Adem Apak, **Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.

³²⁹ İrfan Aycan, “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-(750)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1999, Cilt:39, Sayı:1, ss.149-150.

³³⁰ Akyüz, s.190

³³¹ Farklı rivayetler olmakla beraber 40 gün kadar yönetimde kalmış olması muhtemeldir. Bkz. Adnan Demircan, “Muâviye b. Yezîd ve Halîfeliği”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1996, Sayı:2, s.125.

İşlerinizi düzeltecek birisini başınıza getirin.”³³² Belâzürî’de geçen rivayet biraz farklı olmakla birlikte, mana ortakdır: *“Ey insanlar! Eğer bu hilâfet işinde bir hayır varsa Ebû Süfyân oğulları ona ulaştılar. Yok eğer şer varsa uygun olanı onu terk etmektir. Allah’a yemin olsun ki dünyalık bir şeyle ahirete gitmek istemiyorum. Size Hassan b. Mâlik³³³ namaz kıldırın. Hilâfet işini aranızda istişare edin.*”³³⁴ İbn Sa’d’a göre ise namaz kıldırma işini Dahhak b. Kays’a vermiştir. Öldüğünde ise cenaze namazını Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân’ın kıldırmasını vasiyet etmiştir.³³⁵ Bu süreçte namazları Dahhak b. Kays’ın kıldırıldığı bilinen bir husustur.

Ya’kûbî diğerlerine göre oldukça uzun ve farklı bir rivayet aktarır: *“Ey insanlar! Biz sizinle siz de bizimle imtihan edilmektesiniz. Bizim hakkımızdaki hoşnutsuzluğunuzu ve tenkitlerinizi bilmiyor değiliz. Biliniz ki dedem Muâviye b. Ebî Süfyân bu işte, Resulullah’a akrabalıktan dolayı kendisinden evla, İslâm’da daha çok hak sahibi, önceki müslümanlardan, Müminlerin ilki, Resulullah’ın amcazadesi ve Peygamberlerin sonuncusundan geriye kalanların babası olan kimseyle mücadele etmiştir. Eceli gelinceye kadar bildiğiniz günahlarınızı yükledi, siz de ondan inkar etmeyeceğiniz şeyleri yüklediniz. O, ameline karşılık rehin olarak gitmiştir. Sonra babamı iktidara getirdi. O, iyi ahlak sahibi değildi. Hevasına göre davrandı; hatasını güzel gördü. Büyük ümit taşıyordu, ancak emelini gerçekleştiremedi, ömrü kafi gelmedi. Gücü azaldı ve müddeti sona erdi. O, çukurunda günahlarının rehini ve hatalarının esiri oldu.”* Ağlayarak şöyle devam etti: *“Bize en ağır gelen şey, ölümünün kötülüğünü ve vardığı sonun çirkinliğini bilmemizdir. Çünkü o, Resulullah’ın ehl-i beytini katletti; haramlığı mubah kıldı ve Kabe’yi yaktı. Bana gelince, ben başınıza getirildim. Ancak sizin yaptıklarınızı yüklenecek değilim. İşiniz sizindir. Vallahi eğer dünya hayırlı ise biz ondan nasibimizi aldık. Eğer şer ise Ebû Süfyân ailesinin payına düşen kendilerine yeter!”* Bu konuşmadan sonra Mervân b. Hakem, *“Bu işi aramızda Ömer’in hallettiği gibi hallet!”* dedi. Muâviye, *“Sizi hem hayatımda hem de ölümümde yönetmek istemem. Muâviye b. Yezîd ne zaman Ömer gibi oldu. Ömer’in adamları gibi adamlarım nerede!”* diye cevap verdi.³³⁶ Muâviye

³³² Taberî, Cilt:5, s.531-532; İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.32; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.226; Ebû’l-Fidâ, Cilt:1, s.193; Nüveyrî, Cilt:20, s.500, Ahmed Zeki Safvet, Cilt:2, ss.190-191.

³³³ Yezîd’in dayısı. Bkz. Nadir Özkuyumcu, “Hassân b. Mâlik”, **DİA**, Cilt:16, ss.397-398.

³³⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.358.

³³⁵ İbn Sa’d, Cilt:5, s.29.

³³⁶ Ya’kûbî, Cilt:2, ss.169-170.

b. Yezîd bu konuşmayı yaptıktan sonra evine kapanmış ve ölünceye kadar ibadetle meşgul olmuştur.

Konuyla ilgili bir rivayet de Makdisî'nin eserinde yer almaktadır. Ya'kûbî'nin aktarmış olduğu rivayeti büyük ölçüde tekrar eden Makdisî, bu rivayetin başına önemli bir ilavede bulunmuştur. Bu rivayete göre Kaderiyye mezhebine mensup olan Muâviye b. Yezîd, bu mezhebe bağlanmasına vesile olan hocası Amr el-Maksus'un, kendisine adaletle hükmedemiyorsa bu görevi bırakmasını söylemesi üzerine yukarıda zikredilen konuşmayı yaparak halîfelik görevinden ayrılmıştır.³³⁷

Tabi ki bu gibi rivayetlerin Emevî karşıtı dini ve siyasî gruplar tarafından uydurulmuş olabileceği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır.³³⁸ Nitekim Ya'kûbî'nin Abbâsî dönemi tarihçilerinden olduğu ve Şîî eğilimleri dolayısı ile bazı aktarımlarında tarafgir davrandığı malumdur. Abbâsîlerin ise Emevîler hakkındaki tavırlarına girişte değindiğimiz için burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Bununla beraber Muâviye b. Yezîd'in yerine veliaht bırakmaktan kesin bir şekilde kaçındığı, bu sorumluluğu ölümünden sonra da taşımak istemediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun, kendisinden önceki veliaht uygulamasını tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Yapılan tüm baskılara rağmen yerine bir veliaht bırakmaması da bu yargımızı destekler niteliktedir.³³⁹

İhsan Süreyya Sırma konuyla alakalı şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Muâviye b. Yezîd öyle bir inkılab yaptı ki, Müslümanlar bu inkılâba sahip olmasını bilselerdi, İslâm Devleti'nin durumu eski haline dönebilirdi. Çünkü Muâviye b. Yezîd, dedesi Muâviye b. Ebî Süfyan'ın ihdas ettiği ve babası Yezîd'in en şiddetli şekilde*

³³⁷ Makdisî, Cilt:6, ss.16-17; Saim Yılmaz, “Muâviye b. Yezîd'in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfelik'in Mervânîlere İntikali”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, s.194.

³³⁸ Yiğit, **Emevîler**, s.54. Wellhausen'e göre Muâviye b. Yezîd'in Halîfelikten çekilmesi ve bunun için ileri sürdüğü gerekçelere dair rivayetlerin hepsi, Emevî hanedanının daha eski kolu olan Süfyanîler'in daha genç kol olan Mervânîler tarafından haksız olarak Halîfelik mevkiinden atılmış olduğu gerçeğini karanlıkta bırakmak için nakledilmişlerdir. Bkz. Wellhausen, **Arap Devleti**, s.80. Ziyauddin Rayyis da Wellhausen'e yakın bir görüş serdetmekte ve konuyla alakalı rivayetlerin gerçeği yansıtmadığını iddia etmektedir. Ona göre II. Muâviye'nin hastalığı sebebiyle evinden çıkmaması ve bu yüzden kimseyle görüşmemesi bazıları tarafından Halîfelikten vazgeçme olarak değerlendirilmiştir. Rayyis, Ya'kûbî'de geçen rivayetin aklın yatabileceği türden olmadığını söylemekte ve bunun Şîîler veya Emevîler'in diğer düşmanları tarafından uydurulduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. Bkz. Ziyauddin Rayyis, **İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi**, trc. İbrahim Sarıms, Nehir Yayınları, İstanbul, 1995, s.189. Konuyla alakalı rivayetlerin karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Saim Yılmaz, “Muâviye b. Yezîd'in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfelik'in Mervânîlere İntikali”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.193-198.

³³⁹ İsmâil Hakkı Atçeken, “Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1998, s.423; Mehmet Ali Kapar, “Muâviye b. Yezîd”, **DİA**, Cilt:30, ss.335-336.

uygulamaya koyduğu saltanata son vermişti. Öyle ki ölümü yaklaşınca bir veliaht tayin etmesi için zorlandıysa da, o kimseyi tayin etmedi... Fakat Müslümanlar bundan yararlanamadılar ve devlet yine müteğallibe tarafından işgal edildi.”³⁴⁰

Muâviye b. Yezîd ve Ömer b. Abdülazîz, ellerinde imkan olmasına rağmen yerlerine veliaht bırakmayan iki Emevî halîfesidir. Bu iki halîfe İslâmî olmayan veraset usulünü kaldırmak istemişler, bu amaçla yerlerine veliaht tayin etmemişlerdir.³⁴¹

Tabiî döneminin meşhur alimi Hasan Basrî bu konuda Muâviye’yi valileri üzerinden eleştirmektedir. Süyûtî’de onun şöyle söylediği nakledilmektedir: “İki kişi Müslümanların arasına nifak soktu: Sıffîn’de Kuran sayfalarının mızraklara asılmasını ve bu işin hakemlere havale edilmesini Muâviye’ye telkin eden Amr b. Âs ve Yezîd’in veliahtlığını Muâviye’nin aklına sokan Mugîre b. Şu’be.”³⁴²

Ebû Bekir İbnü’l-Arabi, Muâviye’nin uygulamalarını genelde savunmakla beraber, Yezîd’i veliaht ilan etmesini eleştirmekte ve şöyle demektedir; “Muâviye, hilâfeti değil oğluna, akrabasından hiç kimseye has kılmamak ve şuraya bırakmak faziletini terk etmiştir.”³⁴³

Muâviye bu uygulaması sebebiyle ilk dönem İslâm tarihi müelliflerinin büyük bir kısmı tarafından yoğun biçimde eleştirilmiştir. Ancak İbn Haldûn’un yaklaşımı farklıdır. O, dönemin şartlarına göre bu işin Müslümanların hayrına olduğunu söylemiş ve devletin istikrarı için olması gereken bir uygulama olarak değerlendirmiştir. İbn Haldûn asabiyeti merkeze alarak bu konuyu şöyle değerlendirmiştir: “Yezîd’in fîskını bile bile onu veliaht seçmedi. Muâviye böyle bir şey yapmaz... Bu konuda imâm babasını veya oğlunu veliaht tayin etse bile itham olunamaz. Çünkü imâm sağlığında onları gözetme konusunda emin bir kişidir... imâm bütün bunlarda kötü niyet aranmasından uzaktır. Özellikle de bir yararın tercihi ve bir kötülüğün beklenmesi durumunda kötü niyet doğrudan ortadan kalkar... Benî Ümeyye Kureyş’in en kalabalığıdır. Güç sahipleri de onlardandır. Böylece Muâviye halîfeliğe daha ehliyetli sanılanları değil de oğlunu seçti... Muâviye hakkında bundan başkası düşünülemez. Onun adil kişiliği ve sahabi oluşu

³⁴⁰ İhsan Süreyya Sırma, **Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018, ss.66-67.

³⁴¹ İsmâil Hakkı Atçeken, “Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1998, s. 423.

³⁴² Süyûtî, Cilt:1, s.156.

³⁴³ İbnü’l-Arabi, s.228; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.149.

bundan başkasını düşünmemize mani olmaktadır.. Muâviye, Ümeyyeoğulları'nın iktidarın kendilerinden başkasına devredilmesine razı olmayacaklarından dolayı, Müslümanların birliğinin bozulmasından endişe ederek oğlu Yezîd'i halef seçti. Her ne kadar onun hakkında iyi düşünüyorlar ve bu konuda hiçbiri şüphe etmiyorsa da, şayet iktidarı başkasına devretseydi, ona karşı çıkarlardı. Muâviye hakkında başka türlü düşünülemez."³⁴⁴İbn Haldûn (1332-1406)'un yaşadığı dönem saltanattan başka bir sistemin düşünülmediği bir dönemdir. Kanaatimizce İbn Haldûn'un bu konudaki değerlendirmesi yaşadığı döneminin özelliğini yansıtmaktadır.

Nihayetinde Muâviye'nin, akıllı adımlarla, yavaş yavaş hedefine doğru ilerleme siyasetini dâhice uygulayarak başarıya ulaştığı anlaşılmaktadır. O, insanların Yezîd'e veliaht olarak biat etmesini sağlayabilmek için yaklaşık yedi yıl boyunca uğraşmıştır. Bu süre içerisinde her hac mevsiminde insanları Yezîd'e biata çağırması ve valilerini de sürece dâhil ederek uygun ortamı hazırlamak adına her yönden faaliyetlere girişmiştir. Yezîd'in herkesçe bilinen imajını düzeltebilmek için onu cihada göndermesi, yine itibarını yükseltebilmek için hac emirliğiyle görevlendirmesi ve Bizans seferinde komutanlık vazifesi vermesi, halkın gönlünü kazanmak, şair ve hatipleri tarafına çekmek gibi çeşitli sebeplerle bolca para dağıtması, çevre şehirlerden gelen heyetleri ikna etmek için görüşmeler tertip etmesi, onu hedefine ulaştıran hesaplı adımlar olmuştur. O, halîfeliği elde etme sürecinde olduğu gibi, oğlunun veliahtlığını gerçekleştirme sürecinde de usul usul hedefine ulaşmayı bilmiştir. Tabi ki bu pek de kolay olmamıştır. Görüldüğü gibi, toplumun her kesiminden bu konuda olumsuz tepkiler almıştır. Bu tepkilerde onun halîfeliği ele geçirmesi sürecinde yaşananların da etkili olduğu düşünülebilir. Onun halîfeliğini zaten gönülsüz olarak veya zorla kabul etmiş olan insanların, üstüne bir de olumsuz birçok özelliği bulunan Yezîd'i kabullenmesi kolay olmamıştır. Ancak tüm zorluklara rağmen o, hedefine ulaşmayı başarmıştır. Şüphesiz ki, bu başarısında Kelb

³⁴⁴ İbn Haldûn, s.581-583; Yiğit, **Emevîler**, s.143. Hodgson'da İbn Haldûn'un yaklaşımına benzer bir yorum yapmaktadır. Ona göre "Yezîd herhalde Suriyelilerin kabul etmeye hazır oldukları tek adamdı. Çünkü başka bir aileden gelecek bir kimse, beraberinde getireceği ailesi ve kabile bağlarıyla, Muâviye'nin kurmuş olduğu hassas kuvvetler dengesini bozabilirdi." Bkz. Hodgson, s.162.

kabilesinin rolü büyüktür. Onlar, yeğenleri olan Yezîd'in veliaht ilan edilme sürecinde yer almışlar, Muâviye'yi güçlü bir şekilde desteklemişlerdir.³⁴⁵

Muâviye'nin bu tasarrufuyla, halîfe tayininde kendi dönemine kadar geçerli olan istişare sistemi, saltanata dönüşmüştür. Bu dönemden itibaren devletin dini ve siyasî fonksiyonlarında önemli değişiklikler olmuştur. Emevî halifeleri, Ömer b. Abdülazîz haricinde, dini yetkileri devam etmesine rağmen, daha çok siyasî yetkilerini kullanan dünyevi iktidarlar haline gelmişlerdir.³⁴⁶ O zamana kadar biat eylemi, iktidarın sonucu değil sebebiydi. İktidar olmuş birisine biat edilmez, birisine biat edilerek iktidara getirilirdi.³⁴⁷ Bu nedenle insanlardan zorla biat alınması, biat kavramına yüklenen asıl anlamın ve işlevin de değişmesine neden olmuştur. Bu açılan kapı bir daha kapanmamış ve insanların gönüllü olup olmamasına bakılmaksızın, şekli olarak biatı gerçekleştirebilen iktidarlar meşru sayılmıştır.

Sabri Hizmetli konuyla alakalı şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Dünyanın krallıklar, feodal sistemler ve diktatör yöneticiler tarafından idare edildiği bir çağda, halkın özgür seçimine ve tayinine dayanan ‘halîfelik’ yönetimini ihdas etmeleri Müslümanlar için büyük bir başarıdır. Dünyanın en yeni düzenlerinden olan halîfelik saltanata dönüşmeden yaşasaydı çok büyük hizmetler gerçekleştirilebilirdi.”*³⁴⁸

Muâviye ile başlayan hilâfetin saltanat sistemiyle belirlenmesi süreci 3 Mart 1924'te hilâfetin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

2.1.4. Hz. Ali'yi Kötülemesi

Hz. Ali ve Muâviye arasında birbirini lanetleme uygulamasının iki tarafın sağlığında başladığı rivayet edilmektedir. Tahkim kararlarını ve o kararların açıklanması sırasında olan olayları haber alan Hz. Ali, o günün sabah namazından başlayarak kunutta Muâviye ile birlikte Amr b. Âs, Ebû'l-Aver es-Sülemi, Abdurrahman b. Hâlid, Habib b. Mesleme, Velîd b. Ukbe ve Dahhak b. Kays'a lanet

³⁴⁵ Hasan Yaşaroğlu, “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, s.2220

³⁴⁶ Ali Aksu, “Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, s.64.

³⁴⁷ Ali Aksu, “Asr-ı Saâdet Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:2001, Cilt:5, Sayı:2, s.217.

³⁴⁸ Sabri Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halîfeler Dönemi Olayları Sonuçları ve Etkileri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, Cilt:39, Sayı:1, s.29.

okumuştur. Muâviye ise bu durumdan haberdar olunca kunutta Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs, Mâlik el-Eşter en-Nehaî, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e lanet okumuştur.³⁴⁹

Minkarî'nin rivayetine göre Hz. Ali'nin lanet ettiği isimlere Ebû Musa el-Eş'arî'de dâhildir. Ancak Ebû'l-Aver es-Sülemi'nin ismi geçmez. Muâviye'nin lanet ettiği isimler arasında ise Mâlik el-Eşter en-Nehaî yerine Kays b. Sa'd'ın ismi geçmektedir.³⁵⁰ Mes'ûdî Hz. Ali'nin tahkim olayından sonra kunut okuduğuna ya da lanet olayına işaret etmemektedir.³⁵¹ İbn Kesîr de bu uygulamayla ilgili rivayetleri aktarmakla beraber, sahîh bulmadığını da belirtmiştir.³⁵² Hz. Ali'nin savaştığı kişileri tekfir etmediği, esirleri serbest bıraktığı, mallarını ganimet olarak almadığı dikkate alındığında İbn Kesîr'in yaklaşımının doğru olduğu düşünülebilir.

Muâviye, taraftarlarının Hz. Ali'ye karşı kinini canlı tutabilmek için her fırsatta Hz. Ali hakkında hakaret ve küfür içerikli konuşmalar yapmıştır. Bu uygulamaya Hz. Ali'nin vefatından sonra da devam edilmiş, Muâviye ve valileri kürsü ve minberlerden Hz. Ali ve afradı hakkında ağır ifadeler kullanmaya devam etmişlerdir.

Hz. Hasan, Muâviye ile yaptığı anlaşmaya Hz. Ali'ye sövülmemesi şartını koymak istemiş, ancak Muâviye buna yanaşmamıştır. Hz. Hasan en azından kendi yanındayken böyle bir şey yapılmamasını istemiş, Muâviye de bu şartı kabul etmiştir.³⁵³ Anlaşmaya böyle bir madde koyulmak istendiğine göre Muâviye'nin bu uygulamaya daha önce başlamış olduğu anlaşılmaktadır. İsfahânî bu şartın Hz. Ali'nin sadece iyilikle yadedilmesi şeklinde olduğunu nakleder.³⁵⁴ Ancak İbnü'l-Esîr'in belirttiği gibi Muâviye bu şarta katiyyen uymamıştır.³⁵⁵ Bu anlaşmadan bir süre sonra Mescid-i Nebvî'de insanlara hitap eden Muâviye, Hz. Ali hakkında ağır sözler söyleyerek onun Hz. Osman'ın öldürülmesinden sorumlu olduğunu

³⁴⁹ Taberî, Cilt:5, s.71; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.684; İbn Kesîr, Cilt:7, ss.314-315; Nüveyrî, Cilt:20, s.160; Demircan, **H. Ali Dönemi**, s.250.

³⁵⁰ Minkarî, s.552.

³⁵¹ Mes'ûdî, Cilt:2, ss.306-307.

³⁵² İbn Kesîr, Cilt:7, s.315.

³⁵³ İbn Asâkir, Cilt:13, s.264; Taberî, Cilt:5, s.160; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.6; İbn Manzûr, Cilt:7, s.34; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.183; Zehebî, Cilt:3, s.264; İbn Kesîr, Cilt:8, s.17.

³⁵⁴ İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kureşî (357/967), **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn**, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Maârif, Beyrût, trz., ss.18,75.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.6. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Kapar, "Hz. Hasan'ın Halîfeliği ve Hasan-Muâviye Andlaşması", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1997, Sayı:7, s.67-80

belirtmiştir. O sırada mescitte olan Hz. Hasan bu ithama ve hakarete dayanamayarak kalkmış onun bu ithamlarını reddetmiştir.³⁵⁶

Sa'd b. Ebî Vakkâs bu konuyla ilgili hatırasını naklederken Muâviye'nin kendisine Hz. Ali'ye sövmesini emrettiğinde karşı geldiğini anlatmış ve üç şeyi hatırladığı müddetçe bunu yapmayacağını söyleyerek bu sebepleri sıralamıştır. Bu sebeplerin birincisi Tebük Gazvesi'ne gidilirken Hz. Ali'nin taltif edildiği hadis,³⁵⁷ ikincisi Hayber günü Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında söyledikleri,³⁵⁸ üçüncüsü ise mübahale³⁵⁹ ayetidir.³⁶⁰

Muâviye, Medinelilerle konuştuğu bir anda Hz. Ali'den bahsedip onu eleştirmiş, bunun üzerine Ebû'd-Derdâ: *"Sen yalan söylüyorsun. O, bahsettiğin gibi birisi değildir"* diyerek çıkmıştır. Yezîd babasının ses çıkarmamasına şaşırması ve hayretini ifade etmiştir. Muâviye de: *"Bu kişi, duydukları yalanı kesinlikle reddeceklerine dair Allah'a söz vermiş bir toplumun üyesidir."* diyerek Yezîd'e bu davranışını açıklamaya çalışmıştır.³⁶¹

Ebû Eyyûb el-Ensârî de Şam'da sürekli Hz. Ali'ye hakaret edilmesinden rahatsız olarak Muâviye'den bu olaya engel olmasını istemiştir. Muâviye bunu yapamayacağını söyleyince de, Hz. Ali'ye hakaret edilen bir yerde duramayacağını ifade ederek sahil taraflarına yerleşmiş ve 669'da, İstanbul seferi sırasında vefat edinceye kadar da orada kalmıştır.³⁶² Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin namazları müstehap olan vakitlerinde kıldırmayan Medine Valisi Mervân b. Hakem'e de muhalefet ettiği

³⁵⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.113.

³⁵⁷ *"Sen benim için, Musa'ya nispetle Harun gibisin. Şöyle ki, benden sonra peygamber gelmeyecektir."* Bkz. İbn-i Hişâm, Cilt:2, s.520; İbn Sa'd, Cilt:3, ss.16-17; Ahmed b. Hanbel, Cilt:3, ss.84,114,146,155,160; Buhârî, Cilt:6, s.3; Müslim, Cilt:4, ss.1870-1871; İbn Mâce, Cilt:1, s.45; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1097; İbnü'l-Cevzi, Cilt:5, s.66; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:4, s.87; Nüveyrî, Cilt:20, s.3; Zehebî, Cilt:1, s.361; Zehebî, Cilt:7, s.362; Zehebî, Cilt:14, s.210; İbn Kesîr, Cilt:5, s.11; İbn Kesîr, Cilt:7, ss.347,375; İbn Hacer, Cilt:4, s.464; Süyutî, s.131.

³⁵⁸ *"Yarın sancağı öyle birisine vereceğim ki; o, Allah ve Resulünü sever, Allah ve Resulü de onu sever."* Bkz. İbn Hişâm, Cilt:2, s.334; İbn Sa'd, Cilt:2, ss.84,85; Ahmed b. Hanbel, Cilt:3, s.160; Buhârî, Cilt:4, s.54; Müslim, Cilt:4, s.1871; Tirmizî, Cilt:5, s.638.

³⁵⁹ *"Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım."* Âl-i İmrân 3/61.

³⁶⁰ Mes'ûdî, Cilt:3, s.20; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:4, s.87; İbn Kesîr, Cilt:7, s.376; İbn Hacer, Cilt:4, s.468; Gülgün Uyar, **Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evladı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.88.

³⁶¹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.116; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:8, s.78; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.158

³⁶² M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", **İSTEM**, Sayı:8, Konya, 2006, s.92.

bilinmektedir. O, sünnete uyduğu takdirde kendisine uyacağını, aksi takdirde ona uymayacağını Mervân'ın yüzüne karşı söylemekten çekinmemiştir. Bir ara Ebû Eyyûb'u Hz. Peygamber'in kabrine başını dayamış olduğu halde ağlarken gören Mervân, bu yaptığının yanlış olduğunu ve sünnete aykırı olduğunu söyleyince Ebû Eyyûb, *"Ben bu mezar taşına değil Resulullah'a geldim. Onun, 'Din işlerini ehliyetli kimseler üstlendiği zaman kaygılanmayın. Ancak ehil olmayanlar başa geçince ne kadar ağlasanız yeridir' dediğini duymuştum"* şeklinde cevap vermiştir.³⁶³

Muâviye özellikle Şia'nın merkezi konumunda olan Kûfe'de bu uygulamaya önem vermiştir. Onun Hz. Hasan'dan hilâfeti devralmasıyla birlikte Kûfe'de yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte hemen her yerde olduğu gibi burada da halkın çoğunluğu, Hâricîler dışında, yeni yönetime mesafeli durmakla beraber, hemen muhalefete başlamamış, yönetimin icraatlarını beklemişlerdir. Dahası Kûfeliler'in ekserisi, Emevîler'den hazetmemelerine rağmen, Hâricîler'e karşı yürüttükleri mücadelede destek olmuşlardır. Hz. Hasan'ın halîfeliği Muâviye'ye teslim etmesinden sonra, Hz. Ali taraftarı olarak tanınan topluluk da Emevîlerin karşısında yer almayıp Muâviye'ye biat etmişlerdir. Bu duruma rağmen Muâviye, Hz. Ali'nin merkezi olarak bilinen ve aynı zamanda Hz. Osman'ın öldürülmesi sürecine iştirak eden yaklaşık ikibin kişilik grubun burada ikamet etmesi sebebiyle Kûfe'ye güvenmemiştir. Kimin gerçekten yönetimini desteklediğini, kimin ise muhalif olduğunu, dolayısıyla Kûfeliler'e ne kadar güvenebileceğini öğrenmek istemiştir. Bu sebeple o, Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali olarak tayin ettiğinde onu çağırarak şöyle demiştir: *"...Sürekli olarak Ali'ye hakaret edecek ve her fırsatta onu kötüleceksin. Osman'a da rahmet okuyup istiğfar dileyeceksin. Ali taraftarlarının ayıplarını her fırsatta dile getirip onları yanına yaklaştırmazken, Osman taraftarlarını koruyup her fırsatta gözeteceksin."*³⁶⁴ Aynı rivayete göre Mugîre yedi sene birkaç ay süreyle bu görevi sürdürmüş, Kûfe'de iyi bir yönetim sergilemiş ancak Hz. Ali'ye hakaret etme ve Hz. Osman'ı övme uygulamasından vazgeçmemiştir. Mugîre'nin bu siyaseti, Hucr b. Adîyy başta olmak üzere Hz. Ali taraftarlarının tepkisini çekmekte gecikmemiştir.

³⁶³ Ahmed b. Hanbel, Cilt:38, s.558; İbn Asâkir, Cilt:57, s.249; İbn Manzûr, Cilt:24, s.182; Bkz. Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", **DİA**, Cilt:10, s.124.

³⁶⁴ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.243; Taberî, Cilt:5, s.253; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.241; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.69; Nüveyrî, Cilt:20, s.330; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:2, s.184; M. Mahfuz Söylemez, "Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi ", **Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, s.31-32.

Hucr'un yönetime muhalif olmasında başka sebepler de sayılabilmekle birlikte temel sebebi Mugîre'nin başlattığı, ardından Ziyâd b. Ebîh'in devam ettirdiği bu hakaret politikasıdır. Muâviye'nin emriyle, Mugîre tarafından Kûfe'de başlatılan bu uygulama neredeyse bütün klasik kaynaklarda yer almaktadır.

Muâviye'nin kendi iktidarının meşruiyetini sağlamlaştırmak için Hz. Osman'ı rahmetle, Hz. Ali'yi ise lanetle anmayı ilke edindiği anlaşılmaktadır.³⁶⁵ Onun döneminde başlayan bu uygulama, zaman ve mekana göre farklılıklar göstererek devam etmiş³⁶⁶ ve Ümeyye ailesinin tüm baskı ve zorlamalarına rağmen, Ömer b. Abdülazîz'in emriyle kaldırılmış ve hutbelerin sonunda Nahl suresi 90. Ayeti okunmaya başlanmıştır.³⁶⁷

2.1.5. Taraftar Toplama Gayreti

Muâviye'nin ikna kabiliyetinin boyutlarını şu ana kadar anlatılanlardan tahmin edebiliriz. O gerektiğinde çeşitli vaatlerle insanları safına çekmeyi başarmıştır. Bu vaatlerin başında daha çok para veya makam vaadi gelmektedir.³⁶⁸ O, zaman zaman önemli isimleri yanına çekmek, Hz. Ali'nin gücünü parçalayabilmek ve taraftarlarının en azından şevkini kırabilmek amacıyla birtakım yollara başvurmuştur.

Muâviye'nin insanları kendi etrafında toplama çabalarının başarılı olduğu kişilerden birisi ve belki de en önemlisi Amr b. Âs'tır. Hz. Ömer döneminde Mısır valisi olan Amr, Hz. Osman tarafından azledilince oğulları ile birlikte Filistin bölgesine yerleşmiştir. Amr'ın burada insanları Halife Osman'a karşı isyana teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Zira Amr b. Âs'ın, Hz. Osman'ın öldürüldüğünü haber

³⁶⁵ Akyüz, s.147.

³⁶⁶ H. Lammens bu uygulamaya Mervânilerden önce rastlanılmadığını söylemektedir. Oysa bu uygulamayı Muâviye'nin resmi politika olarak benimsediği açıktır. Bkz. Lammens, "Muâviye", **MEBİA**, Cilt:8, s.440. Ö. Nasuhi Bilmen de Muâviye'nin Müslüman ve sahabi olması nedeniye böyle bir uygulama yapmayacağını söyler. Bkz. Ö. Nasuhi Bilmen, **Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, Hisar Yayınları, İstanbul, trz., ss.78-86.

³⁶⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:4, ss.98-99; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.201; Nüveyrî, Cilt:21, s.358; Süyûtî, s.182; Bâ Mahrame, Cilt:2, s.78; Azimli, **H. Ali**, s.143.

³⁶⁸ Hasan Yaşaroğlu, "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, s.2219.

aldığında açık bir şekilde sevincini insanlarla paylaştığı bilinmektedir.³⁶⁹ Hatta onun; *“Ben Abdullah’ın babasıyım. Siba Vadisinde olduğum halde Osman’ı ben öldürdüm.”* dediği nakledilir.³⁷⁰

Amr yeni halîfeden bir süre görev beklemiştir. Ancak Amr hakkında müspet bir görüşü olmayan Hz. Ali oralı olmamıştır. Cemel Savaşı sonucunda Talha ve Zübeyr’in ölümü üzerine Amr’ın çalışabileceği Muâviye’den başka kimse kalmamıştır. Muâviye gelişen şartları iyi kavramış ve Amr’ı kendi safına çekebilmek için Mısır valiliği sözünü vermiştir. Amr, oğulları Abdullah ve Muhammed’e danışınca Abdullah *“Kanaatimce Resulullah senden razı olduğu halde vefat etti. Ondan sonraki iki halîfe de senden razıydı. Osman öldürüldüğü zaman sen hazır değildin. Sen evinde karar kıl, sen halîfe yapılacak değilsin. Ömrünün sonunda kıymetsiz bir dünya menfaati için de Muâviye’nin maiyetinde olmayı arzu etme. Zira bununla bedbaht olursun.”*³⁷¹ diyerek babasına düşüncesini açıklamıştır. Muhammed ise babasına *“Sen Kureyş’in bir büyüğüsün ve liderisin. Bu işin dışında olduğun halde bu işi ıskalarsan senin konumun küçülür. Hak Şam ehlindedir. Onlarla beraber Osman’ın kanının davacısı ol.”*³⁷² şeklinde tavsiyede bulunmuştur. Amr b. Âs oğullarına dönerek *“Ey Abdullah! Sen bana dinim için hayırlı olanı söyledin. Sen ey Muhammed! Bana dünyam için hayırlı olanı tavsiye ettin. Ben bunları düşüneceğim.”*³⁷³ demiş ve bazı istişarelerde bulunduktan sonra Muâviye’ye katılmaya karar vermiştir. Muâviye bu sayede amacına ulaşmıştır. Hz. Osman’ın öldürülmesi için çalıştığını saklamayan Amr, böylece Hz. Osman’ın kanını dava ettiğini iddia eden Muâviye’ye katılmıştır. Hatta Muâviye’ye katılmak için Filistin’den Şam’a doğru giderken yolda Hz. Osman için kadınlar gibi ağlayarak ağıtlar yaktığı³⁷⁴ bilinmektedir. Hz. Ali, Amr’ın Mısır’a vali olması koşuluyla

³⁶⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.283; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.579; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.533; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, ss.81-82; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:7, s.35; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:2, s.27; Azimli, **H. Osman**, s.193.

³⁷⁰ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.628; Nüveyrî, Cilt:20, s.239; Azimli, **H. Ali**, s.115.

³⁷¹ Minkarî, s.34; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, s.116; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.285; İbn Asâkir, Cilt:46, s.66; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2 s.628; İbn Manzûr, Cilt:19, ss.244-245.

³⁷² Minkarî, s.34; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, s.116; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.285; İbn Asâkir, Cilt:46, s.66; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2 s.628; İbn Manzûr, Cilt:19, ss.244-245.

³⁷³ Minkarî, s.35; İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, s.116; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.285; İbn Asâkir, Cilt:46, s.66; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2 s.628; İbn Manzûr, Cilt:19, ss.244-245.

³⁷⁴ Taberî, Cilt:4, s.559; İbn Asâkir, Cilt:55, s.28; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2 s.627; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.193; İbn Manzûr, Cilt:23, s.149; Nüveyrî, Cilt:20, s.240; Azimli, **H. Ali**, s.115.

Muâviye'ye katıldığını öğrendiğinde 'ebter oğlu ebter' diye söylenmiş³⁷⁵ ve bir mektup göndererek Amr'ı ağır bir dille eleştirmiştir: *"Dinini, günahı açık olan ve örtüsü açılmış bir adamın dünyasına tabi kıldın. Meclisinde seçkin olanı ayıplar, yumuşak huylu olanı ortaklığıyla sefih yapar. Onun izinden gittin. Köpeğin aslana tabi olup pençelerine sığındığı ve kendisine avının artığının atılmasını beklediği gibi onun artığını istedin. Dünyanı ve ahiretini kaybettin. Eğer doğruyu kabul etseydin istediğine nail olurdun. Allah bana, sana ve Ebû Süfyan'ın oğluna karşı imkan verirse, size yaptıklarınızın cezasını vereceğim. Eğer bunu yapmama imkan vermeyip kalırsanız, önünüzde sizin için kötülük vardır."*³⁷⁶

Benzer bir tavrı Amr b. Âs'ın amcasının oğlu da sergilemiştir. Minkarî'de ismi zikredilmeyen genç amcazadesi Amr'a; *"Sen dinini dünya karşılığında sattın. Bu sebeple kulların en kötüsüsün."* diyerek tepki vermiştir.³⁷⁷ Amr, Sıffin Savaşı'nda Suriye askerleri yenilmek üzereyken, Muâviye'ye Kur'an sahifelerini mızraklara taktırmasını ve her iki tarafı da Kur'an'ın hükmünü kabule çağırmasını telkin etmiştir. Belki de bu sayede savaşın ve tarihin seyrini değiştirmiştir.³⁷⁸ Mısır'da hüküm sürebilmek için her şeyi yapan Amr, orada üç yıl kadar hüküm sürebilmiştir. Onun ölürken şöyle dediği rivayet edilir: *"Allah'ım emrettiklerini yapmadık, nehyettiklerini ise işledik"*³⁷⁹ Amr b. Âs 662'de vefat ederken oğlu Abdullah'a hayatını cahiliyye, Hz. Peygamber dönemi ve Hz. Peygamber sonrası siyasî olaylara karıştığı dönem olmak üzere üç döneme ayırdığını söylemiş, bunlardan son dönem için üzüntüsünü izhar etmiş ve ağlamıştır.³⁸⁰

Amr'ın oğlu Abdullah'ın tavrı bir hayli ilgi çekicidir. Sıffin Savaşı'na katılması için babasının ısrar etmesi üzerine Muâviye'nin yanında yer almış, fakat fiilen savaşmamıştır. Ammâr b. Yâsir'in ölümünden sonra, onu öldürdüğünü iddia eden iki kişi, Muâviye'nin huzurunda tartışırken Abdullah söze karışmış ve bunun öğünülecek bir yanı olmadığını, çünkü Ammâr'ın asi bir topluluk (el-fietü'l-bâğiye)

³⁷⁵ İbn Sa'd, Cilt:4, s.254; İbn Manzûr, Cilt:23, s.148. Kevser suresinin Amr'ın babası Âs b. Vâil hakkında nazil olduğu rivayet edilir. Bkz. İbn Hişâm, Cilt:1, s.393.

³⁷⁶ İbn Ebû'l-Hadid, Cilt:1, s.4563;

³⁷⁷ Minkarî, ss.41-43; Akbulut, s.175.

³⁷⁸ Ahmet Önkâl; "Amr b. Âs", **DİA**, Cilt:3, s.80.

³⁷⁹ İbn Sa'd, Cilt:4, s.196; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, ss.279-280; Mes'ûdî, Cilt:3, s.26; İbn Asâkir, Cilt:46, ss.196,199; İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.39-40; İbn Manzûr, Cilt:19, ss.253,254; Zehebî, Cilt:3, s.75; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.132. Ayrıca bkz. Ya'kûbî, Cilt:2, s.130.

³⁸⁰ İbn Sa'd, Cilt:4, s.196; Günel, s.202.

tarafından öldürüleceğini bizzat Hz. Peygamber'den duyduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Muâviye, “Öyleyse sen aramızda ne arıyorsun?” diye sormuş, o da babasının evvelce kendisini Hz. Peygamber'e şikayet ettiğini, Hz. Peygamber'in, “Hayatta olduğun müddetçe babana itaat et, sakın ona karşı gelme” dediğini, bu sebeple savaşa katıldığını ve fakat savaşmadığını söylemiştir.³⁸¹ Abdullah b. Amr, hayatının son yıllarında, Sıffin'de bulunmuş olmaktan dolayı büyük bir pişmanlık yaşadığını beyan etmiş ve “Keşke on yıl önce ölseydim!” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Ayrıca Müslümanlar arasındaki savaşlara fiilen katıldığından dolayı babasını tenkit etmiştir.³⁸²

Bu anlamda Muâviye'yi en çok uğraştıran kişilerden birisi Kays b. Sa'd b. Ubâde'dir. Kays, Ensarın ileri gelenlerindendir. Bazı gazvelerde Hz. Peygamber'in sancaktarlığını yapmıştır. Hz. Peygamber'in yanında emirin huzurundaki şurtanın mevkiinde olduğu ve kendisine zekat mallarını koruma görevinin de verildiği rivayet edilir. Zeki birisi olduğu için Arapların dâhilerinden kabul edilir.³⁸³

Hz. Ali göreve geldiği zaman, Kays'ı Mısır'a tayin etmiştir. Muâviye, Mısır'ın jeostratejik ve jeopolitik yönden büyük öneme sahip olduğunun bilincindeydi ve Mısır'da askerî ve siyasî dehasını defalarca ispat etmiş, Kays gibi dirayetli bir valinin bulunması onu korkutuyordu. Bu durum, Muâviye'nin hedeflerinin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu sebeple o, Kays'a mektup yazarak, onu tarafına çekmeye çalışmıştır. Muâviye mektubunla şöyle diyordu: “Allah'ın selamı üzerine olsun. Sizler Hz. Osman'ın birine kamçı vurmasını, birine hakaret etmesini, birini sefere çıkarmasını, genç birisini vali tayin etmesini uygun görmeyip ona karşı çıktınız. Bütün bunlara rağmen onun kanının helal olmadığını biliyorsunuz. Bunun için sizler büyük bir günah işleyip, ağır bir yük yüklendiniz. Ey Kays! Senin Osman üzerine gönderilen adamlardan olduğunu biliyorum. Bu yüzden

³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, Cilt:11, s.43; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:1, s.168; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, ss.312-313.

³⁸² İbn Sa'd, Cilt:4, s.201; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.958; Zehebî, Cilt:3, s.92; Ayrıca bkz. Mevdûdî, s.185; M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, **DİA**, Cilt:1, s.85.

³⁸³ İbn Habîb, s.184; İbn Abdilberr, Cilt:3, s.1289; İbn Asâkir, Cilt:49, s.403; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:4, s.404; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:5, s.238; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.175; İbn Kesîr, Cilt:5, s.359; İbn Tağrîberdî, Cilt:1, s.38; Abdülhalık Bakır, “Kays b. Sa'd”, **DİA**, Cilt:25, s.93; Ayar, “Kays b. Sa'd”, ss.113-167; Ramazan Deniz, **Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007; Ahmet Güzel, “Hz. Ali'nin Atadığı Mısır Valileri ve Muâviye'nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metotlar Üzerinde Bir değerlendirme”, **İSTEM**, Yıl:10(2012), Sayı:20, ss.41-74.

Allah’a tövbe et. Ali’ye gelince, onun da Osman’ı öldürmek için adamlar gönderdiğini biliyoruz. Bundan dolayı mensup olduğun topluluktan kimse kendini kurtaramayacaktır. Ey Kays! Osman’ın kanını talep edenlerle birlikte ol ve bizlere katıl. Eğer bize katılır ve ben zafere ulaşırsam Irakeyn (Kûfe-Basra) valiliğini sana vereceğim ve ben hayatta olduğum sürece de sen bu görevin basında kalacaksın. Ayrıca halîfeliğim devam ettiği müddetçe senin arzu ettiğin birine de Hicaz valiliği vereceğim. Eğer başka isteklerin de varsa onları bana bildir ki ben de onları sana vereyim. Bu konu hakkında bana görüşlerini bildir.”³⁸⁴

Anlaşılan Muâviye, Hz. Osman’ın kanını talep etme siyasetini Kays’a karşı da yürütmüş, bu sayede mücadelesinde haklı olduğunu ona da kabul ettirmeye çalışmıştır. Kays kendisine karşı yöneltilen suçlamaları kabul ettiği takdirde, Muâviye’nin diplomatik anlamda haklı duruma geçeceğini bildiği için, bir yandan tehdit, diğer yandan vaat içeren bu mektuba karşılık şu cevabı vermiştir: “*Osman’ın katli konusundaki söylediklerini anladım, ancak benim bu konuyla hiçbir alakam yoktur. Ben Osman’a yapılanları kabul etmiyorum ve en az senin kadar bu olaya üzüliyorum. Ali’nin Osman’ın öldürülmesine çalıştığını ve insanları bu yolda aldattığını söylüyorsun. Bu konuda hiçbir bilgim yoktur. Benim akrabalarımın da Osman’ın kanından kendi kemiklerini kurtaramayacağını söylüyorsun. Oysa Osman’ın kanını ilk talep edecek olan benim akrabalarım ve kabilem olacaktır. Sana biat etmem konusunda söylediklerine gelince, teklif ettiğin işte seninle işbirliği yapmam pek önemli bir meseledir. Bu söylediklerinde acele edilmemesi, etraflıca düşünülmesi lazım gelir. Benim sana ihtiyacım yoktur ve benim tarafımdan da hoşuna gitmeyecek hiçbir davranışta bulunulmayacaktır.*”³⁸⁵ Kays böylece Muâviye’ye ne yaklaştığını ne de ondan uzak olduğunu ortaya koyan bir tavır sergilemiştir. Kays’ın ilk etapta, Muâviye’yi kendisine karşı eylem yapamaz hale getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Kays’ın niyetini anlayan Muâviye yeni bir mektupla şunları söylemiştir: “*Mektubunu okudum ve bu mektupta bana yaklaştığını görmedim ki benimle barış*

³⁸⁴ Taberî, Cilt:4, ss.550-551; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.98; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.624; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, ss.187-188; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt:1, s.1477; Nüveyrî, Cilt:20, ss.192-193; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.99.

³⁸⁵ Taberî, Cilt:4, s.551; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.98; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.624; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, ss.187-188; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt:1, s.1477; Nüveyrî, Cilt:20, ss.192-193; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.99.

halinde olduğunu kabul edeyim. Senin benden uzak olduğunu düşünmedim ki benimle savaşıma halinde olduğunu göreyim. Ancak benim gibi, her türlü hile ve entrika yapabilecek birinin hile ve tuzağa düşmesi mümkün değildir. Savaşa hazır müthiş bir kuvvet hazırladım. Elinde her türlü adamı, atları ve silahları olan bir kimsenin mağlup olması mümkün değildir.”³⁸⁶ Muâviye böylece kendisinin oyalanamayacak kadar kurnaz olduğunu ifade etmiş ve Kays’ı tehdit ederek tavrını netleştirmesini istemiştir. Kays ise şu cevabı vermiştir: “Beni aldatmak istemene, bana tamah etmene ve beni tuzağa düşürmek istemene hayret ediyorum. Beni insanların en hayırlısı, emirliğe en layık olanı, hakkı en iyi söyleyen, en doğru yolda olan ve Hz. Peygamber’e en yakın olan bir insana itaatten çıkarıp kötülüğe mi düşürmek istiyorsun? Sana itaat etmek demek insanlar arasında zihniyetçe en uzak olan, insanlara zorla şahitlik ettirmeye çalışana, sapık ve Hz. Peygamber’e en uzak olan birisine itaat etmek demektir. Sen yoldan çıkaranların ve yoldan çıkmış olanların torunlarındansın. Sen iblissin, tağutlardan bir tağutsun. Senin, benim üzerime gelip Mısır’ı atlarla ve adamlarla dolduracağın ve burayı istila edeceğine dair sözlerine gelince, vallahi eğer seni kendinden başka bir şeye önem vermeyecek şekilde kendinle uğraştırmazsam, belki söylediklerini yapabilirsin.”³⁸⁷

Muâviye’nin bu dâhi valiyi birkaç mektupla elde edemeyeceği aşıkardır. Onun, bu mektuplaşmayı sürdürerek Kays’ı Mısır valiliğinden azlettirmeye çalıştığı, en azından Hz. Ali’nin gönlüne şüphe düşürmek istediği anlaşılmaktadır. Bu niyetle taraftarlarına şöyle diyordu: “Sakin Kays b. Sa’d’a küfretmeyiniz, ona karşı gelmeyiniz ve ona karşı halkı gaza ve sefere hazırlamayınız, çünkü o bizim yandaşımızdır ve onun mektupları ve nasihatleri bize gizlice ulaşmaktadır. Haribta’da ki kardeşlerinize nasıl davrandığını görmüyor musunuz? Onların azıklarının temin ediyor ve her türlü iyilikle onlara muamelede bulunuyor.”³⁸⁸ Artık Kays ile Hz. Ali’nin arasını açma siyasetini devreye koyan Muâviye, kendisinin yazdığı bir mektubu, Kays tarafından gönderildiğini söyleyerek Şamlılara göstermiştir. Mektupta Kays’ın ağzından, işlediği günahlarından dolayı pişman

³⁸⁶ Taberî, Cilt:4, s.551; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.98; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.624; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt:1, s.1478; Nüveyrî, Cilt:20, s.193; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.100.

³⁸⁷ Taberî, Cilt:4, ss.551-552; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.98; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, ss.624-625; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.100; Günal, s.137.

³⁸⁸ Taberî, Cilt:4, s.552; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.99; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.625; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.189; Nüveyrî, Cilt:20, s.194.

olduğu, haksız bir şekilde öldürülen Osman'ın kanını talep edenlerin yanında olduğu, bu mücadelede Şamlılara asker ve teçhizat desteği vereceği hususları vurgulanmıştır.³⁸⁹ Muâviye bunları yaparken, Şam'da bulunan casuslar vasıtasıyla Hz. Ali'nin haberdar olacağını biliyordu. Nitekim öyle de olmuştur. Gelişmelerden haberdar olan Hz. Ali, yakınlarının görüşüne başvurmuş ve Kays hakkında söylenenlerin doğruluğunu test etmek için ona Mısır'da bulunan Hz. Osman taraftarlarıyla savaşmasını emretmiştir. Kays ise bu kişilerin biat etmemekle beraber isyan halinde olmadıklarını, onlarla savaşırса neticesinin olumlu olmayacağını bildirmiştir.³⁹⁰ Hz. Ali bu cevap karşısında şüphelerinden kurtulamamış olmalı ki, emrini tekrarlamıştır. Bunun üzerine Kays; *"Hayret doğrusu. Sana saldırmaktan uzak durup, düşmanlarına karşı yanında yer alabilecek bir kitleyi nasıl oluyor da öldürmemi emrediyorsun. Eğer biz onlara karşı kılıçlarımızı çekecek olursak ve onları kıskırtırsak sunu iyi bil ki sana karşı düşmanına yardım ederler. Bu konuda benim dediklerime uy ve bundan vazgeç. Doğru olan görüş onları kendi hallerine terk etmendir."*³⁹¹ diyerek, kendisinden şüphe ediyorsa, Mısır'a başka birisini görevlendirmesini istemiştir.³⁹² Neticede Muâviye'nin dâhiyane siyaseti meyvesini vermiş ve Hz. Ali'ye sadaketle bağlı olan Kays azledilmiş, yerine Muhammed b. Ebî Bekir atanmıştır.³⁹³ Kays gibi dirayetli bir valinin azledilip, yerine oldukça genç ve tecrübesiz olan Muhammed'in atanması, Muâviye açısından büyük bir kazanç olmuştur.

Kays b. Sa'd azledildikten sonra Medine'ye dönmüş ancak orada Mervân b. Hakem ve Esved b. Ebü'l-Bahteri'nin tehdit ve tacizleri nedeniyle Kûfe'ye giderek Hz. Ali'nin yanında yer almaya devam etmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyân durumu

³⁸⁹ Taberî, Cilt:4, s.553; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.625; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.1479; Nüveyrî, Cilt:20, s.194; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, ss.100-101.

³⁹⁰ Taberî, Cilt:4, s.554; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.1479; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.101.

³⁹¹ Taberî, Cilt:4, s.554; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.625; Nüveyrî, Cilt:20, s.195.

³⁹² Ahmet Güzel, "Hz. Ali'nin Atadığı Mısır Valileri", ss.50-53.

³⁹³ Taberî, Cilt:4, s.555. İbnü'l-Esîr, Hz. Ali'nin Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a yolladığı bilgisini vermektedir. Aynı rivayette *"Hz. Ali'nin Eşter'i gönderdiği, onun yolda ölümü üzerine Muhammed'i gönderdiği söylenir"* diyerek farklı rivayetlere işaret eder. Bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.625; İbn Tağrıberdî Kays'ın azledilip yerine Eşter'in atandığını söyler. Ancak, *"Muhammed b. Ebî Bekir'in atandığı da söylenir"* diyerek konuyla ilgili farklı rivayetler olduğunu vurgular. Bkz. İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.101. Hasan İbrahim Hasan, Kays'ın yerine Mâlik el-Eşter'in atandığını, onun zehirlenmesi üzerine Muhammed b. Ebî Bekir'in atandığını söyler. Ancak bu anlatımın olayların akışına uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. H. İbrahim Hasan, ss.345-346.

öğrendiğinde, Mervân ve Esved'e kızarak: *"Yaptığınız hareketle Ali'ye yardım ettiniz. Eğer ona yüzbin askerle yardım etseydiniz bu kadar üzülmezdim"* demiştir.³⁹⁴

Sıffin savaşında Hz. Ali'nin komutanlarından olan Kays, bir ara Muâviye'nin Ensara yönelik kınama sözlerini duyunca, Ensarı toplayarak şu konuşmayı yapmıştır: *"Muâviye haberini aldığınız konuşmayı yapmıştır. Sizin adınıza iki arkadaşınız"*³⁹⁵ cevap verdiler. *Yemin ederim ki bugün Muâviye'yi kızdırdıysanız, daha önce de kızdırdınız. İslâm döneminde ona zararınız dokunduyorsa, şirk döneminde de ona zararınız dokundu. Ona yaptığınız en büyük haksızlık intisap ettiğiniz bu dine yardımınızdır. Bugün öyle bir ciddiyetle çalışın ki, dün olanları ona unutturabilirsiniz. Yarın da ciddiyetle çalışın ki, bugün olanları ona unutturabilirsiniz. Yanında savaştığımız bu sancağın sağında Cebrail, solunda da Mikail savaşıyordu. Onlar ise Ebû Cehil ve Ahzabın sancağının altında bulunuyorlar..."*³⁹⁶ Kays'ın sözleri Muâviye'yi oldukça etkilemiş olmalı ki, Amr b. Âs ile istişare ederek Ensara sövmek istediğini söylemiş, Amr ise; *"Görüşüme göre onları tehdit et, ancak onlara sövme. Onlara ne diyebilirsin? Onları yereceksen bedenlerine zarar ver. Ancak soylarına söz söyleme."*³⁹⁷ diyerek bunun yanlış bir düşünce olduğunu ifade etmiştir.

Kays b. Sa'd savaş sürecinde Muâviyeyi öldürmek için çok uğraşmıştır. Bir ara Muâviye'nin de içlerinde olduğu bir gruba saldırmış ve ona benzeyen bir adamı öldürmüştür. Muâviye olmadığını anlayınca, ona benzeyen başka bir kişiye daha saldırmış, onun da yanlış kişi olduğunu anlayınca, oradan ayrılırken şu mısraları dile getirmiştir:

"Bana söven Muâviye'ye söyleyin.

Senin bütün tehditlerin havadır.

Bir kavmin havlayan köpekleriyle korkuttun.

Beri gel ey eski günahkarların oğlu.

³⁹⁴ Belâzürî, Cilt:2, s.301; Taberî, Cilt:4, s.555; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.149; İbn Asâkir, Cilt:49, ss.428-429; İbn Manzûr, Cilt:21, s.112; Zehebî, Cilt:3, s.110.

³⁹⁵ Ensar'dan olup Muâviye'nin yanında yer alan kişiyi kastediyor: Numan b. Beşir ve Mesleme b. Muhammed. Bkz. Minkarî, s.445.

³⁹⁶ Minkarî, ss.446-447.

³⁹⁷ Minkarî, s.447.

Kış gecelerinin bulutları arkasından havlayan dişi köpeğin³⁹⁸ koşuşu gibi koşuyorsun.”³⁹⁹

Savaş karşı tarafın hilesi ile sona erip iş hakemlere havale edildiğinde Kays, Mâlik el-Eşter ile birlikte şiddetle Tahkime gidilmesine karşı çıkmıştır.⁴⁰⁰ Ancak Hz. Ali, taraftarlarının önemli bir bölümünün baskısı sebebiyle, Tahkimi kabul etmek zorunda kalınca onlar da çaresiz itaat etmişlerdir. Hakem olayından bir süre sora Hâricî İbn Mülcem tarafından ağır yaralanan Hz. Ali’nin yerine herhangi birisini veliaht tayin etmeden vefat etmesi üzerine Kays,⁴⁰¹ halkı Hz. Hasan’a biat etmeye

³⁹⁸ Muâviye, erkek talep etmek üzere havlayan dişi köpek anlamındadır. Bkz. Kadir Güneş, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Mektep Yayınları, İstanbul, 2015, s.832. Muâviye isminden dolayı zaman zaman benzer durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Ali taraftarı ve Temim kabilesi içersinde seçkin bir yere sahip olan Cârîye b. Kudâme (Bkz. İbn Sa’d, Cilt:7, ss.39-40; İbn Abdilberr, Cilt:1, ss.226-227; Önkâl, Ahmet. “Cârîye b. Kudâme”, **DİA**, Cilt:7, s.158.) isimli sahâbi Muâviye’nin yanına geldiğinde Muâviye ona: ‘*Ali adına çalışan ve ona yardım etme noktasında savaş ateşini yakan sen değil miydin?*’ dedi. Cârîye de: ‘*Ya Muâviye, artık Ali’den vazgeç ve onun adını ağzına alma! Yemin ederim ki, onu sevdiğimizden beri ona hiç küsmedik ve öğüt verirken de onu hiç kandırmadık.*’ dedi. Buna karşılık Muâviye: ‘*Yazıklar olsun sana Ya Cârîye! Kavmin sana Cârîye (kadın köle) ismini vermekle seni ne kadar da hafife almışlar*’ dedi. Cârîye de: ‘*Kavmin de seni Muâviye olarak isimlendirmekle pek hafife almış olmalı*’ dedi. Muâviye ‘*Sus be anasız*’ dedi. O da ‘*Hiçbir anne benim gibisini doğurmamıştır.. Sıffin’de sana uzanan o kılıçlar hala elimizdedir*’ dedi. Muâviye ‘*Yani beni tehdit mi ediyorsun?*’ dedi. O da ‘*Sen bize hiçbir şeyi zorla yaptıramazsın ve bizi kendine boyun eğdiremezsin. Lakin biz bir taahhütte bulunmuş ve bir söz vermişiz; eğer sen ahbine bağlı kalırsan, biz de ona bağlı kalırız. Eğer başka bir şeye yeltenirsen bil ki, biz geride cesur adamlar, güçlü bilekler ve keskin mızraklar bırakmışızdır. Eğer sen bize bir karış kadar ihanette bulunursan, biz sana bir kulaç kadar vefamızı bozmakla yaklaşıyoruz*’ dedi. Muâviye ‘*Sus! Allah halk arasında senin emsalini çoğaltmasın*’ dedi. O da ‘*Ey Muâviye, bize örf ve dinin hoş gördüğü şeyler söyle, biz Kureyş’i denemişiz; sen onların çakmağı kolay çakanı, kaymağı en çok olanı ve desteği en güzel olanı. Bizi yumuşaklıkla idare et, zira çobanların en kötüsü, koyunlarına karşı sert davranandır*’ dedi.” Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.62; İbn Asâkir, Cilt:72, s.20; Sibt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.370; İbn Manzûr, Cilt:5, s.365; İbşîhî, s.70; Azimli, Hasan-Muâviye, s.124.

³⁹⁹ Minkarî, s.448.

⁴⁰⁰ Kays b. Sa’d ve Mâlik el-Eşter’in bu konuda Hz. Ali’ye en çok itiraz eden kişiler olduğu söylenir. Bkz. İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, s.148. Minkarî, “İrak’ın Koçu” olarak anılan Eşter’in savaştan başka bir yol görmediğini, ama susmak durumunda kaldığını aktarmaktadır. Bkz. Minkarî, s.484.

⁴⁰¹ Kaynaklarımızda geçen bir rivayete göre vefatından önce Hz. Ali’ye yerine veliaht tayin edip etmeyeceği sorulmuş; o da kimseyi veliaht tayin etmeyeceğini, insanları Resulullah’ın bıraktığı gibi bıraktığını söylemiştir. Bkz. İbn Sa’d, Cilt:3, s.25; Ahmed b. Hanbel, Cilt:2, s.325; İbn Asâkir, Cilt:42, s.538; İbn Kesîr, Cilt:7, s.359; Akyüz, s.140; Adnan Demircan, **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 33-35. Başka bir rivayete göre yaralandıktan sonra Cündeb b. Abdullah, Hz. Ali’ye, vefat etmesi halinde, “Hasan’a biat edelim mi?” diye sormuş, O da bunu ne emredeceğini ne de yasaklayacağını söyleyerek kararı Müslümanlara bırakmıştır. Taberî, Cilt:5, s.146; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.740; Nüveyrî, Cilt:20, s.224; İbn Kesîr, Cilt:7, s.362. Mes’ûdî’ye göre ise Hz. Ali, yaralandıktan sonra oğlu Hasan’ı Cuma namazını kıldırmakla görevlendirmiş ve minberde konuşma yapan Hasan, yönetim hakkının ehl-i beyte ait olduğunu söylemiştir. Bkz. Mes’ûdî, Cilt:3, s.9. Bazı rivayetlere göre Hz. Ali’den birini Halife olarak seçmesi istendiği zaman, onlara şöyle dediği nakledilir: “*Hayır sizi, Resulullah’ın bıraktığı gibi bırakıyorum. Sayet Allah sizin için bir hayır dilemisse, Resulullah’ın vefatından sonra, bizi nasıl en hayırlımız üzerinde topladıysa, yine aynı şekilde sizi de en hayırlınız üzerinde toplayacaktır.*” Bkz. İbn Asâkir, Cilt:42, s.561; İbnü’l-Arabî, s.106; İbn Kesîr, Cilt:5,

çağırmıştır. Halka hitaben, Hz. Ali'nin faziletlerini, oğlu Hasan'ın meziyetlerini ve Hz. Peygamber'e olan yakınlığını zikrettikten sonra, hilâfetin Hasan b. Ali'nin hakkı olduğunu açıklamış ve ilk olarak da kendisi biat etmiştir.⁴⁰² İnsanlar da onu takip ederek Hz. Hasan'a biat etmişlerdir. Bazı kaynaklarda, Kays b. Sa'd'ın biat etmek için Hz. Hasan'a geldiğinde, *“Elini uzat! Allah'ın Kitabı, Peygamber'inin sünneti ve isyancılarla savaşmak üzere sana biat edeyim”* dediği, Hz. Hasan'ın ise ona, *“Allah'ın kitabı ve Resulünün sünneti”* ifadesinin diğer bütün şartları içerdiğini söyleyerek isyancılara karşı savaşma şartını zikretmesini kabul etmediği ve Kays'ın onun isteğine uygun olarak biat ettiği nakledilmektedir.⁴⁰³

Hz. Hasan ilk olarak, babasının atadığı tüm valilerin biatlarını alarak görevlerine devam etmelerini istemiştir. Böylece Mısır ve Suriye haricindeki vilayetler Hz. Hasan'ı meşru halife olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁴ Akabinde Muâviye'ye bir mektup göndererek biatını isteyen Hz. Hasan ret cevabı alınca onunla savaşmak üzere, büyük meşakkatlerle bir ordu hazırlamıştır. Ancak ordusunun disiplinsiz davranışları sebebiyle anlaşma yaparak Muâviye'ye biat etmiştir.⁴⁰⁵ Böylece ülkenin

s.271; İbn Manzûr, Cilt:18, s.93; Süyûtî, s.12; Şaban Öz, “Hilâfette Nass Teorisi, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:7, Sayı:14, s.109.

⁴⁰² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:3, s.28; M. Mahfuz Söylemez, “Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arka Planı”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, Cilt:14, Sayı:3-4, s.459; Demircan, **İktidar Mücadelesi**, s.35.

⁴⁰³ Taberî, Cilt:5, s.158; İbnu'l-Cevzî, Cilt:5, ss.165-166; İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.751; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.182; Nüveyrî, Cilt:20, s.224. el-İmâme'de geçen bir rivayete göre Hz. Hasan, insanların kendisine dinlemek ve itaat etmek, savaşacağı kişilerle savaşmak, barış yapacağı kişilerle barış yapmak üzere biat etmelerini istemiş; Şam ehline karşı savaşmak şartıyla biat etmek isteyen Kûfeliler onun bu teklifini kabul etmeyerek kardeşi Hüseyin'e gidip ona, asi Şam ehline karşı savaşmak koşuluyla biat etmeyi teklif etmişler; o bunu kabul etmeyince çaresiz Hz. Hasan'a gelip biat etmek zorunda kalmışlardı. Bkz. İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, ss.183-184. Belâzürî'nin aktardığı rivayete göre Hz. Ali defnedildikten sonra Ubeydullah b. Abbâs insanlara bir konuşma yaparak Halifeyi övmüş ve yerine hilm ve fazilet sahibi bir halef bıraktığını, dilerlerse ona biat etmelerini, bunu istemezlerse kimsenin kimseyi zorlamayacağını söylemiş, insanlar itaat edeceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Hasan onların huzuruna çıkıp bir konuşma yapmış, Ehl-i Beyt mensubu olduklarını ve babasının faziletlerini zikretmiş, sonra insanları kendisine biat etmeye çağırmıştır. İnsanlar konuşmanın etkisinde kalmış ve ağlaşıp biat etmişlerdir. Hz. Hasan insanlardan biat alırken savaşanla savaşmak barış yapanla barış yapmak üzere biat almıştır. Bu şartla biat almasını orada bulunan bazı insanlar, Muâviye ile anlaşmayı düşündüğü şeklinde yorumlamışlardır. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:3, s.28.

⁴⁰⁴ M. Mahfuz Söylemez, “Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arka Planı”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, Cilt:14, Sayı:3-4, s.461.

⁴⁰⁵ Brockelman'a göre o “Ordularını harbe sevk etmek hususunda bir karar verecek kudrete sahip değildi. Bkz. Carl Brockelman, **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi** (1-3 Kısımlar), çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s.65. Hitti de Hz. Hasan'ın bu hareketini “Kendisinden daha muktedir rakibi lehine hilâfet makamında hak talep etmekten vazgeçip safa sürmek ve rahat bir hayat yaşamak üzere Medine'ye çekilmek” şeklinde değerlendirir. Bkz. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, s.302. M. Ali Kapar ise, Hz. Hasan'ın Müslüman kanının boş yere dökülmesini önlemek için anlaşma yolunu seçtiğini vurgulayarak iki görüşü de reddeder. Ona göre

tamamı Muâviye'nin hakimiyetine girmiş ve h. 41/m. 661 yılına birlik yılı anlamında âmü'l-cemâa adı verilmiştir.⁴⁰⁶

H. Hasan'ın ordusunda komutan olan Kays ise, onun emrine rağmen Muâviye'ye biat etmemiştir. Muâviye Kays'a bir mektup yazarak; *"Ey Yahudi oğlu Yahudi! Şayet istemediğin taraf zaferi kazanırsa, seni cezalandırıp öldürecektir. Senin baban yayına giriş takmış ve onu amacının dışında atmıştı. Aynı zamanda zamanın çoğunda da ayrıntıda hata yaptığı için kavmi o gün onu terk ederek halîfelikten azletti. Daha sonra senin baban kovulmuş bir şekilde Havran'da öldü."*⁴⁰⁷ şeklinde ağır hakaret ve tehditlerde bulunmuştur. Kays'ın cevabı da aynı sertlikte olmuştur: *"Ey putperest oğlu putperest! İslâm'a gönülsüz girdin ve ayrılık yaratarak itaatten çıktın. Senin Müslümanlığın kuvvetli olmayıp, ikiyüzlülüğünü ortaya çıkartarak, Allah seni İslâm dininde nasipli kılmadı. Hala Allah ve Resul'ü ile savaş halindesin. Sen müşrik grupların basındasın ve aynı zamanda Allah'ın, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların düşmanısın. Babam hakkında zikrettiklerine gelince, hayatımın üzerine yemin ederim ki babam ve biz, din düşmanlarından yüz çeviren ve İslâm dininin yanında yer alan Ensarız."*⁴⁰⁸

Muâviye zor kullanarak istediğini alamayacağını anlayınca Kays b. Sa'd ile uzlaşma yolları aramaya başlamış ve ona bir mektupla boş bir kağıdı mühürleyerek göndermiş ve Kays'tan şartlarını yazmasını istemiştir. Kays, Muâviye'nin peşinen kabul ettiği antlaşma metninde kendi can güvenliğinin teminat altına alınmasını ve Hz. Ali taraftarlarının daha önce döktükleri kanlardan ve kazandıkları mallardan sorumlu tutulmamalarını şart koşmuş ve isteklerinin yerine getirilmesi üzerine ordusuyla birlikte Muâviye'ye biat etmiştir.⁴⁰⁹ Kays b. Sa'd, Muâviye'ye biat ettikten sonra Medine'ye dönmüş ve orada siyasetten uzak kalmaya özen göstermiştir.

H. Hasan bu kararıyla, sonu olmayan mücadeleyi bitirmiş, aynı zamanda Hz. Peygamber'in kendisi hakkındaki hadisine de uygun bir iş yapmıştır. Bkz. Mehmet Ali Kapar, Halifelğin Emevîler'e Geçiş, ss.31-35. Mehmet Ali Kapar, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muâviye Andlaşması", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1997, Sayı:7, ss.71-73.

⁴⁰⁶ Meşhur Mu'tezilî alim Câhız bu yılın aslında birlik yılı falan olmadığını, bilakis insanların fırkalara ayrıldığı, kahrın ve zorbalığın yaşandığı bir yıl olduğunu söyler. Ona göre, bu yılda imâmet kısra saltanatına, hilâfet kayser zorbalığına dönüşmüştür. Bu en büyük dalalet ve fîsk sayılmalıdır. Bkz. İrfan Aycan ve Mahfuz Söylemez, **İdeolojik Tarih Okumaları**, s.33

⁴⁰⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.391; İbn Abdirabbih, Cilt:5, s.86; Mes'ûdî, Cilt:3, s.21; İsfahânî, s.74; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.192; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.4456; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.65.

⁴⁰⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.391; Ya'kûbî, Cilt:2, s.86; İbn Abdirabbih, Cilt:5, s.86; Mes'ûdî, Cilt:3, ss.21-22; İsfahânî, s.74; Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.192; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.4456.

⁴⁰⁹ Taberî, Cilt:5, s.164.

Muâviye'nin halîfeliğinin son zamanlarında vefat edinceye kadar da bu duruşunu korumuştur.⁴¹⁰

Kays b. Sa'd ile ilgili önemli bir araştırma yapan Kenan Ayar, çalışmasını şu değerlendirme ile noktalamıştır: *“Netice olarak Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişen Hz. Ali ve Kays b. Sa'd, İslâm'ın ilkelerine bağlı kaldıkları ve entrikayla siyasî başarı kazanmayı bu ilkelere uygun bulmadıkları için kaybederken, siyasî başarı için her türlü hile ve entrikaya başvurmaktan çekinmeyen Muâviye siyasî mücadeleyi kazanmıştır.”*⁴¹¹

Kays'tan sonra Mısır'a tayin edilen Muhammed b. Ebî Bekir, Hz. Ali'nin üvey oğlu olup, onun terbiyesinde yetişmiştir.⁴¹² Muâviye, Hz. Ali'nin samimi bir taraftarı olduğunu bilmesine rağmen, Muhammed b. Ebî Bekir'le de temas kurmuştur. Muhammed b. Ebî Bekir, Muâviye'nin yazdığı mektuba cevap olarak şöyle söylemiştir: *“Muhammed b. Ebî Bekir'den asi olan İbn Sahr'a! Allah kullarının içinden Muhammed'i seçmiş ve onu risâletle görevlendirmiştir. Ona ilk icab eden kardeşi ve amcasının oğlu Ali b. Ebî Tâlib oldu. Ali, Müslüman olması bakımından insanların ilki, niyetçe insanların en doğrusu, zürriyet yönünden insanların en temiz, eş bakımından insanların en faziletlisi, Peygamberin amcasının oğlu olması itibarı ile de insanların en faziletlisidir. Sen ise melun oğlu melunsun. Sen ve baban Allah'ın dinine karşı tuzak kurmak ve Allah'ın nurunu söndürmek için çok çalıştınız. Baban bu uğurda öldü ve bu yolda onun halefi oldun. Sen istediğin kadar batılında debelen. İbn Âs da batılında sana destek versin. Sen Allah'ın tuzağını unutarak tuzak kuruyorsun. Onun rahmetinden ümit kesmişsin. Halbuki Allah seni görmekte, gözetlemektedir. Selam hidayete uyanlara olsun.”*⁴¹³ Muâviye bu mektuba cevaben yazdığı mektubunda; *“Bulduğumuz yol doğru ise onu ilk başlatan babandır. Eğer zulüm ise onun temelini baban attı. Biz babanla ortağız, onun hidayetini esas aldık ve gidişatına tabi olduk. Babanın bizden önce yaptıkları olmasaydı, Ebû Tâlib'in oğluna muhalefet etmez ve ona teslim olurduk. Öyleyse*

⁴¹⁰ Deniz, s.85.

⁴¹¹ Ayar, “Kays b. Sa'd”, s.167.

⁴¹² Annesi Esma bt. Umeys önce Cafer b. Ebî Talib'le, onun şehid düşmesinin ardından Hz. Ebû Bekir'le evlenmiştir. Muhammed, Veda Haccı sırasında bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Babasının vefatından sonra, annesi Hz. Ali ile evlenmiştir. Annesinin Hâşimiler'e iki defa gelin gitmesi ve üç yaşında iken yetim kalarak Hz. Ali'nin terbiyesiyle büyümesi onun Hâşimiler'e ve özellikle Hz. Ali'ye bağlılığında önemli rol oynamıştır. Bkz. Adem Apak, “Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddık”, **DİA**, Cilt:30, s.518.

⁴¹³ Minkarî, ss.118-119; Mes'ûdî, Cilt:3, ss.17-18.

dilediğin kadar babanı ayıpla ya da bu işten vazgeç.”⁴¹⁴ diyerek yaptığı işte yalnız olmadığını, Ebû Bekir’in yolundan gittiğini iddia etmiş ve babası üzerinden Muhammed’i ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Muâviye’nin bu girişimleri Muhammed b. Ebî Bekir üzerinde herhangi bir etki oluşturmamıştır.

Tahkim olayından sonra halîfeliğini ilan eden Muâviye, Hz. Ali’nin elindeki eyaletlere yönelik saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Amr b. Âs’ı, altıbin kişilik bir orduyla Mısır’a göndermiş, Haribta bölgesinde bulunan Hz. Osman taraftarlarının katılımıyla Amr’ın ordusu iyice güçlenmiştir.⁴¹⁵ Amr b. Âs, Muhammed b. Ebî Bekir’e bir mektup yazarak, kendisini öldürmek istemediğini, bu nedenle Mısır’ı terk etmesini istemiştir. Amr bu mektubu benzer içeriğe sahip olan Muâviye’nin mektubuyla birlikte Muhammed b. Ebî Bekir’e göndermiştir. Yerli halktan yeterli destek alamayan Muhammed ise, iki mektubu da Hz. Ali’ye göndererek yardım istemek zorunda kalmıştır. Hz. Ali ise, artık asker bulmakta zorluk çektiği için, sabırlı olmasını, düşmanlarına karşı asker hazırlamasını, onlarla savaşmasını, destek birlikleri göndereceğini ifade etmiştir.⁴¹⁶ Muhammed b. Ebî Bekir, büyük zorluklarla dörtbin kişilik bir ordu hazırlamış, ikibin kişilik öncü birliğini Kinane b. Beşir komutasında Amr’ın üzerine göndermiştir. Kinane’nin ordusu ilk etapta başarı elde ederek Amr’ın ordusunu durdursa da, Haribta’dan gelen Muâviye b. Hudeyc komutasındaki orduya yenilmiş ve tamamı kılıçtan geçirilmiştir.⁴¹⁷

Amr bundan sonra Muhammed b. Ebî Bekir üzerine yürümüştür. Muhammed’in sayıca az olan ordusu kısa sürede dağılmış ve Muhammed bir harabeye sığınmak zorunda kalmıştır. Amr’ın yanında olan Abdurrahman b. Ebî Bekir, kardeşinin affını istemiştir de,⁴¹⁸ Muhammed sığındığı harabede Muâviye b. Hudeyc tarafından öldürülmüş ve cansız bedeni hunharca, bir eşek leşinin içinde yakılmıştır.⁴¹⁹ Hz. Ali bu durumu haber aldığında çok üzülmüş, “*O, benim ve kardeşimin oğludur*” diyerek duygularını ifade etmiştir. Hz. Âişe ise, her namazın

⁴¹⁴ Minkarî, ss.119-121; Mes’ûdî, Cilt:3, ss.18-19.

⁴¹⁵ Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri”, s.58.

⁴¹⁶ Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri”, s.59.

⁴¹⁷ Ahmet Güzel, “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri”, s.60.

⁴¹⁸ Azimli, Abdurrahman’ın, kardeşinin Muâviye b. Hudeyc tarafından öldürülmesine müdahale etmediğini ifade etmektedir. Bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.147.

⁴¹⁹ Ya’kûbî, Cilt:2, s.95; Taberî, Cilt:5, s.104-105; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.151; İbnü’l-Esîr, Cilt:2, s.709; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:6, s.397; Ebû’l-Fidâ, Cilt:1, s.179; Nüveyrî, Cilt:20, s.251; H. İbrahim Hasan, s.346.

arkasından kunut okuyarak Muâviye ve Amr b. Âs'a beddualar etmiş, öldürülen kardeşinin çocuklarının bakımını üstlenmiştir.⁴²⁰

Muâviye taraftar toplamak ve hedeflerine ulaşabilmek için gerektiğinde devlet hazinesinden harcama yapmaktan çekinmemiş ve bazen amacına ulaşmayı başarmıştır. Hz. Ali'den yaklaşık yirmi yaş büyük olan ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib, Hz. Ali halîfe olunca, şahsi bir borç meselesinde ondan yardım istemiş , Hz. Ali milletin hazinesinin şahsi tasarrufunda olmadığını söyleyerek ağabeyinin bu talebini reddetmiştir. Bunun üzerine Akîl kendisine gerekli yardımı sağlayan Muâviye'ye katılmış ve Sıffin'de kardeşine karşı savaşmıştır.⁴²¹ Akîl'in tavrı, Hz. Ali'nin ağabeyi olduğu için ön plana çıkmaktadır. Akîl'in bu duruşunun şahsi sıkıntılarının giderilmesiyle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Muâviye, Hz. Ali'yi kötileyen bir konuşma yaptığında Akîl, bu tenkitleri kabul etmemiş ve Emevîler'in fesat ve zulûmlerinden bahsederek mukabelede bulunmuştur.⁴²²

Esasen Kureyş'in içersinde Hz. Ali'nin tutumundan hoşlanmayan önemli sayıda insan bulunmaktadır. Hz. Ali, Hz. Ömer döneminde oluşturulan divan sistemine göre uygulanan ata dağıtımındaki eşitsizliği kaldırmış ve herkese eşit ata uygulamasına geçmiştir.⁴²³ Bu durum, o ana kadar ganimetin önemli bir bölümünü elde eden Kureyş aristokrasisinin hoşuna gitmemiş ve bu uygulamadan rahatsız olan Kureyşliler Muâviye'nin etrafında toplanmaya başlamışlardır.⁴²⁴

Muâviye'nin muhaliflerini bir şekilde elde etme siyasetinin başarıya ulaştığı kişilerden birisi de Ubeydullah b. Abbâs'tır. Hz. Ali'nin vefatı üzerine halîfe olan oğlu Hasan, Ubeydullah b. Abbâs'ı Azerbaycan valiliğine tayin etmiştir. Bu arada Muâviye, Hz. Hasan'ın üzerine bir ordu göndermiş, Hz. Hasan'da bu orduya karşı on

⁴²⁰ Ya'kûbî, Cilt:2, s.96; Taberî, Cilt:5, s.104-105; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.151; İbnü'l-Esîr, Cilt:2, s.709; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.397; Ebû'l-Fidâ, Cilt:1, s.179; Nüveyrî, Cilt:20, s.251; Günal, s.201.

⁴²¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, ss.101-102; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:4, s.61; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.192; Ahmet Önkâl, "Akil b. Ebî Talib", **DİA**, Cilt:2, s.264; Adnan Demircan, **Ali-Muâviye Kavgası**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s.117; Azimli, **H. Ali**, s.67.

⁴²² İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, ss.101-102; İbn Abdîrabbih, Cilt:4, ss.90-92; Akyüz, s.249. İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Âkil, Hz. Ali'nin yanında Resulüllah'ın ashâbı olduğunu, Muaviye'nin yanında ise Ebû Süfyân'ın ashâbı olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:4, s.61.

⁴²³ Hz. Ömer zamanında artan fetihler neticesinde ganimet bollamış ve bu ganimetin paylaşımı için divan sistemi oluşturulmuştur. Ancak bu sistemde eşitlik esası değil, Hz. Peygamber'e yakınlık ve İslâma hizmet esas alınmıştır. Esasen Hz. Ömer de bu sistemdeki aksaklığı fark etmiş ve herkese eşit ücret vereceğini söylemiştir. Ancak ömrü vefa etmemiş aynı yıl vefat etmiştir. Ya'kûbî, Cilt:2, ss.45-46; Azimli, **H. Osman**, s.47.

⁴²⁴ Azimli, **H. Ali**, s.67.

iki bin kişilik bir öncü kuvvet sevk etmiş, başına da Ubeydullah b. Abbâs'ı getirmiştir. Bunun üzerine Muâviye, Hz. Hasan'ın otoritesini sarsmak ve ordusunun maneviyatını bozmak için çeşitli manevralar yaparak, söylentiler yaymış ve Ubeydullah'ı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Ubeydullah'ın bu hareketi tarihçilerin çokça tartıştığı bir konu olmuş, bazıları kendisini ihanetle suçlarken, bazıları ise Hasan'ın Muâviye ile barış yapacağını anlayınca onun bu kararı aldığını söylemişlerdir.⁴²⁵Bazı rivayetlerde ise Muâviye'nin Ubeydullah'a bir milyon dirhem vererek yanına çektiği kaydedilmektedir.⁴²⁶Ubeydullah'ın bu hareketi sonucunda Hz. Hasan'ın ordusunun maneviyatı bozulmuş ve ordu çözülme sürecine girmiştir. Bunun üzerine taraftarlarının üzerindeki otoritesini kaybeden Hz. Hasan Rebîülevvel 41/Temmuz 661'de halîfeliği Muâviye'ye bırakmak durumunda kalmıştır.⁴²⁷

Ubeydullah b. Ömer'in durumu da hayli ilginçtir. Hz. Osman'ın halîfeliğinin başlarında Ubeydullah, babası Hz. Ömer'in şehid edilmesi olayına karıştığı iddiasıyla Hürmüzan'ı öldürmüş, Hz. Ali ve bazı sahabiler açık ve ağır bir hukuk ihlali olan bu olay üzerine Ubeydullah için kısas istemişlerdir. Amr b. Âs babasından sonra oğlunun da öldürülmesinin toplumda infial yaratacağı konusunda Hz. Osman'a telkinde bulunmuş ve kısas gerçekleşmemiştir. Bu olaya Hz. Ali sert tepki vermiş ve Ubeydullah'a, *“Bir gün seni yakalarsam Hürmüzan'a karşılık öldüreceğim.”* demiştir.⁴²⁸Hz. Ali halîfe olunca Ubeydullah, kısas korkusuyla Muâviye'nin yanına kaçmış ve Sıffin savaşında öldürülmüştür.⁴²⁹Ubeydullah'ı kimin öldürdüğü ihtilaflı olmakla birlikte,⁴³⁰Ammar b. Yâsir veya Mâlik el-Eşter'in öldürdüğü rivayet edilir.⁴³¹

Ubeydullah Muâviye'ye katıldığı zaman Muâviye bu durumdan duyduğu memnuniyeti; *“Ey Amr! Ubeydullah b. Ömer'in gelmesiyle Allah sana Ömer b. Hattâb'ı diriltmiş gibidir. Düşünüyorum ki onu konuşturayım ve Osman'ın Ali tarafından katledildiğine şahitlik yaparak Ali'yi eleştirsin.”* diyerek Amr b. Âs'la

⁴²⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:3, s.37; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.8.

⁴²⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:3, s.37; Ya'kûbî, Cilt:2, ss.121-122; İsfahânî, s.73; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.4455.

⁴²⁷ Abdullah Karahan, “Ubeydullah b. Abbâs”, **DİA**, Cilt:42, s.18.

⁴²⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.510; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.705; Azimli, **Hz. Osman**, 128.

⁴²⁹ İbn Sa'd, Cilt:5, ss.12-17; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, ss.325-326; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.431; Demircan, **Ali-Muâviye Kavgası**, s.114; Mustafa Ertürk, “Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb”, **DİA**, Cilt:42, s.26-27; ayrıca bkz. Günel, s.133; Köse, s.147.

⁴³⁰ Minkarî, s.298; İbn Kesîr, Cilt:7, s.295.

⁴³¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.348; Cl. Huart, “Eşter”, **MEBİA**, Cilt:4, s.398

paylaşmıştır.⁴³² Muâviye, Ubeydullah'ı çağırarak minbere çıkmasını ve Ali'ye söverek onun Osman'ı öldürdüğüne şahitlik etmesini istemiştir. Ubeydullah ise; *“Ey Müminlerin emiri! Ona sövmek mi? O Ali b. Ebî Tâlib'tir. Annesi Fâtıma bt. Esed b. Hâşim'dir. Onun soyu hakkında ne söyleyebilirim? Muharebe yeteneğine gelince o önüne bakarak ilerleyen bir kahramandır. Onun mazisini bilirsin. Ancak onu Osman'ın kanından mesul tutabilirim.”* diyerek oradan ayrılmıştır.⁴³³ Bunun üzerine Muâviye Amr'a hitaben; *“Vallahi Hürmüzan'ı öldürmesi ve bu sebeple Ali'den korkusu olmasaydı asla bize gelmezdi. Ali'yi nasıl methettiğini görmedin mi?”* demiş, Amr ise Muâviye'ye güç yetirmediği durumlarda vaziyeti idare etmesini tavsiye etmiştir.⁴³⁴

Ubeydullah bu durumdan haberdar olduğunda konuşmasını yapmış, kendi meramını anlatmış ancak Hz. Ali ile ilgili bir şey söylememiştir. Bunun üzerine Muâviye onu acziyet ya da hıyanet içerisinde olmakla itham etmiş, Ubeydullah ise *“Osman'ı öldürmeyen bir kişi aleyhine şahitlik yapmayı çirkin buldum. İnsanların bu şahitliğimi delil kabul edeceklerini anladığım için bundan kaçındım.”* şeklinde cevap vermiştir.⁴³⁵ Bu olaydan sonra Muâviye, Ubeydullah'a kızmakla beraber onu razı etmiş ve yanında tutmayı başarmıştır.⁴³⁶

Hz. Ali'den çeşitli nedenlerle uzaklaşanlar Muâviye'ye katılmışlardır. Bunlardan birisi de Yezit b. Hacebe'dir. Hz. Ali tarafından Rey ve Destebâ'ya vali olarak atanan Yezit, buradan gönderdiği harac vergisini azaltınca halife tarafından hapsedilerek cezalandırılmıştır. Yezit b. Hacebe hapisten çıktıktan sonra Muâviye'ye katılmıştır.⁴³⁷

Muâviye, Hz. Ali'nin Fars valisi Ziyâd b. Ebîh'i de safına çekmek istemiştir. Hz. Ali Muâviye'nin girişimlerinden haberdar olunca Ziyâd'a gönderdiği bir mektupta şu ifadelerle uyarıda bulunmuştur: *“Muâviye'nin, kalbini kaydırmak ve keskinliğini köreltmek için sana mektup yazdığını öğrendim. Ondan sakın; zira o,*

⁴³² Minkarî, s.82; Dîneverî, ss.161-162; İbn A'sem, Cilt:2, s.525.

⁴³³ Minkarî, ss.82-83; İbn A'sem, Cilt:2, s.526.

⁴³⁴ Minkarî, s.83; İbn A'sem, Cilt:2, s.526.

⁴³⁵ Minkarî, s.83; İbn A'sem, Cilt:2, s.526.

⁴³⁶ Dîneverî, s.162.

⁴³⁷ Azimli ilgili bilgiyi aktarırken (Azimli, **Hz. Ali**, s.122) Hz. Ali'nin, Yezid b. Hacebe'yi “Ukâbe denilen yere” vali olarak atadığını belirtmektedir. Halbuki, Yezid'in tam ismi olan Yezid b. Hacebe b. Âmir b. Teymillâh b. Sa'lebe b. Ukâbe dikkate alındığında, Ukâbe'nin bir yer adı değil, özel isim olduğu ve Belâzürî'nin işaret ettiği üzere Yezid'in “Rey ve Destebâ'ya” atandığı anlaşılabacaktır. Krş. Belâzürî, **Fütûh**, s.311.

gafil avlamak ve dikkatsizliğini talan etmek için Mümine önünden ve arkasından, sağından ve solundan gelen şeytandır...”⁴³⁸Ziyâd Hz. Ali’nin sağlığında Muâviye’ye itibar etmese de, yukarıda belirtildiği üzere, Hz. Ali’nin vefatından sonra Muâviye’nin sadık bir taraftarı olmuştur.

2.2. SİYASİ CİNAYETLER

Muâviye’nin temel mantığının hedeflerine ulaşabilmek için her yolu mübah görmek olduğu söylenebilir. Bu anlamda, doğru olduğuna inandığı hedeflerini gerçekleştirebilmek adına, değişik şekillerde gerçekleştirilen siyasî infazlarla, muhalif gördüğü kimseleri yolunun üzerinden kaldırdığına dair rivayetler kaynaklarımızda yer almaktadır.

2.2.1. Hasan b. Ali

Hz. Ali’nin şehadetinden sonra halife seçilen Hz. Hasan Irak ordusuna güvenememesi gibi sebeplerle mücadeleden vazgeçerek bir anlaşma yapmış ve Muâviye’ye biat etmiştir. Söz konusu anlaşmada Muâviye’nin ölmesi halinde halifenin Hz. Hasan olacağı kararlaştırılmıştır.⁴³⁹Hz. Hasan bu anlaşmadan sonra ailesiyle birlikte Medine’ye gitmiş ve hayatının geri kalan kısmını orada siyasetten uzak bir şekilde geçirmiştir. Ancak sonunda, Muâviye tarafından, bin dirhem, bir miktar arazi ve Yezîd b. Muâviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan eşlerinden Ca’de bint Eşas b. Kays tarafından zehirlenmiş⁴⁴⁰ ve 49/669 yılında kırk altı yaşında iken vefat etmiştir. Muâviye’ye, Hz. Hasan’ın vefat haberi ulaştığı sırada Şam’da olan Abdullah b. Abbâs, Muâviye ile görüşmek için geldiğinde: “*Seni Hasan’ın ölümüne sevinmiş görüyorum. Ne oluyor? Allah’a yemin ederim ki, onun ölümü senin ecelini geciktirmez*” demiştir.⁴⁴¹

⁴³⁸ İbn Ebü’l-Hadid, Cilt:1, s.4580.

⁴³⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:3, ss.42-43.

⁴⁴⁰ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:3, s.55; Mes’ûdî, Cilt:3, s.6; İsfahânî, s.60; İbnü’l-Cevzî, Cilt:5, s.226; Sıbt İbnü’l-Cevzî, Cilt:7, s.125; İbn Ebü’l-Hadid, Cilt:1, ss.4444,4427; Süyûtî, s.147.

⁴⁴¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme**, Cilt:1, s.197; Ya’kûbî, Cilt:2, s.134; M. Ali Kapar rivayeti tenkit ederek doğru olamayacağını ifade etmektedir. Bkz. Mehmet Ali Kapar, **Halîfeliğin Emevîlere Geçişi**, ss.43-44.

Lammens'e göre Hz. Hasan Medine'de geçirdiği hayatın hızlandırdığı muhtemel görünen istiskadan⁴⁴² vefat etmiştir. Bu ölümün nedenini Muâviye'ye bağlamak doğru değildir. Zira o lüzumsuz cinayet işleyecek bir adam değildir.⁴⁴³ Ancak Muâviye'nin hayatı dikkatlice tedkik edildiğinde Lammens'in değerlendirmesinin pek isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴

2.2.2. Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd

Muâviye'nin Hıms valisi olan Abdurrahman babasının Müslümanlar üzerindeki tesiri ve Bizans'a karşı vermiş olduğu başarılı mücadeleler neticesinde halk tarafından sevilen birisi olmuştu. Muâviye veliaht tayin etmek üzere istişarelerde bulunduğu sırada Abdurrahman'ın isminin kendisine tavsiye edildiğinden yukarıda bahsetmiştik. O, bu durumu saltanatı için ve oğlu Yezîd'in veliahtlığının önünde bir tehlike olarak görmüş ve İbn Asal adındaki bir Hristiyanla anlaşarak Abdurrahman'ı zehirletmiştir.⁴⁴⁵ Muâviye İbn Asal'la yapmış olduğu anlaşma gereğince onu cizyeden muaf tutmuş ve Hıms'ın haracını toplamakla görevlendirmiştir. Hristiyan birisinin böyle bir göreve getirilmesi daha önce örneği görülmemiş bir uygulamadır.⁴⁴⁶ Bir süre sonra Abdurrahman'ın oğlu Hâlid b. Abdurrahman b. Hâlid Hıms'a gitmiş ve babasının katili İbn Asal'ı öldürmüştür.⁴⁴⁷ İbn Kesîr bu olayı rivayet etmekle beraber, sahih bulmadığını da vurgulamıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴² Vücudun bir yerinde veya karında su birikmesi.

⁴⁴³ Henri Lammens, "Hasan", **MEBİA**, Cilt:5, s.309.

⁴⁴⁴ Bkz. Azimli, **Hasan-Muâviye**, ss.80-84.

⁴⁴⁵ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.109; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:10, s.209; Ya'kûbî, Cilt:2, s.132; Taberî, Cilt:5, s.227; İbn Asâkir, Cilt:16, ss.163-164; İbnü'l-Cevzî, Cilt:5, s.217; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.51; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Gâbe**, Cilt:3, s.436; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.95; Nüveyrî, Cilt:20, s.317; Akyüz, s.265; Mustafa Fayda, "Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd", **DİA**, Cilt:1, ss.162-163; Sırma, s.27.

⁴⁴⁶ Ya'kûbî, Cilt:1, s.132; Akyüz, s.269; Sırma, s.27.

⁴⁴⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.109; Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:10, s.209; Ya'kûbî, Cilt:1, s.132; Taberî, Cilt:5, ss.227-228; İbn Asâkir, Cilt:16, ss.163-164; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:3, s.51; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:7, s.96; Nüveyrî, Cilt:20, s.317; İbn Kesîr, Cilt:8, s.35; Sırma, s.27.

⁴⁴⁸ İbn Kesîr, Cilt:8, s.35; Sırma, s.27.

2.2.3. Mâlik el-Eşter en-Nehaî

Muâviye'nin siyasî hilelerle Kays b. Sa'd'ın Mısır valiliğinden azledilmesini sağladığına yukarıda değinilmişti. Kays'ın azledilmesinin Muâviye açısından büyük bir kazanç olduğu, sonrasında yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Kays'ın yerine tayin edilen Muhammed b. Ebî Bekir, Mısır'daki olayları kontrol edememiş ve Hz. Ali'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali Cezire'de bulunan Eşter'i Mısır'a göndermiştir.⁴⁴⁹ Muhammed b. Ebî Bekir yerine, Eşter gibi karizmatik ve dirayetli bir kimsenin Mısır'a vali olmasının, Muâviye açısından tehlikeli olduğu açıktır. Bu atama Mısır üzerindeki hesaplarını Muhammed b. Ebî Bekir'e göre yapan Muâviye'nin hesaplarını bozmuştur. Bu yüzden Eşter'in tayin haberi Muâviye'ye ulaştırıldığında ondan kurtulmanın çaresini aramaya başlamıştır. *“Ali, Eşter'i Mısır'a vali olarak gönderiyor. Ona beddua edin de Allah onu yok etsin”* diyerek halkın dikkatini bu tayine çekmiştir.⁴⁵⁰

Muâviye bu işi bir suikastla halletmeye karar vermiş ve Kulzum⁴⁵¹ amili Caystar'a haber gönderip Eşter'i zehirlediği takdirde kendisini yirmi yıllık haractan muaf tutacağını bildirmiştir.⁴⁵² Bunun üzerine amil, Kulzum'da konakladıklarında Eşter'i büyük bir saygıyla karşılayarak kendisini tanıtmış ve yemek ikramında bulunmuştur. Ardından elinde buz gibi bal şerbeti olduğunu söyleyerek, önceden hazırlamış olduğu zehirli bal şerbetini ikram etmiştir.⁴⁵³ Eşter şerbeti içmeye başladığında zehirli olduğunu anlamış ancak iş işten geçmiştir. Bazı kaynaklar Eşter'in ölüm tarihi olarak Recep 37 (Aralık 657), bazıları ise 38 (658-59) tarihini kaydederler. Eşter, Kulzum'da ölmüş daha sonra Medine'ye götürülerek defnedilmiştir.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.398; Taberî, Cilt:5, s.95; İbn'ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.706; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, ss.390-391; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.1492; İbn Kesîr, Cilt:7, s.346; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.103.

⁴⁵⁰ Taberî, Cilt:5, s. 96; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.391; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.1494.

⁴⁵¹ Mısır sınırlarında, Süveyş'in batısında bir yerleşim yeridir. Belâzürî'de “Aynü's-Şems” olarak da zikredilir. Bkz. Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.399. Mes'ûdî'de ise el-Arîş olarak geçer. Bkz. Mes'ûdî, Cilt:2, s.318.

⁴⁵² Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.398; Taberî, Cilt:5, s.95; Mes'ûdî, Cilt:2, s.318; İbn'ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.704; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.391; Nüveyrî, Cilt:20, s.246; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.104.

⁴⁵³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.399; Taberî, Cilt:5, s.96; Mes'ûdî, Cilt:2, s.318; İbn'ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.705; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.391; Nüveyrî, Cilt:20, s.246; İbn Tağrıberdî, Cilt:1, s.104.

⁴⁵⁴ Yusuf Yılmaz; **Mâlik el-Eşter**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005, s.84.

Eşter'in ölümü Hz. Ali'ye çok ağır gelmiştir. Adeta eli ve dili tutulmuş, güçlkle konuşabilmiştir.⁴⁵⁵ Onun insanlara şöyle dediği rivayet edilir: *"Mâlik, Allah'ın yanına gitti. Acaba onun bir benzeri daha bulunur mu? Onun karşısında demir olsa erir itaat ederdi. Taş olsa toz olurdu. Onun için yas tutun."*⁴⁵⁶ Bu ifadeler Mâlik el-Eşter'in ölümünün Hz. Ali açısından ne kadar büyük bir kayıp olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Ali tarafında bu olayın hüznü yaşanırken, Muâviye tarafında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Muâviye, Eşter'in ölüm haberini Şam halkına ilan ettirmiş ve, *"Ali'nin iki eli vardı. (Kays ve Eşter). İkisi de kesildi. Allah'ın baldan askerleri de vardır."* diyerek sevincini halkla paylaşmıştır.⁴⁵⁷ Başka bir rivayette ise Muâviye'nin *"Ali'nin iki sağ kolu vardı, biri (Ammâr b. Yâsir) Sıffîn'de kesilmişti, diğeri de bugün kesildi."* diyerek olaydan duyduğu memnuniyeti ifade ettiği nakledilir.⁴⁵⁸

Bazı çağdaş araştırmacılar, Mâlik el-Eşter'in Mısır'a ulaşp, görevi devralması halinde, Hz. Ali'nin egemenlik alanının genişleyeceğini ve Muâviye'nin mağlup olup teslim olmak zorunda kalacağını ve böylece İslâm birliğinin sağlanacağını düşünmektedir.⁴⁵⁹

2.3. SÜRGÜNLER

Muâviye valiliği döneminden itibaren, önde gelen sahâbilerle ters düşmeye başlamış ve sıkıntı yaşadığı sahâbileri Hz. Osman'a şikâyet ederek sürülmelerini sağlamıştır.

Hz. Ömer döneminde Suriye halkına Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm'ı öğretmek amacıyla görevlendirilen Ubâde b. Sâmit, Muâviye b. Ebî Süfyân ile birlikte Bizans topraklarına gerçekleştirdikleri seferde Muâviye ile Ubâde'nin faiz saydığı ticari bir meselede aralarında anlaşmazlık çıkmış, Ubâde b. Sâmit bu nedenle seferin ardından

⁴⁵⁵ İbn Asâkir, Cilt:56, s.389; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.705; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.392; Nüveyrî, Cilt:20, s.247; Bâ Mahrame, Cilt:1, s.317.

⁴⁵⁶ İbn Asâkir, Cilt:56, s.391; İbn'ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.705; Nüveyrî, Cilt:20, s.247; Zehebî, Cilt:4, s.34.

⁴⁵⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:2, s.399.

⁴⁵⁸ Taberî, Cilt:5, s.96; İbn'ül Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.705; Sıbt İbnü'l-Cevzî, Cilt:6, s.391; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.1494; Nüveyrî, Cilt:20, s.247; Ahmed Zeki Safvet, Cilt:1, s.431; Azimli, **Hz. Ali**, 163. Ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, "Eşter", **DİA**, Cilt:11, ss.485-486; Cl. Huart; "Eşter", **MEBİA**, Cilt:4, ss.397-398.

⁴⁵⁹ Bkz. Ayar; "el-Eşter", s.89.

Medine'ye dönmüşür. Halîfe Ömer, Ubâde'ye kendisi gibi insanların bulunmadığı yerlerin hayırsız topraklar sayılacağını söyleyip onu Suriye'ye dönmeye ikna etmiş ayrıca Muâviye'ye yazdığı mektupta ihtilaf ettikleri konuda Ubâde'nin haklı olduğunu belirterek onun görüşünü uygulamasını emretmiştir. Ayrıca Muâviye'yi Ubâde üzerinde otorite kullanmaya kalkışmaması hususunda uyarmıştır.⁴⁶⁰

Ubâde b. Sâmit Hz. Osman'ın halîfeliği döneminde Muâviye'ye ait şarap taşıyan bir kervanı tespit etmiş ve kervandaki içki kaplarını delerek yere dökmüş böylece Muâviye'yi ekonomik zarara uğratmıştır. Muâviye de bu olaydan sonra fitne çıkarıyor gerekçesiyle Ubâde b. Sâmit'i Hz. Osman'a şikayet ederek Medine'ye gönderilmesini sağlamıştır.⁴⁶¹ Halîfe, Medine'ye ulaşan Ubâde b. Sâmit'i "*Bize neden karşı geliyorsun?*" diyerek azarlamış, Hz. Ubâde ise "*Allah'a isyan konusunda kula itaat yoktur.*" diyerek duruşundan taviz vermemiştir.⁴⁶²

Muâviye'nin valiliği sırasındaki bazı harcamalarını ve dünyevileşen Müslümanların ihtiyaç fazlası mallarını Allah yolunda sarfetmeyip biriktirmelerini şiddetle eleştiren Ebû Zerr el-Gıfârî, Muâviye'nin Şam'da yaptırdığı sarayın Müslümanlara ait parayla yapıldıysa haram, kendi parasından yapıldıysa israf olduğunu söylemiştir.⁴⁶³

Açık sözlülüğüyle tanınan Ebû Zerr, Suriye ordusuyla birlikte fetihlere katılmakla beraber gerektiğinde Muâviye'nin uygulamalarını eleştirmekten geri durmamıştır. Fetihler sonucu elde edilen ganimetler pay edilirken Muâviye'nin ganimete "*Allah'ın malı*" demesine karşı çıkmış, "*Müslümanların malı*" denmesi gerektiğini savunmuştur. Azimli'nin yerinde tespitine göre; Muâviye'nin yaklaşımına göre vali istediği bir şekilde mal üzerinde tasarrufta bulunabilir. Ancak Ebû Zerr'in yaklaşımı kabul edilirse vali Müslümanlara ait olan mal üzerinde dilediği

⁴⁶⁰ İbn Mâce, Cilt:1, s.8; Taberânî, Cilt:1, s.218; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, Cilt:3, s.158; M. Yaşar Kandemir, "Ubâde b. Sâmit, **DİA**, Cilt:42, ss.13-14.

⁴⁶¹ İbn Asâkir, Cilt:26, ss.197-198; İbn Manzûr, Cilt:28, s.294; Zehebî, Cilt:2, s.10; Azimli, **H. Osman**, s.102.

⁴⁶² İbn Asâkir, Cilt:26, ss.197-198; İbn Manzûr, Cilt:28, s.294; Azimli, **H. Osman**, s.102.

⁴⁶³ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.542; İbn Asâkir, Cilt:66, s.174; İbn Ebü'l-Hadid, Cilt:1, s.699,2384; İbn Manzûr, Cilt:28, s.276; Nüveyrî, Cilt:16, s.443; Aycan, **Saltanat**, s.76; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.122. Benzer bir tavrı Abdullah b. Ömer'de de görmekteyiz. Muâviye ona 'Bu yaptığımız binalar hakkında ne dersin?' diye sormuş, o da 'Şayet Allah'ın malındansa sen hainlerdensin. Eğer kendi malındansa müsriflerdensin.' şeklinde cevap vermiştir. Bkz. Ya'kûbî, Cilt:1, s.143; Akyüz, ss.250-282; Ahmet Turan Yüksel; "Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer", **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, s.23.

tasarrufta bulunamayacaktır.⁴⁶⁴Ebû Zerr'in eleştirilerinden iyice rahatsız olan Muâviye, onu itibarsızlaştırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır.⁴⁶⁵Bunun üzerine halkın onunla konuşmasını yasaklamış ve kendisini ileri gelen bazı sahabilere şikayet etmiştir. Bu tedbirlerden bir sonuç alamayınca Ebû Zerr'i Halîfe Osman'a şikayet etmiş, Hz. Osman da Ebû Zerr'in azgın bir binekle eyersiz bir şekilde Medine'ye gönderilmesini istemiştir.⁴⁶⁶Muâviye, mola vermeden, sürekli yolculuk yapacak bir kervanla birlikte Ebû Zerr'i Medine'ye göndermiş, bu yolculuk nedeniyle Ebû Zerr'in bacakları yara içinde kalmış ve etleri dökülmüştü.⁴⁶⁷Ebû Zerr görüşlerini açıklamaktan orada da vazgeçmemiş, bu yüzden Hz. Osman tarafından Rebeze'ye sürgün edilmiş ve orada 652 yılında vefat etmiştir.⁴⁶⁸Hiz. Osman, Ebû Zerr'in vefatından sonra yaptığına pişman olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁹

Hiz. Ali, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah gibi önde gelen sahabeler de birçok konuda Hiz. Osman'a eleştirilerde bulunmasına rağmen, onun Ebû Zerr'i sürgüne göndermesi dikkat çekmektedir. Araştırmacı Ali Aksu bu hususu şöyle açıklar: *"Aslında Osman burada Muâviye'nin baskısı ve kabileciliğin de etkisinde kaldığı için bu şekilde davranmıştır. Ayrıca bu durum bize, maalesef İslâm toplumunda da insanların sosyal statülerinden dolayı farklı davranışlara maruz kaldıklarını göstermektedir. Çünkü Ebû Zerr, Ali ve diğerleri gibi güçlü kabileden değildi. Durum ne olursa olsun gerek Osman'ın davranışı, gerek Muâviye'nin, Osman'a, Ebû Zerr'i sürgüne göndermesi için baskı yapması, fikir hürriyetini ihlaldir. Elbette ki, Osman döneminde gerçekleşen fikir hürriyeti ihlali sadece bundan ibaret değildir. Osman, halîfe seçilirken şurada, seleflerinin uygulamalarına mutabık kalacağına dair söz vermesine rağmen bunu yerine getirmedi. Özellikle daha iktidara gelir gelmez yakınlarına iktidarda yer vermesi müslümanlar arasında hoşnutsuzluklara neden oldu. Amr b. Zürrare 'Osman bildiği halde hakkı terketti,*

⁴⁶⁴ Azimli, **Hiz. Osman**, s.111.

⁴⁶⁵ İbn Şebbe, Cilt:3 s.1039; İbn Asâkir, Cilt:66, s.199; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, Cilt:2, s.484; İbn Manzûr, Cilt:28, s.300; Nüveyrî, Cilt:19, s.445; Zehebî, Cilt:2, ss.69-70; Azimli, **Hasan-Muâviye**, s.123.

⁴⁶⁶ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.543; Nüveyrî, Cilt:19, s.443; Azimli, **Hiz. Osman**, s.112.

⁴⁶⁷ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.543; Ya'kûbî, Cilt:2, s.67; İbn A'sem, Cilt:2, s.374; Nüveyrî, Cilt:19, s.444; Azimli, **Hiz. Osman**, s.112.

⁴⁶⁸ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.543. İbn Sa'd, Ebû Zerr'in kendi isteğiyle Rebeze'ye gittiğini aktarmaktadır. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:4, s.175.

⁴⁶⁹ Belâzürî, **Ensâb**, Cilt:5, s.543; Azimli, **Hiz. Osman**, s.113.

iyilerini aldatarak, kötü olanlarınızı iyi olanlarınıza üzerine vali tayin etti' dediği için Şam'a sürgüne gönderildi."⁴⁷⁰

Muâviye, halîfe olduktan sonra da, gerekli gördüğünde, sürgün politikasını uygulamaya devam etmiştir. Onun Hucr b. Adıyy'ın öldürülmesinden önce, affedilmesini isteyenlerin bir bölümünü Kûfe'den sürerek değişik bölgelere yerleştirmesi bu tip bir uygulamadır.⁴⁷¹ Ayrıca Muâviye'nin, talip olduğu kadınla evlenen Mugîre b. Nevfel'i de sürgün ettiği bilinmektedir.⁴⁷²

Hiz. Osman'ın öldürülmesi sırasında ön planda olanlardan Amr b. Hamık⁴⁷³, Muâviye döneminde takibata uğramış ve Kûfe'den Musul'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. Amr kaçınca Muâviye, karısını tutuklamış, böylece hür erkeklerin işlemiş olduğu suçlar nedeniyle kadınları tutuklayan ilk kişi olmuştur. Bu gibi haksız uygulamalar, İslâm hukukunca benimsenmiş olan suç ve cezanın şahsiliği prensibinin ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.⁴⁷⁴ Amr Musul'da da kalamamış, vali Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem es-Sakafi⁴⁷⁵ tarafından yakalanmıştır.⁴⁷⁶ Muâviye'nin "*Amr, Osman'ı dokuz yerinden mızraklayarak öldürenlerdendir. Sen de onu dokuz yerinden mızrakla*" emriyle öldürülmüş ve kesik başı Muâviye'ye gönderilmiş,⁴⁷⁷ o da karısına göstermiştir. Kadın bu olayı kınayınca Muâviye onu Hıms'a sürgüne göndermiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Ali Aksu, "Asr-ı Saâdet Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:2001, Cilt:5, Sayı:2, s.216.

⁴⁷¹ Akyüz, s.43.

⁴⁷² Akyüz, s.43. Mugîre b. Nevfel Hiz. Peygamber'in Amcası Hâris'in torunudur. Hiz. Ali'nin şehadetinden sonra onun dul kalan eşiyle evlenmiştir. Hiz. Ali'nin yaralı olduğu sırada, Muâviye'nin eşiyle evlenmek isteyeceğini düşünerek, eşi Ümame bint Ebü'l-As'a Mugîre'yle evlenmesini tavsiye ettiği rivayeti de vardır. Bkz. Gülgün Uyar, "Mugîre b. Nevfel", **DİA**, Cilt:30, s.376.

⁴⁷³ İbn Sa'd, Cilt:6, s.101-102; Ahmet Önkâl, "Amr b. Hamık", **DİA**, Cilt:3, s.84.

⁴⁷⁴ Akyüz, s.36.

⁴⁷⁵ Mervân b. Hakem'in anne bir kardeşidir. Bkz. İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1997, Cilt:36, Sayı:1, s.132.

⁴⁷⁶ İbn Sa'd, Cilt:6, s.101-102.

⁴⁷⁷ Amr'ın kesik başının bir şehirden bir başka şehre gönderilen ilk baş olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, Cilt:6, s.102.

⁴⁷⁸ Akyüz, s.43. Amr'ın ölümüyle alakalı değişik rivayetler için bkz. Ahmet Önkâl, "Amr b. Hamık", **DİA**, Cilt:3, s.84.

SONUÇ

Bedir savaşıdan sonra, Mekke'nin tek lideri konumuna gelen Ebû Süfyân'ın mensub olduğu Ümeyyeoğulları, birkaç kabile üyesi haricinde, genelde İslâm karşıtı bir tavır sergilemişler ve bu tavırlarını Mekke'nin Fethi'ne kadar sürdürmüşlerdir. Onların bu tavırlarında Hâşimoğulları ile yaşadıkları rekabetin etkisi şüphesiz ki çok büyüktür.

Siyasî geleneği böylesine güçlü bir ailede, babası Ebû Süfyân'ın veliahtı gibi yetişen Muâviye, her ne kadar fetih öncesi olaylarda ön plana çıkmamış olsa da, fetihten sonra Hz. Peygamber'in dikkatini çekmiş ve Hz. Peygamber tarafından kendisine katiplik görevi verilmiştir. Muâviye bu vazifesi sırasında yeni hükümet sisteminin kurumlarına ve işleyişlerine vakıf olmuş, aynı zamanda ileride birlikte çalışacağı veya mücadele edeceği kimseleri tanıma fırsatı bulmuştur.

Hız. Ebû Bekir döneminde ağabeyi Yezid'in komutasında Suriye üzerine gönderilen orduda görev alan Muâviye, daha sonra Yezid'in ölümü üzerine Hız. Ömer tarafından Şam valiliğine atanmıştır. Muâviye'nin bu görevi sırasında Halife Ömer'le oldukça uyumlu çalıştığını söyleyebiliriz. Bununla beraber, Ubâde b. Sâmit olayında olduğu gibi, zaman zaman Hız. Ömer'in uyarılarına maruz kaldığını görmekteyiz.

Hız. Osman dönemi, Ümeyye ailesinin diğer fertleri gibi, Muâviye'nin de işine yaramıştır. Halife Osman'ın kabilesine düşkünlüğünden ve Hız. Ömer'e göre oldukça yumuşak sayılabilecek politikalarından istifadeyle Muâviye, Şam'da adeta otonom bir eyalet yöneticisi gibi davranmaya başlamıştır. Bu dönem, başına buyruk davranışları nedeniyle önde gelen sahabiler tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlandığı dönem olmuştur. Ubâde b. Sâmit, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Zerr el-Gıfârî gibi sahabiler bu süreçte, şarap ve put ticareti yapması ve diğer ekonomik faaliyetleri nedeniyle Muâviye'ye oldukça ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. Muâviye sorun yaşadığı sahabileri Hız. Osman'a şikayet ederek Şam bölgesinden uzaklaştırmıştır. Hız. Osman ise Ubâde b. Sâmit'i azarlamaya kalkışmış, Ebû Zerr'i ise Rebeze'ye sürgüne göndermiştir. Hız. Ali bu gelişmeler üzerine Hız. Osman'ı sert bir şekilde uyarmak durumunda kalmıştır.

Hız. Osman'ın öldürölmesi sürecinde Muâviye, ona yardım etmeyip adeta ölümünü seyretmesi nedeniyle de eleştirilere maruz kalmıştır. Hız. Ali, kendisini Halife Osman'ın öldürölmesinden sorumlu tutmaya çalışan Muâviye'ye, asıl kabahatin kendisinde olduğunu ve bu konuda bilerek gevşek davrandığını her fırsatta ifade etmiştir. Ayrıca Ebü't-Tufeyl, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Abbâs ve Muhammed b. Mesleme gibi sahabilerin de bu konuyla alakalı eleştirileri kaynaklarda yer almaktadır. Muâviye Hız. Osman'ın öldürölmesini, yapmayı planladığı iktidar mücadelesinin gerekçesi yapmayı hedeflemiş, bu durum ashabın gözünden kaçmamıştır. Halife oluncaya kadar bu meseleyi sürekli gündemde tutan Muâviye, halife olduktan sonra meselenin üzerini örtmeyi tercih etmiştir. Bu davranışı Hız. Osman'ın kızı Âişe ve oğlu Said'in de tepkisini çekmiştir. Hız. Osman'ın öldürölmesinde payı olduğunu alenen ilan eden Amr b. Âs'ın Muâviye'nin adeta sağ kolu olması da onun bu konudaki samimiyetinin haklı olarak sorgulanmasına neden olmuştur.

Hız. Ali'nin halife olmasıyla birlikte, Muâviye için uzun ve zorlu bir süreç başlamıştır. Hız. Ali göreve başlar başlamaz, Hız. Osman'ın valilerini azlederek kendi valilerini atamış, bu atamayı kabul etmeyen Muâviye, meşru halifeye karşı isyan eden bir vali konumuna düşmüştür. Hız. Ali bu durumu gündemde tutarak Ensar ve Muhacir'in kendisine biat ettiğini, bu sebeple kendisinin de biat etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Muâviye bu sorunu aşabilmek için Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme gibi önde gelen bazı sahabilere mektuplar yazmış, ancak mücadelesini sıkıntıya sokacak şekilde olumsuz cevaplar almıştır. Sıffın savaşından sonra gerçekleşen Tahkim olayı Muâviye için büyük bir kazanç olmuştur. Artık en azından taraftarlarının gözünde mücadelesi resmiyet kazanmıştır. Ensar ve Muhacir'den aradığı desteği bulamasa da Şam halkının, Kelb kabilesinin ve çeşitli gerekçelerle Hız. Ali'den uzaklaşan sahabiler ve çocuklarının desteğiyle mücadelesini başarıyla neticelendirebilmiştir.

Muâviye halife olduktan sonra iktidarını sağlamlaştırmak için önemli adımlar atmıştır. Hız. Ali'nin sadık valisi Ziyâd b. Ebîh'i tehdit ederek elde edemeyeceğini anlamış olmalı ki, onu babasının nesebine ilhak etmiştir. Bu olay İslâm şeriatının ve Hız. Peygamber'in sünnetinin açıkça çiğnenmesi anlamına gelen ilk olay olarak yorumlanmış ve kamuoyunca kabul görmemiştir. İstilhak hadisesi Emevî ailesi

tarafından da hoş karşılanmamış, olaydan duydukları rahatsızlığı açıkça Muâviye'ye karşı ifade etmişlerdir. Muâviye kendi kabilesinden gelebilecek muhalefet hareketlerini önlemek amaçlı bir politika izlemiş ve önemli devlet memurluklarına kabilesinden atamalar yapmamıştır. Yalnızca sembolik anlamı olan Hicaz valiliği görevine kabilesinden atamalar yapmış, onları da sık sık değiştirerek siyasî etkilerini azaltmıştır.

Muâviye, kamuoyunun Hz. Ali'ye karşı öfkesini canlı tutabilmek için hemen her fırsatta Hz. Ali hakkında hakaret ve küfür içerikli konuşmalar yapmıştır. Valileri de Muâviye'nin emriyle kürsü ve minberlerden bu uygulamaya katılmışlardır. Bu durum Muâviye taraftarlarının kendisine bağlılığını güçlendirirken, Hz. Ali'ye sevgi duyanları yaralamıştır. Sahabeden Hucr b. Adiyy bu uygulamaya karşı çıkmış ve bu sebeple Ziyâd tarafından bir hile ile yakalanarak Şam'a gönderilmiştir. Muâviye arkadaşlarıyla beraber Hucr'un idamına karar verince cellatlar, Hucr ve arkadaşlarına Hz. Ali'ye lanet etmelerini dikte etmiş, aksi takdirde öldürüleceklerini bildirmişlerdir. Hucr ve altı arkadaşı bunu kabul etmemiş ve neticede idam edilmişlerdir. Bu olay birçok sahabinin tepkisini çekmiş, özellikle Hz. Âişe, Hz. Hüseyin, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, tabiinden Hasan Basrî gibi kimseler açıkça Muâviye'yi tenkit etmişlerdir. Muâviye'nin başlatmış olduğu Hz. Ali ve ehl-i beytine minberlerden hakaret etme uygulamasına, Emevîler'in adaletiyle meşhur halifesi Ömer b. Abdülazîz döneminde son verilmiştir.

Birçok icraatı yüzünden eleştirilere maruz kalan Muâviye, en güçlü muhalefetle oğlu Yezid'i veliaht tayin etme kararı aldığı anda karşılaşmıştır. Yezid'in kaynaklarda zikredilen olumsuz kişiliği bu muhalefetin oluşmasında elbette çok etkili olmuştur. Muâviye bu sorunu aşabilmek için oğlunu İstanbul kuşatmasına göndermiş ve akabinde Hac emiri olarak görevlendirmiştir. Ancak yapmış olduğu kamuoyu yoklamalarında aradığı desteği bulamamıştır. Bir süre önce nesebine istilhak ettiği Ziyâd b. Ebîh bu düşünceye karşı çıkmış, Muâviye ise onu eski nesebine iade etmekle tehdit etmiştir. Abdullah b. Ömer, maymun ve köpeklerle oynaşan, içki içen, fisk ve fücuru ortaya çıkmış birine biat etmenin caiz olmadığını söyleyerek Muâviye'ye karşı çıkmış ve halîfeliğin saltanata dönüşmemesi hususunda uyarılarını dile getirmiştir. Abdurrahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Zübeyr, Hüseyin b. Ali,

Abdullah b. Amr b. Âs gibi sahabilerin bu konudaki itirazları da Muâviye'yi sıkıntıya sokmuştur.

Emevî ailesinin de bu işten hoşlanmadığı kaynaklarımızda yer almaktadır. Hanedan içinde önemli bir konumu olan Mervân b. Hakem, dayılarından destek alarak Şam'a gitmiş ve Muâviye'ye çıkmıştır. Muâviye ise Mervan'a ikinci veliahtlık sözü vererek bu durumdan kurtulmuş ama neticede sözünü tutmamıştır. Said b. Osman da benzer bir tavır alınca Muâviye, onu Horasan valiliğine tayin ederek gönlünü almış ve aynı zamanda etkisizleştirmiştir.

Muâviye bütün muhalefete rağmen hedeflerine adım adım ulaşmayı başarmıştır. Para ve mevki başta olmak üzere insanların gönlünü hoş edebilecek her yola başvurmuş ve semeresini görmüştür. Amr b. Âs, Mugîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh gibi dini hassasiyetleri zayıf ama yetenekli kişileri bu yollarla elde etmiş ve iktidarını sürdürme konusunda onlardan en üst düzeyde faydalanmıştır. Hz. Ali'nin ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib, Ubeydullah b. Ömer ve Ubeydullah b. Abbâs gibi sahabiler de kişisel çıkarları sebebiyle Muâviye'nin mücadelesine destek olmuşlardır.

Muâviye'nin her yolu denemesine rağmen sahabenin birçoğunu yanına çekemediğini görmekteyiz. İnsani ve ahlaki gerekçelerle dönemin olaylarında tarafsız kalmaya çalışan Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Ömer gibi sahabilerin tutumları bu konuda ön plana çıkmaktadır. Sahabe nesli Muâviye'nin mücadelesini meşru görmemiş ve bu işe layık olmadığını yüzüne karşı ifade etmekten çekinmemişlerdir.

Sonuç odaklı politikalar üreten Muâviye, hedeflerine ulaşabilmek için her yola başvurmuştur. Valiliği sürecince kendisini rahatsız eden sahabileri sürgüne göndermiş ve böylece hareket alanını genişletmeye çalışmıştır. Halifeliği döneminde ise iktidarı için tehlikeli gördüğü insanları zehirleyerek öldürme yoluna gitmiştir. Hz. Hasan, Mâlik el-Eşter en-Nehaî ve Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd, Muâviye tarafından planlanan suikastlarda hayatlarını kaybetmişlerdir.

Muâviye'nin zamana ve değişen şartlara göre siyaset geliştiren ender bir lider olduğu anlaşılmaktadır. O, Ümeyye ailesinin geleneksel siyasetine uygun olarak devletin liderliğine oynamış, propaganda yeteneğiyle ve olağanüstü taktiklerle hedeflerini birer birer gerçekleştirmiştir. Savaş meydanında kahraman bir cengaver olmamasına rağmen, kendisine sadık, güçlü bir orduya sahip iyi bir komutan

olabilmiştir. Siyasetin menfaate dayanan tüm kurallarını uygulamış, bu sayede önemli politik başarılar elde ederek, dört Arap dâhisinden birisi olmuştur. İdarecilerini de benzer kabiliyette olanlardan seçmeyi tercih etmiş ve sağlığında merkezi yapısı güçlü, büyük bir devlet kurmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

Abdülazîz b. Ahmed b. Hamid (1239/1824). **Muâviye b. Ebî Süfyân Müdafaası**, çev. Necmi Sarı, Ümmülkura Yayınevi, İstanbul, 2010.

Ağarı, Murat. “Ya‘kûbî”, **DİA**, Cilt:43, ss.287-288.

Ağırakça, Ahmet. **Emevîler Döneminde Kıyamlar**, Şafak Yayınları, İstanbul, 1994.

Ağırakça, Ahmet. **İslâm Tarihinde İlk Siyasî Hareketler**, Akdem Yayınları, İstanbul, 2011.

Ağırakça, Ahmet. **İslâm Tarihinde Tartışmalı Konular**, Akdem Yayınları, İstanbul, 2015.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybanî (241/855). **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvût-Âdil Mürşid vd., Müessesetü’r-Risâle, byy., 1421/2001.

Ahmed Zeki Safvet, **Cemheretu Hutabi’l-‘Arab**, I-III, Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrût, trz.

Akbıyık, Ali. **Abdullah b. Abbâs Hayatı ve Şahsiyeti**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Akbulut, Ahmet. **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

Akkuş, Murat. “Emevî Halîfelerinin Ölüm Sebepleri”, **İSTEM**, Yıl:10(2012), Sayı:20, ss.219-243.

Aksu, Ali. “Asr-ı Saâdet Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:2001, Cilt:5, Sayı:II, ss.203-228.

Aksu, Ali. “Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.63-81.

Akyürek, Yunus. “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Siyasî Kararlarında Kelb Kabilesinin Rolü”, **İSTEM**, Yıl:14(2016), Sayı:27, ss.79-98.

Akyüz, Vecdi. **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.

Algül, Hüseyin. “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, **DİA**, Cilt:10, ss.123-125.

Altınay, Ramazan. **Emevîler’de Günlük Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.

Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Halîfeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Usul İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4, İstanbul, 2005, ss.157-170

Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Hilâfeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:7, Bursa, 1998, ss.487-521.

Apak, Adem. “Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddik”, **DİA**, Cilt:30, s.518.

Apak, Adem. **Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.

Apak, Adem. **Hiz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

Apak, Adem. **İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. Âs**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

Apak, Adem. **Siyer Araştırmaları**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.

Arı, Mehmet Salih. **H. Ebû Bekir ve Ridde Savaşları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 1995.

Arı, Salih. “Tarihçi ve Coğrafyacı Olarak Ya‘kûbî (ö.292/905)”, **İslâmi İlimler Dergisi**, Yıl:3, Sayı:2, Güz 2008, ss.161-173.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (400/1009). **Cemheretü’l-Emsâl**, I-II, Daru’l-Fikr, *Beyrût*, trz.

Atçeken, İsmâil Hakkı. “Emevîler Dönemi Bibliyografyası”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.283-307.

Atçeken, İsmâil Hakkı. “Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:7, Konya, 1998, ss.411-430.

Ayar, Kenan. “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, Cilt:5, ss.37-93.

Ayar, Kenan. “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa‘d”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 2005, Sayı:20-21, ss.113-167.

Aycan, İrfan, İbrahim Sarıçam. **Emevîler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

Aycan, İrfan, Mahfuz Söylemez, Ramazan Altınay, Fatih Erkoçoğlu ve Nizamettin Parlak. **Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.

Aycan, İrfan, Mahfuz Söylemez. **İdeolojik Tarih Okumaları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999.

Aycan, İrfan. “Ebû Süfyân”, **DİA**, Cilt:10, ss.230-232.

Aycan, İrfan. “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1997, Cilt:36, Sayı:1, ss.119-141.

Aycan, İrfan. “Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri (41-132/661-750)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:1999, Cilt:39, Sayı:1, ss.147-174.

Aycan, İrfan. “Emevîler Döneminde Bir İktidar Mücadelesi Örneği: Abdullah b. Zübeyr (622-692)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:2000, Cilt:41, Sayı:1, ss.99-115.

Aycan, İrfan. “Muâviye b. Ebî Süfyân”, **DİA**, Cilt:30, ss.332-334.

Aycan, İrfan. “Mugîre b. Şu‘be”, **DİA**, Cilt:30, ss.376-377.

Aycan, İrfan. “Ziyâd b. Ebîh”, **DİA**, Cilt:44, ss.480-482.

Aycan, İrfan. **Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Aydın, Mustafa. **İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.

Aydın, Mustafa. **İslâm’ın Tarih Sosyolojisi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2015.

Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”, **DİA**, Cilt:10, ss.266-269.

Aydınlı, Abdullah. “Ebû’d-Derdâ”, **DİA**, Cilt:10, ss.310-314.

Azimli, Mehmet. “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halîfe Seçimleri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VII (2007), Sayı:1, ss.35-59.

Azimli, Mehmet. **Dört Halîfeyi Farklı Okumak-Hz. Ali**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Azimli, Mehmet. **Dört Halîfeyi Farklı Okumak-Hz. Osman**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Azimli, Mehmet. **Dört Halîfeyi Farklı Okumak-Hz. Ömer**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Azimli, Mehmet. **Farklı Okumak-Hasan-Muâviye**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Bâ Mahrame, Ebû Muhammed Abdullâh et-Tayyib b. Abdillâh b. Ahmed Bâ Mahreme el-Yemenî el-Adenî eş-Şâfiî (947/1540). **Kılâdetü'n-Nahr fî Vefeyâti A'yâni'd-Dehr**, I-VI, nşr. Dârü'l-Minhâc, Cidde, 1428/2008.

Bakır, Abdülhâlik. “Kays b. Sa'd”, **DİA**, Cilt:25, s.93.

Bakır, Abdülhâlik. **Ali b. Ebî Tâlib**, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ, 1998.

Balcı, İsrâfil. “Bir Yalnız Sahabi Ebû Zerr el-Gıfârî”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:10, Samsun, 1998, ss.351-386.

Batayine, M. Dayfullah. “Muâviye b. Ebî Sufyan Döneminde Devletin Malî Yapısı”, çev: A. Nedim Serinsu ve İrfan Aycan, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, 1989, Cilt:3, Sayı:4, ss.208-217.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892). **Ensâbu'l-Eşrâf**, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikli, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1417/1996.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892). **Fütûhu'l-Büldân**, nşr. Daru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût, 1988.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892). **Fütûhu'l-Büldân**, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, Hisar Yayınevi, İstanbul, trz.

Bozburun, Hakan. **Süfyânî-Emevî Halîfelerinin Fetih Siyasetleri ve Sonuçları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.

Bozkurt, Nebi. "Hucr b. Adîyy", **DİA**, Cilt:18, ss.277-278.

Brockelman, Carl. **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi (1-3 Kısımlar)**, çev. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (256/870). **Sahîh-i Buhârî**, I-IX, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsîru'n-Nâsîr, Dâru't-Tavki'n-Necât, byy., 1422/2002.

Buhl, F. "Ebû Süfyân", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:4, ss.50-51.

Buhl, F. "Sıffin", **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:10, ss.553-554.

Cahen, Claude. **Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet**, çev. Esat Nermi Erendor, Ankara, 1990.

Cahen, Claude. **Türkler Nasıl Müslüman Oldular**, çev. T.Andaç-N.Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.

Çağatay, Neşet. “Ziyâd b. Ebîh”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:13, ss.617-618.

Çakan, İsmâil L. “Abdullah b. Büdeyl”, **DİA**, Cilt:1, s.89.

Çakır, Durmuş Ali. **Hiz. Muâviye’nin Rivayetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Çakırtaş, Mehmet. **Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Çerçi, Faris. “Mâlik el-Eşter’e Verdiği Ahd-Name’ye Göre Hiz. Ali’nin Yönetim Anlayışı”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2007, Sayı:28, ss.89-125.

Çubukçu, Asri. “Hâşim b. Utbe”, **DİA**, Cilt:16, s.410.

Çubukçu, Asri. “Ebû Bekre”, **DİA**, Cilt:10, s.114.

Della Vida, G. Levi. “Emevîler”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:4, ss.240-248.

Demirayak, Kenan. “İbn Müferriğ”, **DİA**, Cilt:20, ss.215-216.

Demircan, Adnan. “Ali b. Ebî Tâlib’i Tahkime Zorlayanlar Üzerine”, **İSTEM**, Yıl:3(2005), Sayı:6, ss.51-58.

Demircan, Adnan. “Muâviye b. Yezîd ve Halîfeliği”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1996, Sayı:2, ss.109-128.

Demircan, Adnan. **Ali-Muâviye Kavgası**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

Demircan, Adnan. **Hız. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.

Demircan, Adnan. **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.

Demirci, Mustafa. “Hız. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyoekonomik Boyutları”, **İslâmiyat Dergisi**, Yıl:7(2004), Sayı:1, ss.155-170.

Deniz, Ramazan. **Hız. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895). **el-Ahbâru't-Tıvâl**, thk. Abdülmen'am Âmir, Dâru'l- İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye,, Kâhire, 1960.

Diyanet İşleri Başkanlığı. **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, I-V, Ankara, 2007.

Dural, Osman Nuri. **Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Dûrî, Abdülazîz. **İlk Dönem İslâm Tarihi**, trc. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2016.

Durmuş, İsmâil. “Nehcü'l Belâga”, **DİA**, Cilt:32, ss.538-540.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (275/889). **es-Sünen**, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, trz.

Ebû'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil (732/1331). **el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, I-IV, Matbaatü'l-Hüseyniyye, Mısır, trz.

Ecer, Vehbi. “Abdullah b. Zübeyr’in Halîfeliği ve Kurduğu Devlet”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:10, Kayseri, 1998, ss.153-162.

Efendioğlu, Mehmet. “Sahabe”, **DİA**, Cilt:35, ss.491-500.

Efendioğlu, Mehmet. “Velîd b. Ukbe”, **DİA**, Cilt:43, ss.35-36.

Ekinci, Mustafa. “İmâmiyye Mezhebi İdollerinden Hucr b. Adîyy ve Arkadaşlarının Yaşadığı Toplum İçindeki Sosyal Statüleri”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:17, Sayı:27, Ocak-Haziran 2012, ss.1-13.

Ertürk, Mustafa. “Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb”, **DİA**, Cilt:42, ss.26-27.

Erul, Bünyamin. **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2016.

Erul, Bünyamin. **Sîret Tedkikleri**, Otto Yayınları, Ankara, 2013.

Fayda, Mustafa. “Abdurrahman b. Ebî Bekir”, **DİA**, Cilt:1, ss.159.

Fayda, Mustafa. “Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd”, **DİA**, Cilt:1, ss.162-163.

Fayda, Mustafa. “Ammâr b. Yâsir”, **DİA**, Cilt:3, ss.75-76.

Fayda, Mustafa. “Cerîr b. Abdullah”, **DİA**, Cilt:7, ss.410-411.

Fayda, Mustafa. **Hulefâ-i Râşidîn Devri (Dört Halîfe Dönemi)**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2015.

Fesevî, Ebû Yusuf Ya‘kub b. Süfyân b. Cüvvân (277/890). **el-Ma‘rife ve’t-Târîh**, I-III, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1401/1981.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. “Ali”, **DİA**, Cilt:2, ss.371-374.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. “Cemel Vak‘ası”, **DİA**, Cilt:7, ss.320-321.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”, **DİA**, Cilt:16, ss.169-175.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. “Hasan”, **DİA**, Cilt:16, ss.282-285.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. **Günümüz İslâm Mezhepleri**, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2014.

Fıġlalı, Ethem Ruhi. **İmâm Ali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

Gibb, H.A.R. “İslâmiyet’in İlk Devirlerinde Hükümet Müessesinin Tekâmülü”, çev. H.G. Yurdaydın, **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 1956, Cilt:5, Sayı:1, ss.198-205.

Gömbeyaz, Melek Yılmaz. “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2010, Cilt:19, Sayı:1, ss.301-332.

Gömbeyaz, Melek Yılmaz. **Ziyâd b. Ebîh**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015.

Güenal, Mustafa. **Hız. Ali Dönemi İç Siyaseti**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.

Güneş, Kadir. **Arapça-Türkçe Sözlük**, Mektep Yayınları, İstanbul, 2015.

Güzel, Ahmet. “Hz. Ali’nin Atadığı Mısır Valileri ve Muâviye’nin Onlarla Mücadelesinde Uyguladığı Metodlar Üzerinde Bir Değerlendirme”, **İSTEM**, Yıl:10(2012), Sayı:20, ss.41-74.

Güzel, Ahmet. “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfârî”, **Marife Dergisi**, Kış 2012, ss.43-68.

Halîfe b. Hayyât (240/854). **Târîh-u Halîfe b. Hayyât**, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru’l-Kalem, Dimaşk, 1397/1977.

Hamîdullah, Muhammed. **İslâm Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

Hasan, Hasan İbrahim. **İslâm Tarihi**, Cilt:1, trc. İsmâil Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985.

Hatiboğlu, Mehmed Said. **Hilâfetin Kureyşliliği**, Otto Yayınları, Ankara, 2015.

Hitti, Philip K. **Arap Tarihinin Mimarları**, Risâle Yayınları, İstanbul, 1995.

Hitti, Philip K. **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

Hizmetli, Mustafa. “Hz. Ali-Muâviye Yazışmaları ve İslâm Tarihi Açısından Önemi”, **Yakın Doğu Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2014 Güz, Cilt:1, Sayı:1, ss.97-111.

Hizmetli, Sabri. “Genel Olarak Râşid Halîfeler Dönemi Olayları Sonuçları ve Etkileri”, **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, Cilt:39, Sayı:1, ss.27-54.

Hizmetli, Sabri. “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, Cilt:27, Sayı:1, ss.149-176.

Hizmetli, Sabri. **İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1991.

Hodgson, M.G.S. **İslâm’ın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, trc. Komisyon, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Huart, Clement Imbault. “Ali b. Ebî Tâlib”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:1, ss.306-310.

Huart, Clement Imbault. “Eşter”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:4, ss.397-398.

İbn A’sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A’sem el-Kûfî (320/932). **Kitâbü’l-Fütûh**, I-VIII, thk. Ali Şîrî, Dâru’l-Edvâ, Beyrût, 1411/1991.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071). **el-İsti’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb**, I-IV, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Ceyl, Beyrût, 1412/1992.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (327/939). **el-İkdü’l-Ferîd**, I-VIII, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 1404/1984.

İbn Asâkir, Ebû’l-Kasım Ali b. Hasan (571/1176). **Târîhu Dımaşk**, I-LXXX, thk. Ömer b. Garâme el-Umrevî, Daru’l-Fikr, Beyrût, 1415/1915.

İbn Ebû’l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî (656/1258). **Şerhü Nehcü’l-Belâga**, I-XX, thk. Muhammed *Abdülkerim en-Nemrî*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Hâşimî (245/860). **el-Muhabber**, thk. Eliza Lechten Stetter, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, trz.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448). **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, I-VIII, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405). **Mukaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1989.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî (354/965). **Kitâbü'l-Mecrûhîn**, I-III, thk. Mahmud İbrahim Zâyd, Dâru'l-Va'y, Haleb, 1396/1992.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Büstî (354/965). **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, I-II, neşr. Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrût, 1417/1997.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833). **es-Sîret'ün-Nebeviyye**, I-II, thk. Mustafa es-Sekâ ve ark., Mısır, 1375/1955.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833). **es-Sîret'ün-Nebeviyye**, I-IV, trc. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2014.

İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed (151/768). **es-Sîre**, thk. Süheyl Zekkâr, Darü'l-Fikr, Beyrût, 1398/1978.

İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer (774/1373). **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, thk. Ali Şîrî, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). **el-İmâme ve's-Siyase**, Dâru'l-Edvâ, Beyrût, 1990.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889). **el-Maârif**, thk. Servet Akâşe, Kâhire, 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (273/887). **es-Sünen**, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi'l- Kütübü'l-Arabiyye, byy., trz.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (711/1311). **Muhtasâr-u Târîh-i Dimaşk**, I-XIX, thk. **Riyâd Abdülhamîd Murâd** vd., Darü'l-Fikr, Dimaşk, 1402/1984.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (230/845). **et-Tabakâtü'l Kübrâ**, I-VIII, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî (262/876). **Târîhü'l-Medîne**, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde, 1399/1979.

İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yusuf (874/1469). **en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire**, I-XVI, Dârü'l-Kütüb, Mısır, trz.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm (728/1328). **Ashâb-ı Kirâm Risâlesi**, trc. Heyet, İstanbul, 1996.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (660/1262). **Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb**, I-XII, thk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrût, trz.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr (543-1148). **el-Avâsım mine'l-Kavâsım**, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb ve Mahmûd Mehdî el-İstambûlî, Daru'l-Ceyl, Beyrût, 1407/1987.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201). **el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem**, I-XIX, thk.

Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1412/1992.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232). **el-Kâmil fi't-Târîh**, I-X, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrût, 1417/1997.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn (630/1232). **Üsdü'l-Gâbe fi Marifeti's-Sahâbe**, I-VIII, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1994.

İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr (854/1450). **el-Müstetraf**, nşr. Âlimü'l-Kütüb, Beyrût, 1419/1998.

İla, Sevde. **Hız. Âişe ve Peygamber Sonrası Siyasî Hayattaki Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2007.

İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-Kureşî (357/967). **Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn**, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Maârif, Beyrût, trz.

Kallek, Cengiz. "Biat", **DİA**, Cilt:6, ss.120-124.

Kallek, Cengiz. **Asr-ı Saâdet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Âs", **DİA**, Cilt:1, ss.85-86.

Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", **DİA**, Cilt:1, ss.126-128.

Kandemir, M. Yaşar. "Ali", **DİA**, Cilt:2, ss.375-378.

Kandemir, M. Yaşar. “Hind bt. Utbe”, **DİA**, Cilt:18, ss.64-65.

Kandemir, M. Yaşar. “Muâz b. Cebel”, **DİA**, Cilt:30, ss.338-339.

Kandemir, M. Yaşar. “Ubâde b. Sâmit”, **DİA**, Cilt:42, ss.13-14.

Kapar, Mehmet Ali. “Hz. Hasan’ın Halîfeliği ve Hasan-Muâviye Andlaşması”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 1997, Sayı:7, ss. 67-80.

Kapar, Mehmet Ali. “İslâm Tarihinde Metodoloji Problemleri Konulu Bilimsel Toplantıdan Notlar”, **İSTEM**, Yıl:2(2004), Sayı:3, ss.259-262.

Kapar, Mehmet Ali. “Muâviye b. Yezîd”, **DİA**, Cilt:30, ss.335-336.

Kapar, Mehmet Ali. **Halîfeliğin Emevîlere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

Kapar, Mehmet Ali. **İslâm’ın İlk Döneminde Bey’at ve Seçim Sistemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

Kara, Seyfullah. “İslâm Tarihinde İlk Zihniyet Sapması:Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.145-170.

Karahan, Abdullah. “Ubeydullah b. Abbâs”, **DİA**, Cilt:42, s.18.

Kılıç, Ünal. **Yezîd b. Muâviye**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1999.

Koçkuzu, Ali Osman. “Ebü’t-Tufeyl”, **DİA**, Cilt:10, s.346.

Komisyon, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**. ed. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.

Köse, Feyza Betül. **Medine’de Sosyal Hayat Dört Halife Dönemi**, Mana Yayınları, İstanbul, 2016.

Köşe, Abdullah. “Hâris b. Kelede”, **DİA**, Cilt:16, ss.198-199.

Küçük, Raşit. “Ebû Saîd el-Hudrî”, **DİA**, Cilt:10, ss.223-224.

Kütükoğlu, Mubahat S. **Tarih Araştırmalarında Usul**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.

Lammens, Henri. “Hasan”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:5, ss.308-309.

Lammens, Henri. “Hucr b. Adîyy”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:5, s.576.

Lammens, Henri. “Muâviye”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:8, ss.438-444.

Lammens, Henri. “Muğîra b. Şu’ba”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:8, ss.450-451.

Mantran, Robert. **İslâm’ın Yayılış Tarihi**, çev. İsmâil Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (355/966). **Kitâbü’l-Bed’ ve’t-Târîh**, I-VI, neşr. Mektebetü’s-Sekkâfâ, Beyrût, trz.

Mes’ûdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/956). **Mürûcu’z-Zeheb**, I-IV, thk. Kemâl Hasan Mer’î, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût, 1425/2005.

Mevdûdî, Ebû’l-A’lâ. **Hilâfet ve Saltanat**, çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul, 2015.

Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827). **Vak‘atu Sıffın Sıffın Savaşı**, trc. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

Minkarî, Nasr b. Müzahim (212/827). **Vak‘atu Sıffın**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, el-Müessesetü’l-Arabiyye, 1382/1962.

Müberred, Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (286/900). **el-Kâmil fi’l-Edeb**, I-IV, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim, Daru’l-Fikrû’l-Arabî, Kâhire, 1417/1997, Cilt:1, s.261.

Müslim b. Haccâc, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875). **Sahîh-i Müslim**, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrût, trz.

Nazlıgül, Habil. “Misver b. Mahreme”, **DİA**, Cilt:30, ss.192-193.

Nehcü’l-Belâga. der. eş-Şerîf er-Radî (406/1015), çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

Nu‘mânî, Mevlânâ Şiblî. **Asr-ı Saâdet**, trc. Ömer Rıza Doğrul, Toker Matbaası, İstanbul, 1973.

Nüveyrî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333). **Nihâyetü’l-Ereb fi Fünûnü’l-Edeb**, I-XXXIII, nşr. Dâru’l-Kütüb, Kâhire, 1423/2002.

Onat, Hasan. **Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2017.

Önkal, Ahmet. “Akîl b. Ebî Tâlib”, **DİA**, Cilt:2, s.264.

Önkal, Ahmet. “Amr b. Âs”, **DİA**, Cilt:3, ss.79-81.

Önkal, Ahmet. “Amr b. Hamık”, **DİA**, Cilt:3, s.84.

Önkal, Ahmet. “Câriye b. Kudâme”, **DİA**, Cilt:7, s.158.

Önkal, Ahmet. “Dühât-ı Arab”, **DİA**, Cilt:10, ss.18-19.

Önkal, Ahmet. “İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, **Marife Dergisi**, Bahar 2005, ss.257-269.

Önkal, Ahmet. “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, **İSTEM**, Yıl:1(2003), Sayı:2, ss.33-68.

Öz, Şaban. “Hilâfette Nass Teorisi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl:7, Sayı:14, ss.67-121.

Öz, Şaban. **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Öz, Şaban. **Siyer Tasarımı**, Mana Yayınları, İstanbul, 2015.

Öz, Şaban. **Siyer’e Giriş**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.

Öz, Şaban. “İktidar Aracı Olarak Kan Talebi Olgusunun Hz. Osman-Hz. Hüseyin Perspektifinde Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu Bildirileri)**, Sivas, 2010, Cilt:1, ss. 277-294.

Özaydın, Abdülkerim. “Eşter”, **DİA**, Cilt:11, ss.485-486.

Özel, Mustafa. “Şerîf er-Radî”, **DİA**, Cilt:39, ss.4-5.

Özen, Şükrü. “Kadı Şüreyh”, **DİA**, Cilt:24, ss.119-121.

Özkan, Mustafa. “Emevî İktidarının İşleyişinde Biat Kavramına Yüklenen Anlam ve Biatın Fonksiyonu”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008/1, Cilt:7, Sayı:13, ss.113-128.

Özkuyumcu, Nadir. “Hassân b. Mâlik”, **DİA**, Cilt:16, ss.397-398.

Rayyıs, Ziyaeddîn. **İslâmda Siyasî Düşünce Tarihi**, trc. İbrahim Sarmış, Nehir Yayınları, İstanbul, 1995.

Reckendorf, H. “Ammâr b. Yâsir”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:1, ss.410-411.

Sandıkçı, S. Kemal. “Tulekâ”, **DİA**, Cilt:41, ss.361-362.

Sarıçam, İbrahim. **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Sarıçam, İbrahim. **İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar Emevî-Hâşimi İlişkileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Sarmış, İbrahim. **Hız. Muhammed’i Doğru Anlamak**, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Savaş, Rıza. “Emevîler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.51-61.

Savaş, Rıza. **İslâm’ın İlk Asrında Kadın**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2017.

Selim, Muhammed İbrahim. **Duhâtu’l-Arab**, Kâhire, 1992.

Sıbt İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (654/1256). **Mir’âtü’z-Zamân fî Târîhi’l-A’yân**, I-XXIII, thk. Muhammed Berekât vd., Dârü’r-Risâletü’l-Âlemiyye, Dımaşk, 1434/2013.

Sırma, İhsan Süreyya. **Hilâfetten Saltanata Emevîler Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018.

Söylemez, M. Mahfuz. “Emevî İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet:Hucr b. Adîyy Hareketi”, **Çorum İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2004/2, Cilt:3, Sayı:6, ss.31-48.

Söylemez, M. Mahfuz. “Hz. Hasan’ın Hilâfeti Muâviye’ye Devrinin Arka Planı”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2001, Cilt:14, Sayı:3-4, ss.456-468.

Süyûtî, Celaleddîn (911-1505). **Târîhu’l-Hulefâ**, thk. Hamdî ed-Demirdâş, nşr. Mektebetü Nazâr Mustafa el-Bâz, byy., 1425/2004.

Taberânî, Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (360/971). **Müsnedü’s-Şâmiyyîn**, I-IV, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1405/1984.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922). **Târîhu’r-Rusûl ve’l-Mülûk**, Daru’t-Türâs, Beyrût, 1387/1967.

Takkuş, Muhammed Süheyl. **Emevî Devleti Tarihi**, çev. Mücahit Yüksel, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2016.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892). **Sünen-i Tirmizî**, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd., Şirket-i Mektebe, Mısır, 1395/1975.

Tunç, Yusuf. **Cemel ve Sıffin Savaşlarında Tarafsız Kalan Sahabiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Uğur, Mücteba. “Amr b. Hureys”, **DİA**, Cilt:3, s.85.

Uraler, Aynur. “Ümmü Habîbe”, **DİA**, Cilt:42, ss.318-319.

Uyar, Gülgün. “Mugîre b. Nevfel”, **DİA**, Cilt:30, s.376.

Uyar, Gülgün. **Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fâtıma Evladı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

Üçok, Bahriye. **Emevîler-Abbâsîler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

Üzüm, İlyas. “Sıffîn Savaşı”, **DİA**, Cilt:37, ss.108-109.

Vaglieri, Laura Veccia. “Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbâdî Kaynaklar Işığında İncelenmesi”, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1971, Cilt:19, Sayı:1, ss.147-150.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823). **Kitâbü'l-Megâzi**, I-III, thk. Marsden Jones, Beyrût, 1409/1989.

Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823). **Kitâbü'l-Megâzi**, I-III, thk. Marsden Jones, trc. Prof. Dr. Musa K. Yılmaz, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2014.

Varol, M. Bahaüddîn. “el-İmâme ve's-Siyâse İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?”, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, 2003, Cilt:16, Sayı:2, ss.308-321.

Varol, M. Bahaüddîn. “Râşid Halîfeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine”, **İSTEM**, Yıl:3(2005), Sayı:6, ss.195-213.

Varol, M. Bahaüddîn. “Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.83-107.

Watt, W. Montgomery. **H. Muhammed Mekke’de**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel, Ankara, 1986.

Watt, W. Montgomery. **H. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı**, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Watt, W. Montgomery. **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Şa-To İlahiyat Yayınları, İstanbul, 2001.

Watt, W. Montgomery. **İslâmi Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı**, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

Wellhausen, Julius. **Arap Devleti ve Sükûtu**, trc. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

Wellhausen, Julius. **İslâm’ın İlk Devrinde Dini-Siyasî Partiler**, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Wensinck, Arent Jan. “Amr b. Âs”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:1, ss.412-413.

Yahyâ, Mahayudîn Hajji. “İlk Dönem Rivayetlerinde Sıffin Vak‘ası”, çev. Ahmet Turan Yüksel, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:30, ss.241-260.

Ya‘kûbî, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya‘kûb (292/905). **Târîhu’l-Ya‘kûbî**, I-II, thk. Abdülemîr Mühennâ, Müessetü’l-A‘lemi li’l-Matbuât, Beyrût, 1431/2010.

Yaşaroğlu, Hasan. “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebî Süfyân ve H. Osman’ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer 2013**, ss.2213-2224.

Yaşaroğlu, Hasan. “Sıffin Savaşı ve Tarihin Gizlediği Bir Gerçek:Ali Muâviye Mütarekesi”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter 2014**, ss.623-635.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Cemel Vak‘ası”, **DİA**, Cilt:7, ss.321-322.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”, **DİA**, Cilt:1, ss.31-48.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, **DİA**, Cilt:1, ss.145-146.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Yezîd b. Muâviye”, **Milli Eğitim Bakanlığı İA**, Cilt:13, ss.411-413.

Yılmaz, Melek. **Mugîre b. Şu‘be**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.

Yılmaz, Saim. **Emevîler’de Veliahtlık**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

Yılmaz, Saim. “Muâviye b. Yezîd’in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfelîğin Mervânîlere İntikali”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.187-206.

Yılmaz, Yusuf. **Mâlik el-Eşter**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005.

Yiğit, İsmâil. **Emevîler**, İsam Yayınları, Ankara, 2018.

Yiğit, İsmâil. “Emevîler”, **DİA**, Cilt:11, ss.87-104.

Yiğit, İsmâil. “Osman”, **DİA**, Cilt:33, ss.438-443.

Yiğit, İsmâil. “Sıffîn Savaşı”, **DİA**, Cilt:37, ss.107-108.

Yüksel, Ahmet Turan. “Emevîler Döneminde Abdullah b. Ömer”, **İSTEM**, Yıl:4(2006), Sayı:8, ss.21-42.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed (748/1348). **Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ**, I-XXV, thk. Şuayb el-Arnâvût, Müessesetü’r-Risale, 1405/1985.

Zerkeşî, Bedruddîn (794/1392). **Hiz. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler**, Yayına Hazırlayan:Bünyamin Erul, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

Zeydan, Corci. **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I-V, çev. Zeki Megamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul, 1971.

Zorlu, Cem. **İslâm’da İlk İktidar Mücadelesi**, İz Yayıncılık, Konya, 2002.

Zübeyri, Ebû Abdullah Mus‘ab b. Abdullah b. Mus‘ab (236/851). **Nesebi Kureys**, thk. Levi Provençal, nşr. Dâru’l-Maârif, Kâhire, trz.